

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XXII - 1

1975

Kültür Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1975

İ Ç İ N D E K İ L E R

<i>Prof. Dr. U. Bahadır Alkım</i>	: Samsun Bölgesi Çalışmaları 1973	5- 12
<i>Arkeolog Orhan Gürman</i>	: Kaunos'da bulunmuş olan Arkaik Atlet Heykeli	13- 16
<i>Prof. Dr. George M. A. Haufmann</i>	: Restoration and Excavations at Sardis - 1973 ...	17- 36
<i>Dr. Peter Hommel</i>	: Die Grabungs Kampagne in Milet im Herbst 1973	37- 40
<i>Arkeolog - Mimar Ülkü İzmirligil</i>	: Uşak - Selçukler Tümülüs'leri	41- 69
<i>Prof. Machteld J. Mellink</i>	: Excavations at Karataş - Semayük and Elmalı, 1973	71- 78
<i>Prof. Henri Metzger</i>	: Fouilles du Letôon de Xanthos en 1973	79- 84
<i>Prof. Luigi Polacco</i>	: Topaklı 1973 Field Expedition Excavation	85- 97
<i>Dr. Wolfgang Radt</i>	: Pergamon Grabungs Kampagne im Herbst 1973	99-107
<i>Hikmet Takaz</i>	: 28.12.1973 - 26.1.1974 Amasya Kulistepe Nekropol Kazısı Önraporu	109-115
<i>Dr. O. Aytuğ Taşyürek</i>	: 1973 yılı Kilikya Araştırmaları	117-125
<i>Prof. Dr. Hermann Vetters</i>	: Bericht Über die Ausgrabungen in Ephesos in den Jahren 1971/1972	127-140

SAMSUN BÖLGESİ ÇALIŞMALARI (1973) *

U. BAHADIR ALKIM

Türk Tarih Kurumu, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi adına Prof. Dr. Uluğ Bahağır Alkim'in başkanlığı altında Handan Alkim, Dr. Önder Bilgi, Dr. Ali Muzaffer Dinçol, Dr. J. Yakar, Nihat Sümer (Samsun Müzesi Müdürü), Dr. D. Meijer (Amsterdam Üniversitesi Öğretim Üyelerinden, misafir üye), Sarpol Başar İzgiz (Arkeolog-Desinatör), Aziz Albek (Arkeolog-Foto uzmanı), Atilla Aytimür (Restoratör), M. Oberman (misafir üye) ve Sabahattin Ağaldağ'dan oluşan bir kurul tarafından Samsun bölgesinde girilen arkeolojik araştırmalara 15 Temmuz 21 Eylül 1973 tarihleri arasında devam edildi. Bu dönemde İkiztepe'deki kazı hazırlığı tamamlandı ve -Terme ve Çarşamba hariç- Samsun'un öteki kazalarının sınırları içinde sistematik topraküstü incelemeleri geliştirildi.

* 1973 dönemi Samsun bölgesi araştırmalarımızda Kazı Kurulumuzun ilmi ve idari işleri için yardım ve büyük kolaylıklar sağlayan Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Genel Müdür Yardımcılığına, Şube Müdürlüklerine, Samsun Valiliğine, Millî Eğitim Müdürlüğüne, Bafra Alaçam, Havza, Vezirköprü, Kavak ve Lâdik Kaymakamlıklarına, Belediye Başkanlıklarına, İlköğretim Müdürlüklerine, Halk Eğitim Müdürlüklerine, Samsun Müzesi Müdürlüğüne, İkiztepe Köyü Başöğretmenliğine, İkiztepe Köyü Muhtarlığına, aynı köyden Hüseyin Karapaça'ya ve yapılacak kazı için tarlalarının kiralanmasında kolaylık ve anlayış gösteren İkiztepe Köylülerine derin teşekkürlerimizi sunmayı zevkli bir borç saymaktayız.

I. İKİZTEPE'DEKİ ÇALIŞMALAR :

Kızılırmak nehrinin yüzyıllar boyunca getirdiği sel toprağı ile oluşmuş Bafra Ovası içinde ve Bafra'nın 7 km. kuzey-batısında yer alan, dört yükselti üzerinde kurulan, yaklaşık olarak 320 × 425 m.'lik bir alanı kaplayan ve yoğun bir Eski Bronz ve Hitit yerleşmesine sahne olan İkiztepe Hüyüğünün topografik plânı bitirildi. 1974'de yapılması planlanan kazı için yeterince tarlalar kiralandı ve İkiztepe Köyü İlkokulu bahçesine bir laboratuvar yapısının temeli atıldı.

II. SAMSUN BÖLGESİNDEKİ ARAŞTIRMALAR :

Terme ve Çarşamba dışında Samsun'un öteki kazalarının sınırları içinde sistematik topraküstü incelemeleri geliştirildi.

1971 döneminde Samsun bölgesinde henüz arkeoloji literatürüne geçmemiş üç, 1972'de *onyedi* yerleşme saptanmıştı; 1973'de ise bir kısmı hüyük, bazıları yamaç, bir kaçı da düz yerleşme olmak üzere yeniden *kırkiki* eski yerleşme daha bulduk. Henüz kesin etüdleri bitirilmemiş olan bu çalışmalarımızın sonuçlarını çok kısa bir özet halinde sıralayalım :

A- Bafra yöresinde:

a) Derbent köyü : *Aşağı Tepe* (M.Ö. III. ve II. binyılı); aynı köyün güneyinde *düz yerleşme* (Geç-Antik Çağı).

b) Kamberli köyü yakını : Katırdamı - Tepecik (M.Ö. III. ve II. binyılı, Roma); aynı kesimde *Gävurun Yeri* (Geç-Antik Çağı).

c) Terzili Köyü : *Zahna Mahallesi* (Geç-Antik Çağ ve aynı devre ait bir nekropol).

d) Komşupınar köyü : *Bögürtlen Mahallesi* (Geç-Antik Çağ).

e) İkizpınar (=Ayazma) köyü : *Bakırdere Mahallesi, Cevizlik ve Koca Löp* mevkileri (üçünde de Geç-Antik Çağa ait kalıntılar).

f) Cırıklar Köyü'nün kuzey-doğusunda ve güney-batısında (birer Geç-Antik Çağ yerleşmesi).

g) Beylik Köy : *Tepecik* (Hüyük yerleşmesi, eteğinde bir pınar, M.Ö. III., II. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig çanak-çömlek parçaları).

B- Havza yöresinde:

a) Ilıca köyü yakını : *Kayalı Tepe* (M.Ö. III. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig çanak-çömlek parçaları, Roma ve Geç-Antik Çağ); *Garco Tepe* öteki adı *Yusufun Tepesi* (M.Ö. III. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig çanak-çömlek parçaları, Geç-Antik Çağ); *Ören Tepe* (M.Ö. III. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig geometrik çanak-çömlek parçaları, Roma); *Cevizlik Tepe* (M.Ö. III. binyılı).

b) Kuşkonağı köyü yakını : *Kayadere : Çeş Tepesi* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, bu arada Frig çanak-çömlek parçaları).

c) Demiryurt köyü yanı : *Patlanguç Tepe* (M.Ö. IV. binyılı sonu III. ve II. binyılı, Geç-Antik Çağ).

d) Erikbelen Köyü yakını : *Belalan Tepe* (M.Ö. III. ve II. binyıl).

e) Emircik köyünün kuzey-batısında : *Çam Tepe* (M.Ö. III. ve I. binyılı); aynı köyün yakınlarında : *Süleyman mevkii* (Frig, Hellenistik, Roma).

f) Yazıkışla köyü arazisinde : *Bacas Tepe* (M.Ö. III. binyılı, Frig ve geç devirler); aynı kesimde başka bir yerleşme (M.Ö. I. binyılı, Roma).

g) *Kayabaşı (=Tahna) köyü*: (Geç-Antik Çağ, Bizans); aynı köyün 900 m. kadar batısında İstavroz Irmağının

geçtiği dar ve sarp vadiyi birbirine bağlayan "*Kurt Köprüsü*" adında harap bir köprü. Temeller muhtemelen Geç-Antik Çağa ait, üstyapı -anlaşıldığına göre- Selçuk veya Osmanlı. Daha önce F. Cumont ve E. Cumont tarafından da görülen bu köprü (krş. *Voyage d'exploration archéologique dans le Pont etc.*, cilt II, Bruxelles 1906, s. 128-129) sonraki inşasında eski devrin malzemesi (yapı taşları, iki yazıtı ve diğer molozları v.s.) kullanılmıştır.

C- Vezirköprü yöresinde:

a) *Yağınözü köyü* güney-batısında (M.Ö. III. binyılı yerleşmesi).

b) Aşağı Narlı köyünün güney - doğusunda : *Doğan Tepe* (M.Ö. III. ve II. binyılı).

c) Habip Fakı köyünün güney - doğusunda : *Kurudere mevkii* (Yoğun ve çok önemli M.Ö. III. binyılı yerleşmesi).

d) Doyran köyü kuzey-batısında : *Kel Tepe* (M.Ö. III. ve II. binyılı, Geç-Antik Çağ).

e) *Adatepe köyü* (Geç-Antik Çağ, bir kaç yazıt).

f) *Güder ve Boğazkoru (=Varadoy)* köyleri (Geç-Antik Çağ ve Bizans).

g) Vezirköprü'nün kuş uçuşu 7 km. kuzey-doğusunda : *Oymaağaç-Hüyük Tepe*. 1972'de bu hüyükün ilk tanımlamasını yapmıştık, 1973'de bu önemli hüyükten kareleme ve istatistik metoduna göre çanak-çömlek parçaları topladık (M.Ö. III., II. binyılı ve Frig).

D- Lâdik yöresinde:

a) Başlamış köyü yakını : *Dedealtı Tepesi* (yamaç yerleşmesi, M.Ö. III. ve II. binyılı).

b) Aşağıgölyazı köyü : *Devşerkaya Tepesi*, öteki adı *Taşköprü* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, Geç-Antik Çağ).

c) Hamit köyü : *Tombul Tepe* (M.Ö. III. ve II. binyılı).

d) Cüce köyün kuzey-batısında : *Kilise Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig çanak-çömlek parçaları, Hellenistik, Geç-Antik Çağ).

e) Karaabdal köyü güney - batısında : *Kale Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig çanak-çömlek parçaları).

f) Mazlumoğlu köyünün güney - batısında : *Köyiçi Tepesi* öteki adı *Yurtyeri Tepesi* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, Bizans).

g) Başlamış köyünün batısında : *İnkaya* (Kaya mezarları, bunların doğu kesiminde olanlarından biri önünde M.Ö. III. binyılı yerleşmesi).

h) Büyükkızıoğlu köyünün kuzeyinde : *Kümbet Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı).

j) Toptepe yakını : *Çakıllarısı mevkii* (Geç-Antik, Bizans).

k) Salur köyünün güney-batısında : *Yük Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, bu arada Frig çanak-çömlek parçaları, Hellenistik, Roma). Daha önce bu hüyükte sadece M.Ö. III. ve II. binyılı kalıntıları saptanmıştır.

E- Kavak yöresinde :

a) Kavak'ın 8 km. güney-batısında ve Samsun'a giden asfalt şosenin doğusunda : *Ay Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, bu arada boyalı Frig çanak-çömlek parçaları, Hellenistik?, Roma?).

b) Aynı kesimde ve Ay Tepe'nin karşısında, asfalt şosenin batısında : *Danabasan Tepesi* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı).

c) Çakallı : *Kaleyeri Tepesi* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, Hellenistik).

d) Kavak'ın yaklaşık olarak 20 km. kuzey-doğusunda, Samsun'a giden asfalt yolun batısında : *Kale Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı).

e) Çakallı : *Çamlık mevkii* (Geç-Antik Çağ).

f) Susuz köyü güney-doğusu : *Tepesidelik Tepe* (M.Ö. III. binyılı).

g) Tatarmuslu köyünün güney - güneydoğusunda : *Hacıbaba Tepesi* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, Roma).

h) Yeralan köyü yakınında : *Güney Tepesi* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, Roma, etekte kaya mezarı).

j) Beyköy'ün güneyinde : *Asar Kale* (Geç-Roma Bizans.).

F- Samsun içi ve merkez ilçesi :

a) *Amisos* (Karasamsun) : Bugünkü Samsun'un güney-batı kesiminde yer alan antik Amisos şehrinin akropolündeki çeşitli kalıntılar incelendi.

b) Küplüce (=Uzgun) köyünün kuzey-doğusunda : *Dedeüstü Tepesi* (M.Ö. III., II. ? ve I. binyılı).

c) Ahulu köyü güney-doğusunda ve asfalt şosenin hemen kuzeyinde : *Gök Tepe* (M.Ö. III., II. ve I. binyılı, Roma).

G- Alaçam yöresinde : Alaçam'ın 2 km. kadar güneyinde İncirli mahallesi yakınında : Geç-Antik Çağ yerleşmesi.

H- Tümülüsler : Gerek Samsun gerek yukarıda adları anılan ilçelerin dolaylarında bir kaç daha önce bilinen, bir kısmı ise ilk defa tarafımızca görülen onaltı tümülüsü de arkeolojik haritamıza işledik. Buradaki kısa raporumuzda onlardan ayrıca bahsetmeyeceğiz.

Böylece, 1973 dönemi incelemelerimiz Orta Karadeniz kesiminde gerek M.Ö. III., II. ve gerek I. binyılında yoğun yerleşmelerin varlığını göstermiş ve bu bölgenin Orta Anadolu ile yalnız Eski Tunç Çağında değil aynı zamanda Hitit, özellikle Eski Hitit, devrindeki ilişkilerine tanıklık eden arkeolojik belgeler sağlamıştır. M.Ö. I. binyılı yerleşmelerinin büyük bir kısmında tipik Frig çanak-çömleğinin bulunuşu ayrıca ilginçtir. Yine bu dönemdeki araştırmalarımız Orta Anadolu'yu M.Ö. III., II. ve I. binyılında Samsun'a bağlayan ana yolun Kavak ilçesinden itibaren -genellikle doruk üzerinden seyreden eski şoseyi değil- bu günkü asfalt şosenin geçtiği doğal vadiyi esas itibarıyla izlediğini göstermiştir; nitekim söz konusu vadinin her iki yakasında Kavak'tan Samsun'a kadar hüyük veya yamaç yerleşmelerinin belirli uzaklıklarla sıralanışı buna tanıklık etmektedir.

Yine söz konusu bölgelerin güney - kuzey bağlantısını sağlayan tâli bir yolun da, Havza-İlca-Demiryurt-Çakıralan ve Kapıkaya üzerinden Kızılırmak vadisine

girerek Bafra dolaylarına ulaştığını 1973 araştırmalarımızda ayrıca saptadık; daha engebeli ve dağlık bir kesimden geçen ve esas yolun her hangi bir neden ile kapatıldığı vakit kullanıldığı anlaşılan bu ikincil yolun üzerinde ve yakınında aynı surette M.Ö. III., II. ve I. binyıllarına ait hüyük ve yamaç yerleşmeleri yer almaktadır.

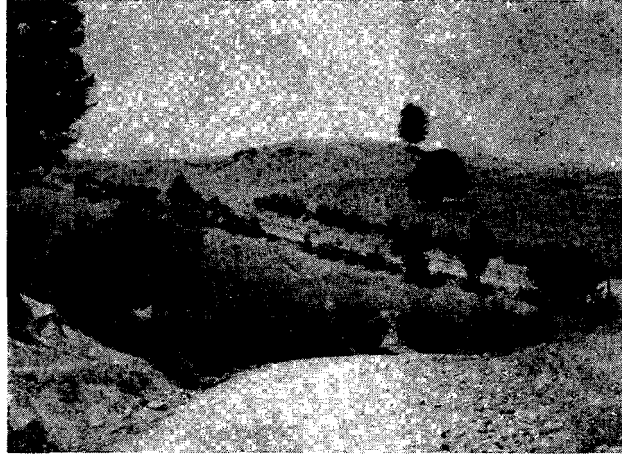
Yurdumuzun pek az incelenmiş bölgelerinden biri olan Orta Karadeniz'in bu kesiminin arkeolojik ve tarihî sorunlarının açıklanmasına katkıda bulunabilmek için uzun süreli kazı çalışmalarına girişmeyi öngörmekteyiz. Bu amaçla kazmayı vuraçağımız ilk yer olarak İkiztepe'yi seçmiş bulunuyoruz.

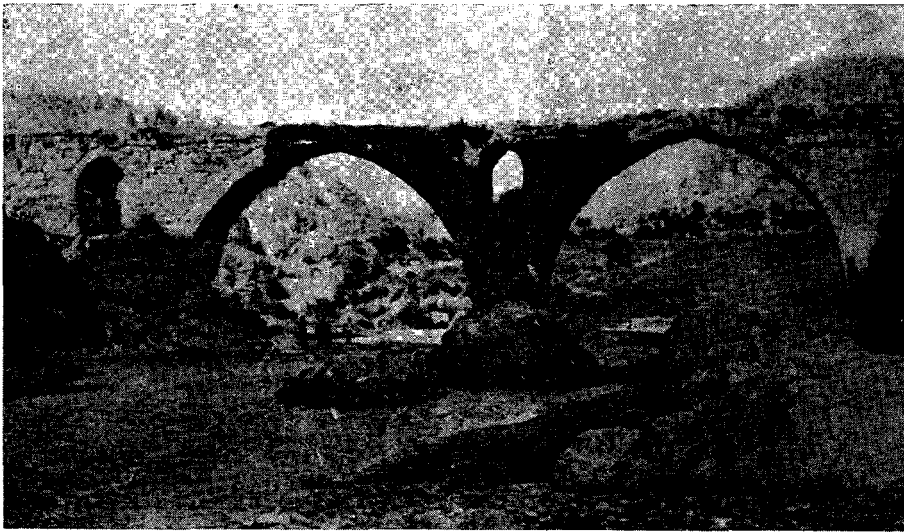
Res. 1 — Bafra Yöresi : Kolay Bucağının güneyinde Kızılırmak vadisinden bir kesim.

Res. 2 — Bafra Yöresi : Beylik köyü yakınında Tepecik adını taşıyan höyük yerleşmesinin doğudan görünüşü.

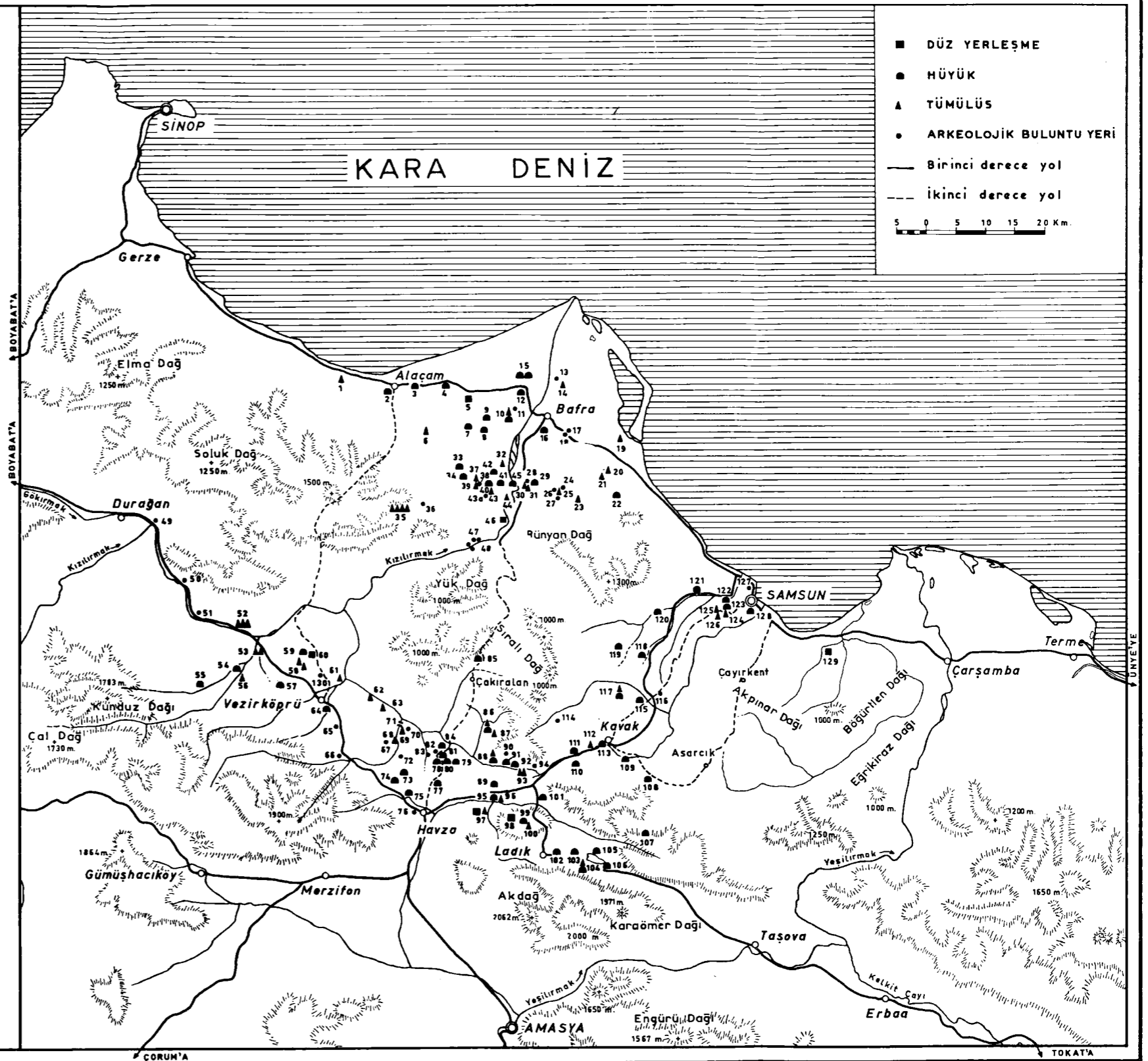

Res. 3 — Havza Yöresi : Emircik köyünün kuzey - batısındaki Çam Tepe adlı höyük yerleşmesi.

Res. 4 — Havza Yöresi : Kayabaşı (= Tahna) köyü yakınında İstavroz Irmağı üzerindeki harap vaziyette olan "Kurt Köprüsü"ne güneyden bir bakış.

1 - PİLÂV TEPE	66 - _____
2 - SIVRİ TEPE	67 - _____
3 - GÖKCEBOĞAZ TEPE	68 - _____
4 - DEDE TEPE	69 - _____
5 - SOĞUKÇAM (BEDEŞ)	70 - _____
6 - ELBİZ TEPE	71 - KÖYALTI-KURTKÖPRÜSÜ
7 - TÖDÜĞÜN TEPE	72 - SÜLEYMAN MEVKİİ
8 - AZAY TEPE	73 - ÇAM TEPE
9 - TEPE TARLA	74 - BACAS TEPE
10 - HACIBABA TEPESİ	75 - ŞEYHSAFİ TEPESİ
11 - KÜMBET DEDE	76 - ANIT TEPE
12 - ŞİRLEK TEPE	77 - ÇEŞ TEPE
13 - TÜRBE	78 - CEVİZBAŞI TEPESİ
14 - KÜLCÜLER TEPESİ	79 - ÖREN TEPE
15 - İKİZTEPE	80 - GARCO TEPE
16 - KELBEŞ TEPE	81 - KAYALI TEPE
17 - _____	82 - HAMAM
18 - _____	83 - _____
19 - YÜRÜKLER	84 - PATLANGUC TEPE
20 - _____	85 - TEPECİK
21 - KÖFTEROĞLU	86 - DÖKME TEPE I
22 - TEPECİK	87 - DÖKME TEPE II
23 - TEPE MEVKİİ	88 - HÂKİM TEPE I
24 - CEVİZLİK	89 - HÂKİM TEPE II
25 - _____	90 - _____
26 - BAKIRDERE - TEPECİK	91 - CİNTEPE I
27 - KOCA LÖP	92 - TAŞKARACAÖREN TEPE
28 - _____	93 - _____
29 - AŞAĞI TEPE	94 - ÇAKILARASI MEVKİİ
30 - _____	95 - CİNTEPE II
31 - _____	96 - KALE TEPE
32 - SOM TEPE	97 - MANEVRA TEPE
33 - PAŞAŞEYH TEPESİ	98 - İNKAYA
34 - KATIRDAMI - TEPECİK	99 - DEDEALTI TEPESİ
35 - KICIKKIRIK	100 - DÖKME TEPE
36 - FINDIKÖZÜ	101 - YÜKTEPE
37 - SORGUNLU TEPE	102 - KÜMBET TEPE
38 - GÂVURUN YERİ	103 - DEVŞERKAYA TEPESİ
39 - ÖZÜBÜYÜK	104 - TOMBUL TEPE
40 - KARASEYH TEPESİ	105 - KÖYİCİ TEPESİ
41 - TEPECİK	106 - KİLİSE TEPE
42 - ELMACIK TEPE	107 - KALE TEPE
43 - ZAHNA	108 - DİNGİLKALECİK TEPESİ
43 a - ZAHNA - TAŞLIK	109 - HACIBABA TEPESİ
44 - TİNGİLLER TEPESİ	110 - AY TEPE
45 - ÖMER USTA ÇİFTLİĞİ	111 - DANABASAN TEPESİ
46 - TEPECİK	112 - _____
47 - ASAR KALE	113 - KALEDDRUĞU TEPESİ
48 - KAPIKAYA	114 - ASAR KALE
49 - BEYBÜKÜ	115 - KALEYERİ TEPESİ
50 - TERELİK	116 - ÇAMLIK
51 - _____	117 - TEPESİDELİK TEPE
52 - _____	118 - KALE TEPE
53 - ÇELTEK	119 - GÜNEY TEPE
54 - DOĞAN TEPE	120 - AKALAN
55 - KURUDERE	121 - GÖK TEPE
56 - _____	122 - DEDEÜSTÜ TEPESİ
57 - _____	123 - BAĞ TEPESİ
58 - _____	124 - KARANLIK TEPE
59 - HÜYÜK TEPE	125 - İKİZ TEPE
60 - ÇÖRLEN TEPE	126 - _____
61 - _____	127 - AMİSOS
62 - _____	128 - ÖKSÜRÜK TEPE
63 - _____	129 - TEKKEKÖY
64 - KEL TEPE	130 - ADATEPE
65 - _____	

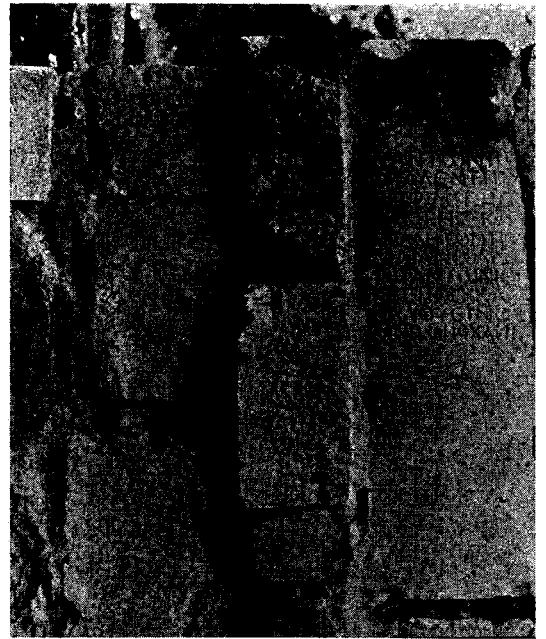
Res. 5 — Aynı Köprü'nün ayaklarından biri (Geç Antik Çağ ve Bizans devri malzemesinden faydalanılarak inşa edilmiştir).

Res. 6 — Aynı köprü'nün bu gün çok daralan üst yüzeyi.

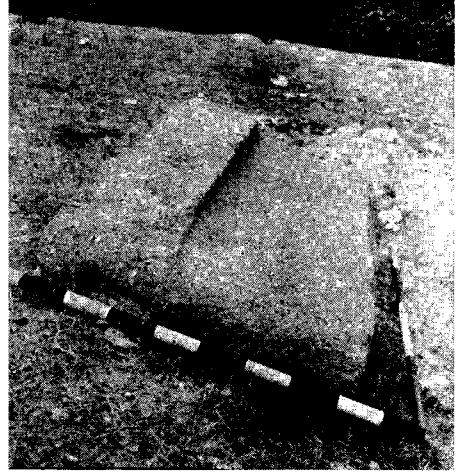
Res. 7 — Aynı köprü'nün orta ayağından ayrıntılı bir görünüş (Yapı taşı olarak yazıtlı bir mezar taşı kullanılmıştır).

Res. 8 — Aynı köprü'nün orta ayağındaki mezar yazıtının yakından görünüşü.

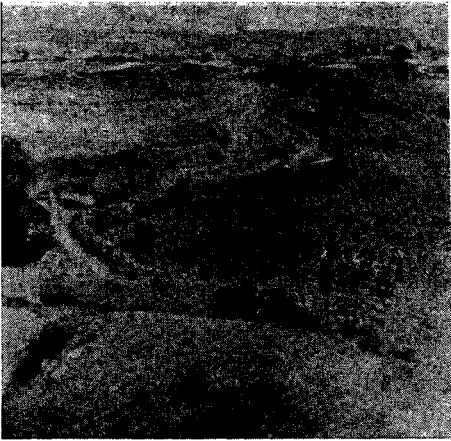
Res. 9 — Vezirköprü Yöresi : Oymağaç-Höyük Tepenin doğu üst yamacındaki potern kalıntısının girişi.

Res. 10 — Aynı poternin girişindeki monolitlerden biri.

Res. 11 — Aynı poternin girişindeki monolitlerden bir başkası.

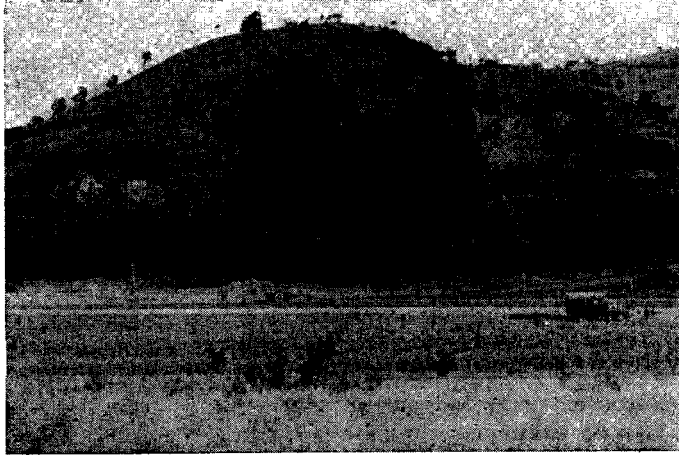
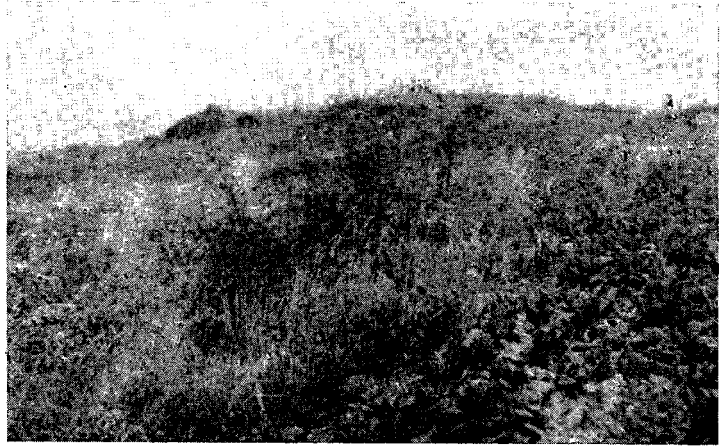

Res. 12 — Vezirköprü Yöresi: Oymağaç-Höyük Tepe'den yoğun bir M.Ö. III. bin yılı yerleşmesi gösteren Çörlen Tepeye bir bakış.

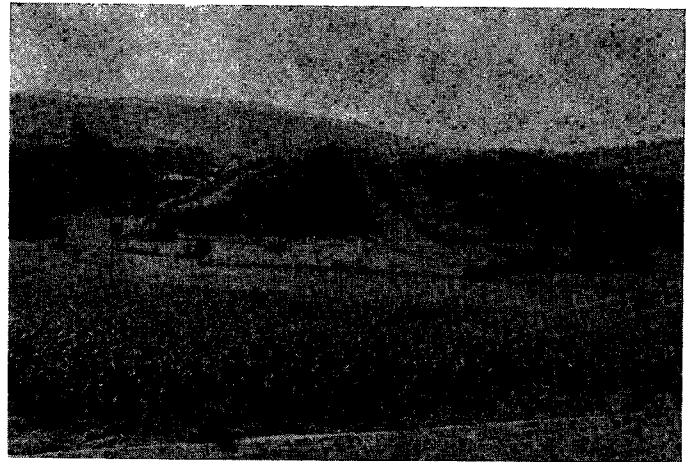
Res. 13 — Lâdik Yöresi : Başlamış köyü yakınında Dedealtı Tepesi adıyla tanınan mevkiideki sürekli yamaç yerleşmesi.

Res. 14 — Lâdik Yöresi :
Büyükkızıoğlu köyünün
kuzeyindeki Kümbet Tepe.

Res. 15 — Kavak Yöresi : Ay
Tepe'nin kuzeyden görünüşü.

Res. 16 — Kavak Yöresi : Kaleyeri
tepesinin kuzey - doğudan görünüşü.

KAUNOS'DA BULUNMUŞ OLAN ARKAİK ATLET HEYKELİ

ORHAN GÜRMAN

Kaunos Kurosu

Bodrum Müzesi 811 env no. da kayıtlı olan eser 1964 yılında Muğla/Köyceğiz'e bağlı Dalyan Köyü'ndeki antik Kaunos Şehri harabelerinde kazı yapılan arazinin takriben 200 m kuzeyinde bulunup müzemize kazandırılmıştır.

Sol bacağı hafifce ileriye atmış, elleri kalçanın iki yanında, dik duruşlu bir arkaik atlet heykeline ait torsonun kırılmış olan diğer parçalarını bu güne kadar ele geçiremediğimiz için, boynun vücuda birleştiği yerden yukarısı, kolların biceps başlarından aşağısı ve sağ bacağın dizden, sol bacağın da diz kapağının epeyi üzerinden kırık olan kısımdan geriye kalan eser bu durumu ile teşhire konulmuştur. Heykel orta irilikte grenleri olan beyaz mermerden yapılmış ve yüksekliği 80 cm., omuz genişliği 38 cm., kalça genişliği 24 cm., kalınlığı 22 cm. dir (Lev. I., Res. I).

Yapısı itibariyle erken ve geç arkaik kuroslar arasında transisyonel bir mevkii işgal etmesi muhtemel olan esere yandan bakıldığında sırt çıkıntısının maximum noktasının göğüsünkiyle hemen hemen aynı hizada ve bel kemiğinin henüz tabii şekline varamayıp hafif bir vertebral eyim verdiği görülebilir (Lev. II. Res. III). Göğüs ve sırt konturları ince uzun belden yuvarlak bitimli, eyimli ve çok geniş tutulmayan omuzlara yapılan iç bükey bir geçişle sağlanmıştır (Lev. . Res. I - Lev. III. Res. IV) Bacaklar ve butlar pek toplu olmayıp (Lev. I. Res. I - Lev. III. Res. IV) ayrıca yanlarda kalan hafif izlerden de ellerin kalçanın iki tarafına temas ettiği

anlaşılmaktadır (Lev. II., Res. III). Saçların arkaya atılan kısmının kütle durumunda bir hafifleme, derin oyuntulu düzey yivlerin yüzeye daha yakın işlenmiş yuvarlak oyuntulu yivlerle kesişmesinden meydana gelen kompozisyonda, tradisyonel inci dizisi sıralarında simetrimin ve stiliz, nin azaltılmasına doğru bir çaba hissedilebilir (Lev. III., Res. IV-V). 13 sıradan meydana getirilip uçları yuvarlak bitimli işlenen saçların göğüs üzerine düşen kısımları üçerli iki sıra halinde ve bitimeri dışı dönüktür (Lev. I., Res. I-II). Bu kısımda görülen hareketin yukarıda bahsedilen çabayı desteklediği düşünülebilir.

Yazımızın bu kısmında, atletlerin özel surette gelişmiş vücutlarını model olarak kullanan arkaik devir sanatkarlarının frontaliteyi kıramadan, elde ettikleri anatomik detayları daima geliştirmeye ve bu yolla daha tabii daha orjinaline yakın eserler vermeye çalışmalarını göz önünde tutarak devrinin anatomik bilgisiyle yaratılmış kurosumuzu aynı yoldan inceleyelim : Torsoya önden bakıldığında, omuz adelerinden lokal yükseltiler halinde belirtilen göğüs adelerine bir kompozisyon dahilinde geçiş yapıldığı ve bu proporsionların arasındaki anatomik geçiş alanının oldukça yumuşak, modelize bir şekilde verildiği görülür (Lev. I., Res. I-II). Göğüsün üst kısmından karına inen çizgi, stenum üzerinden başlayıp abdomende kaybolan çukurluk halindedir (Lev. I., Res. I-II). Eser yüzeyindeki aşınmaya rağmen göbek deliğinin bir oyuntu içine yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Lev. I., Res. I). Karın altı sınırı yuvarlak oyuntulu yivlerle kıv-

rım göstermeden genitale iner (Lev. I., Res. I).

Torsoya yandan bakıldığında : Hafif bir vertebral eyimle belirlenen sırt ve belin hemen altından ileriye çıkan kalça loblarının yan yüzeylerinde yani büyük trokanterlerin gerisindeki alanlarda düzlükler meydana getirilerek kalçaya yanları basık bir form verilmek istenmiştir (Lev. I., Res. I. - Lev. II., Res. III. - Lev. III., Res. IV). Torsoya arkadan bakıldığında : Vertebra izininde vücudun ön tarafındaki düşey çizgide olduğu gibi çukur alan şeklinde ve bunun iki yanında beliren lokal yükseltilelerle kürek kemiklerinin meydana getirildiği anlaşılır (Lev. III., Res. IV-V). Ayrıca bel kemiğinin iki yanında yeralan sırt adalelerinin normal yerinden biraz içeriden başlayarak, sırt konturlarını vermek için omuzlara yaptıkları içbükey açılma vücudun ön yüzeyindeki açılmaya paralel olarak geliştiğinden sırt ve göğüs kafesi genişliği bir birine eşit kılınmakta ve dolayısıyla eserimizi, erken arkaik devirlerden beri alışıla gelen bir (Y) formunu kabul ettirmeye zorlamaktadır. Ancak bu kuvvetli tradisyonu kırmak üzere kürek kemiklerinin altından yükselen, henüz (Y) formundan taşamadan omuz ve triseps başlarının bir birlerine yaklaştığı noktaya oldukça sokulan teres maiorları bir gelişim

başlangıcı olarak dikkate alabiliriz (Lev. III., Res. IV-V).

Son olarak kompozisyon ve anatomik aşamaları itibariyle erken arkaik devir kuroslarından ileriye koyabileceğimiz torsoyu yapılacak karşılaştırma ve kıyaslamalarla daha sıhhatli bir şekilde tarihleyeceğimizi düşünürsek : Esere yandan bakıldığında görülen sırt ve göğüs maximum noktalarının hemen aynı seviyede olması ve hafif vertebral eyim¹, Kyzikos Kurosundaki gibi² yuvarlak ve aşağıya doğru hafifçe kavisli omuzlar³ ve bel kalınlığının omuzlara olan senkronizesinde meydana getirilen ince-uzun vücut, eserimizin Melos Grubu özelliklerinin yaygın olduğu bir devirde yapıldığı intibamı vermekte olup ayrıca proporsionların lokal şişkinlikler ve yivlerle sınırlandırılmamış çöküntü alanları olarak belirmesi⁴, adalelerin indüvidüel görünümünden ziyade anatomik harmonize çabaları⁵, saçların meydana getirilişi bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir⁶. Son olarak kalça loblarının yanlarındaki düz alanlarla belirtilmesi Kyzikos, Tekirdağ⁷, Samos⁸ kuroslarına yaklaşık olduğu gibi karın altı sınırının yuvarlak oyuntulu bir yivle Samos Kurosuna daha çok benzediği göz önüne alarak eserimizi 6. yüz yılın 2. yarısına, muhtemelen M.Ö. 550-530 tarihleri arasına koyabiliriz.

¹ G. M. A. Richter. Kouroi. Archaic Greek Youths. Phaidon press Ltd. London, 1960. sf no.: 99-100. fig no : 302-305.

² Akurgal Ekrem, Kyzikos Kuros. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 11-12. İstanbul 1964. sf no : 225-231. Lev. no : 54-59.

³ Kouroi. sf. no : 99-100. fig no : 305.

⁴ Kouroi. sf no : 96-97. fig no : 274-275 ve sf no : 99-100. fig no : 302.

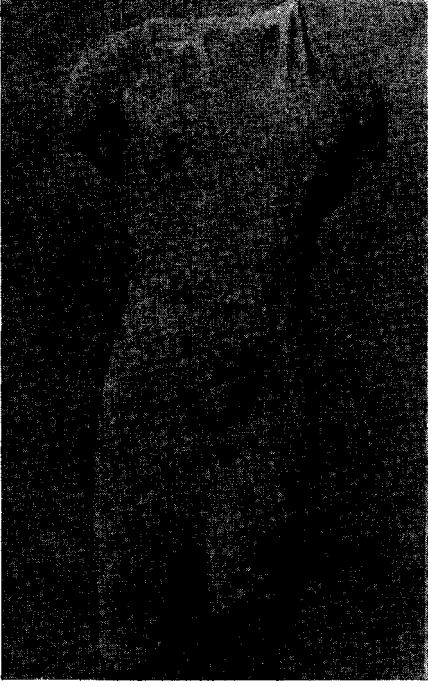
⁵ Kouroi. sf no : 18. summary of anatomical analyses.

G. M. A. Richter. The Sculpture and Sculptors of the Greeks. London Oxford University press. New revised edition 1957. sf no : 53.

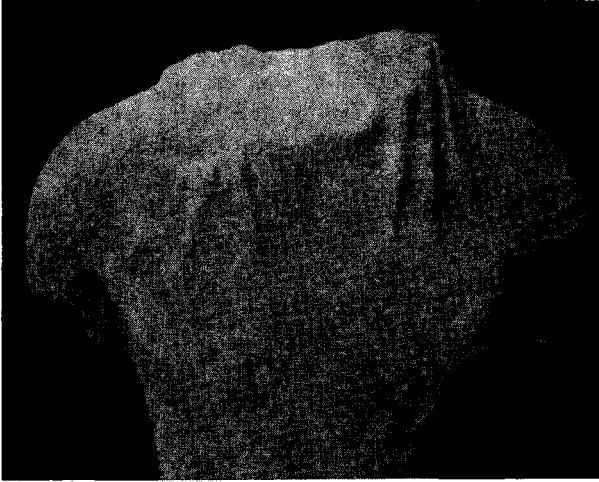
⁶ Kouroi. sf no : 96-97. fig. no : 274.

⁷ Bayburtluoğlu Cevdet. Tekirdağ Krosu. Belleten, Cilt XXXIV, sayı 135 (temmuz 1970'den ayrışım). Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1970. sf no : 348-351. Lev. no : I-III.

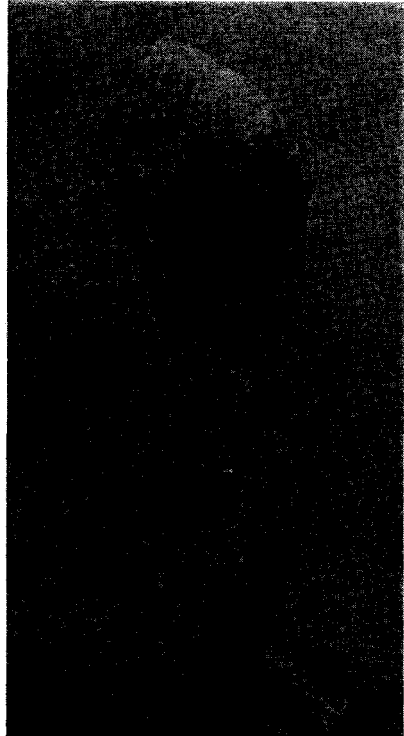
⁸ Kouroi. sf no : 108. fin no : 359-360-361.

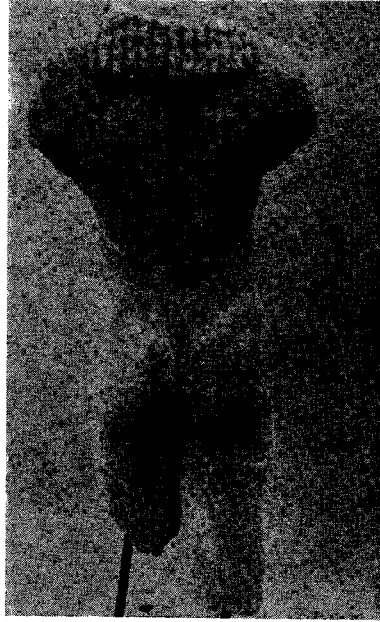
Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5

RESTORATION AND EXCAVATIONS AT SARDIS - 1973

GEORGE M. A. HANFMANN

The sixteenth campaign of the Harvard-Cornell Expedition to Sardis was directed by C. H. Greenewalt, Jr. and G. M. A. Hanfmann. The program was supported by grants from the National Endowment for the Humanities (U.S.A.), by various American foundations and individuals, and by the participant institutions. The Cultural Division of the Prime Ministry made a grant to a Trust Commission (Emanet Komisyonu) for restoration activities. We were greatly helped by our Commissioners Güldem Yüğrüm, Archaeological Museums, İstanbul, and Atilla Tulgay, Archaeological Museum, Manisa. G. Yüğrüm has also published a guide to the site¹. As in previous years, K. Z. Polatkan, Director of the Manisa Museum gave us effective cooperation. We are again greatly indebted to Mehmet Önder, Assistant Secretary for Cultural Affairs in the Prime Ministry, to Director General of Antiquities and Museums Hikmet Gürcay, and to Associate Director Burhan Tezcan for their unfailing interest. The Turkish Embassy in Washington, through good services of Counselor Ünal Ünsal took sympathetic interest in expediting our permit application under a new procedure.

The long season extended from May through September. It was highlighted

by the visit on September 26 of several hundred participants on the Tenth International Congress of Classical Archaeology. On this occasion we incurred a great debt of gratitude to the Governor of Manisa Tevfik Kitapçgil, to Major General Ismail Ayık, Manisa, and to the Kaymakam and the Mayor of Salihli, through whose kind offices a number of technical experts provided excellent facilities for traffic organization, hospitality, guidance, and finally illumination of the restored areas.

Completion of the major restoration projects at the Gymnasium and the Synagogue (begun respectively in 1964 and 1965) and a successful conservation program for the important goldprocessing workshops and Lydian altar at the sector Pactolus North were the most significant accomplishments of the season. At the Precinct of Artemis, too, clean-up and conservation measures greatly improved the appearance of the ruins. The Sardis Expedition is deeply grateful to Mehmet Cemal Bolgil, Supervising Architect, and Teoman Yalçınkaya, Resident Architect and Engineer for their dedicated and efficacious work.

Restoration and Conservation: Gymnasium Area:

Implementing the landscaping design of 1972 (Fig. 2), the two long platforms south of the Gymnasium (Fig. 3) were given their final shapes and provided with staircases. A large (ca. 60 by 100 m.) parking space west and a small parking

¹ T. C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınlarından Seri : 1, Say : 26. *Sart Harabeleri Rehberi; Guide to the Excavations at Sardis*. By Güldem Yüğrüm. (Ankara, 1973).

space east of the gymnasium area were outlined with concrete blocks. Some 380 architectural marble fragments from the Synagogue were set up along the western side of the west parking space (Fig. 3). Suitable entrances to the restoration area have been provided at both parking spaces.

Palaestra and the Gymnasium:

The General reconstruction of the plan is shown in Fig. 1. Twelve columns (shown black in the plan Fig. 1) have been reerected, principally to mark the corners (Figs. 3, 15). One original Roman and two original Early Byzantine capitals were re-installed. In the center of the east side, a modern entrance has been laid out next to the ancient axial entrance (Fig. 1, E. Gate). In the hall with the swimming pool (Fig. 1, BEW), the pool was excavated except for a passageway in center; broken piers, arches, and half-domes were repaired along the western wall (Fig. 4).

West of the Synagogue the clean-up of Rooms BE-A and Be-B (Fig. 1) was completed. The mosaic in BE-A was fully exposed for the first time. Room BE-E (Fig. 1) was repaired and designated as a rest area for visitors. Its fine marble floor of *opus sectile* was cleared and protected by a wooden cover.

Area West of Gymnasium and Main Avenue:

At the southwest corner of the Gymnasium (Fig. 3, lower left; not shown in plan Fig. 2), units excavated in 1959 and 1966 which continue the line of Byzantine Shops, were put in order and adopted to the new, modern entrance from the western parking space. It is not as yet clear whether there was a West Road running north-south along the west side of the gymnasium complex. It seems reasonably certain, however, that there was a vaulted gate which may have formed the entrance to such a road or into the interior of a complex adjoining

the Gymnasium to the west. The possible appearance of such a gate and its relation to the North Colonnade of the Main Avenue are presented in a tentative reconstruction by Fikret K. Yegül (Fig. 5). The Byzantine latrine attached to the southwest corner of the Gymnasium has been partly restored.

At the short stretch of the Main Avenue excavated by the Expedition (Fig. 1, at legend "Marble Road"), five columns of the North Colonnade (Fig. 6) and one column of the South Colonnade were re-erected. These are the short (3.10 m.) columns of the late fourth century A. D. restoration. One of the columns displays the sign XP, secondarily incised (Fig. 7).

Byzantine Shops:

In collaboration with J. S. Crawford, who is publishing this interesting commercial center, T. Yalçinkaya repaired 29 units (Fig. 1, plan; Fig. 8). Stairs, columns, ovens, and various furnishings were re-conditioned (Fig. 9) and some interesting finds made. Thus two fine bronze brooches inlaid with glass were found in the wall-cupboard of one of the shops (Figs. 10, 11. J. 73., 1-2 : 8221-2. Shop E 8). A bronze stopper was discovered in the basin of another shop (Fig. 12. Shop W 3). Two incised seven-armed Jewish lamp holders (menoras) were observed on the inside wall of one of the shops (Fig. 13, Shop E 7). According to J. S. Crawford's interpretation, during the latest period (before 616 A.D.), Shops E 1-5 and 18 may have belonged to Christian and Shops E 6-14 to Jewish merchants.

Synagogue:

Conservation measures in the main hall (Plans Figs. 1-2) were completed with the installation of copies of two inscribed mosaics, the originals of which had gone to Manisa Museum. Casts of the two double-lions which flanked the "Eagle Table" were also installed (Figs. 14, 15). Considerable work was carried out in the eas-

tern porch of the Synagogue, where mosaics were cleaned and a corner basin with drain pipe freed from later accretions.

In the Main Avenue, just south of the southern door into the Synagogue (Fig. 8, left) there was found a rectangular structure with marble steps, perhaps attached to the North Colonnade. Lying at the southeast corner of the monument, as if fallen from its east side, was a large Lydian marble lion, 1.01 m. high and 1.58 m. Long (Figs. 8, 16). The Romans, who reused the piece in architectural context, cut its spine to a flat surface and inserted large clamps into the back (his right side). Holes and part of leading survive. Datable around the middle of the sixth century (probably 570-560 B. C.), the lion is in general of an Eastern Greek type but shows in details the influence of the sculpture of Corinth, a city with which Sardis maintained close relations under king Alyattes (c. 610-B. C.)

Conservation in Sector Pactolus North:

In the most important Lydian sector yet excavated by the Expedition, at the gold-purifying workshops on the Pactolus (ca. 620-550 B. C.), an area of ca. 1300 sqm. was conserved by means of a new method devised by Edward D. Russell, architect of the Expedition. In this method, Lydian walls of rubble with mud mortar which readily disintegrate from wetness, are protected by concrete caps shaped like very flat roofs. Some 380 meters of such capping were installed. To counteract disintegration at base, earth was banked to slightly above the base of the walls. Tonality harmonizing with colors of the original walls and of the landscape was produced by brushing a pigmented wash of earth-colored liquid over the concrete. The original walls remain visible from the sides. The two sets of small ancient clay furnaces for parting of gold and silver are now protected by roofed concrete shelters (Figs. 17, background, left and right).

The altar of the goddess Kuvava (Cybele) in the center of the precinct was

consolidated and cement copies of the three lions found immured in the altar when it was excavated in 1967 were made and installed by Chief Conservator L. J. Majewski (Fig. 18).

A viewing platform has been built on the scarp in the center of the west side of the excavation. It is seen in the axonometric drawing (Fig. 27; just below drain 17).

Conservation Activities in the Artemis Precinct:

In collaboration with C. H. Greenwalt, Jr. and architect J. L. Miller, engineer T. Yalçinkaya evacuated architectural pieces and fragments left in disorder in the East Cella and in the colonnades of the temple. This resulted in regaining unimpeded views through the colonnades. A notable feat was the moving of a 25-ton block, which had long lain in the South Colonnade but had actually fallen from the two columns of the East Colonnade which are still standing² (Fig. 19). Forty-seven blocks were removed from the East Cella (Fig. 20 shows positions prior to moving). Five were placed on the southern cella wall; the others were evacuated to the northern edge of the precinct. Parts of the two jambs of the eastern entrance have been set up in the East Cella (Fig. 21).

The Lydian and Hellenistic altar LA has profited by partial clearance of, the area west of the temple, where stones removed from the altar during excavation have been arranged in a more compact fashion. Lydian bases surrounding the altar have been cemented in place.

² H. C. Butler, *Sardis* 1 (1922) 71: "near the southeast anta... lay the gigantic block of architrave which some of the earliest travellers had seen in place upon the two standing columns..."; Ill. 65; also p. 92 f., Ill. 93, after the piece was brought down to colonnade level in 1912. Id., *Sardis* 2 : 1 (1925) 8-10, 49, Ill. 44 : C. R. Cockerell in 1812 said that the two columns still supported the architrave which stretched from the center of one column to the center of the other. He already estimated the weight at 25 tons.

A modern house covered with earth during pre-World War I excavations³ was in 1973 transformed into a terraced viewing platform. An interesting archaic architectural fragment, the first such fragment of limestone to be found in the precinct, came from the ruined wall of the modern house (Fig. 22, AT/H 73. 1).

Church M:

This church adjoins the southeast corner of the Artemis Temple. The fine triple window of the outer apse was intact when uncovered in 1912⁴ but had been destroyed since. It was restored (Fig. 23) by L. J. Majewski and T. Yalçinkaya in consultation with S. W. Jacobs, who will publish a new discussion of the early (fifth and sixth century) structure.

Repair of Pyramid Tomb:

This monument⁵ is of key importance for the study of relations between Lydia and Iran under Cyrus (ca. 547-530) B. C.) During the winter of 1972-73, the eastern steps were partly smashed by vandals. As the limestone of the structure is very friable some of the damage is irreparable. As far as possible original stones were rejoined and gaps filled with cement.

Excavations on the Acropolis:

Pursuing an investigation begun in 1972, C. H. Greenewalt, Jr. and architect S. L. Carter discovered just below the top of the southern platform (AcS) on the southern slope three constructions belonging to Lydian or Persian defenses. A powerful wall nearly 3.5 m. thick runs southwest and downhill. It is preserved for a length of about ten meters. Its roughly squared masonry facing stands

up to a height of eight courses (Fig. 24, right). Its core consists of riverstones in mud cement. (Fig. 25). Lydian sherds found in the core do not permit close dating but prove a pre-Hellenistic date. A triangular structure below the wall (Fig. 24, left) and a platform above the wall are difficult to interpret.

At top of the northern slope of the citadel (AcN), a sounding made in a flat area went down four meters but encountered only parts of Byzantine dwellings (Fig. 26).

Sounding at Pactolus North:

A number of pits dug in the service of the conservation program went below the archaic level of the gold-refining workshops. According to A. Ramage, pottery fragments and other evidence indicate that ordinary dwellings had preceded the workshops in the seventh century B. C.

Middle Byzantine Church E and Early Christian Basilica EA:

Investigation of the Byzantine Church E, excavated in 1963 and 1972 was continued by H. Buchwald and G. M. A. Hanfmann. In the southern aisle of Church E (Fig. 27, left, 1) excavation of the marble-floored Pit ("pseudo-crypt" in Buchwald's view) was enlarged. A grave (72.2), now removed, was found here in 1972. It contained a glass of late fourth or early fifth century shape⁶. A second grave was found in 1973 (Grave 73.19). It was cut in half by foundations of Church E but the skeleton was collected and placed into the eastern half of the grave (Fig. 28, bottom), under the marble floor of the "pseudo-crypt" (a floor slab is visible in Fig. 28, left). A coin, tentatively identified by Clive Foss as that of Valentinian II (383-392 A. D.) was found ca.

³ Its location is marked "House" on the Plan III in H. C. Butler, *Sardis* 1 (1922), at the western edge of the precinct.

⁴ H. C. Butler, *Sardis* 1 (1922) 112, Ill. 121.

⁵ *BASOR* 162 (1961) 31; 166 (1962) 28, fig. 24; 199 (1970) 36, figs. 27-28. G. M. A. Hanfmann and J. C. Waldbaum, *Near Eastern Archaeology in the Twentieth Century, Essays in Honor of Nelson Glueck* (1970) 316, pls. 38-39.

⁶ On the basis of photograph, A von Saldern, who is publishing the glass found at Sardis, considered it unlikely that this type could occur much before the fifth century (oral communication, November 1973).

0.40 above the schist lid of the grave, under a tile floor which may belong to the Early Christian basilica EA.

Early Christian Basilica EA:

From late July through September, G. M. A. Hanfmann traced the sizeable basilica which received the designation EA. Although its northern aisle had been excavated for all but 5 meters in 1962-1963, it was not until 1973 that the existence of a large church was perceived and its liniaments were recognized (Fig. 27; 1, 2, 3). The church itself measures ca. 63 by 21 m. Its south aisle, narthex, and atrium were only partly excavated because the road to the Artemis Temple and a village road pass over the southern and the western sides of the church complex. A "North Chapel" (Fig. 27; 3) is attached to the western part of the north side. Another small apsidal structure, tentatively designated "East Chapel" (not shown in Fig. 27) is a late addition, as it stands on the original mosaic of the atrium. Rectangular, apparently asymmetrical units are attached to the apse on the north and south (Fig. 29). A wall continues the line of the outside wall of the north aisle eastward beyond the apse (Fig. 27, bottom; Fig. 28, mid-right). The church complex must have continued eastward. Our discoveries thus indicate the transformation of an entire city quarter into a Christian area.

Found sealed within and under the bedding of the apse floor were coins of Constantine (posthumous, 341-346 A. D.) and Constantius II (346-350 A. D.). The construction of the western part and its additions may have dragged on until around 400 A. D.; coins of Arcadius (395-408 A. D.) came from the wall between the atrium and the North Chapel.

In addition to the original mosaic floors of the fourth century (Fig. 30), a later (sixth century?) *opus sectile* marble floor and wall revetments of marble have survived in some places.

During or after the Persian destruction of Sardis in 616 A. D., the basilica was damaged and poorly repaired. Possibly, only parts of the building remained in use. Coins of Constantine X (1059-1067) and Romanus IV (1067-1071) were found in earth among the graves which were dug into the earth *above* the floors of the atrium and the narthex. Subsequently, the much smaller Church E (Fig. 27; 1; Fig. 29, inner apse) was built into the eastern part of the basilica EA.

Cemetery:

Of the 47 graves observed, 27 were opened. Some belonged to the time of the Early Christian basilica but the great majority belonged to the time of the Middle Byzantine Church E (Fig. 30, lower left; Fig. 31). A grave made immediately south of the stylobate of Church E contained with the bones of a little girl and the nails from the inner wooden casket (Fig. 31), a golden earring and a fine bead of rock crystal cut with fourteen facets (Figs. 32, 33. J. 73.3, J. 73.5); but in general grave goods were scarce. The cemetery appears to have remained in use until around 1400.

Finds of Objects:

A fine archaic anthemion from a Lydian marble stele was brought in from a field near the Pactolus, some 3 km south of the Artemis Temple (Fig. 34. NoEx 73.1). Likewise chance finds were interesting fragments of archaic terracotta friezes (Fig. 35, NoEx 73.6, with head of lion). They are being studied by A. Ramage. A large part of a Late Hellenistic central acroterion of marble was found re-used in Church EA. As L. J. Majewski observed, it matches two later acroteria found in previous campaigns in the area of the Synagogue (Fig. 36). Among fragments of sculpture found in emptying the swimming pool of the Gymnasium, were parts of a fine torso of Dionysos, apparently a Hadrianic copy of a classical type (Fig. 37. S 72. 13 A). The small figure of an agonized Triton

holding a fish may have originally belonged to a fountain. It was found in the North Colonnade of the Main Avenue (Fig. 38. S 73. 3: 8219).

Research:

In additions to preparations for the field guidance of the International Congress⁷, prepublication work was done by J. S. Crawford in Byzantine Shops, A. R. Seager on the Synagogue, F. K. Yegül on the Gymnasium, S. J. Jacobs on Church M., G. F. Swift, Jr., on "Lydian Trench", and A. Ramage on Pactolus North. H. Buchwald and G. M. A. Hanfmann worked on churches E and EA; and Clive

Foss reviewed his manuscript on Byzantine and Turkish Sardis. A symposium on the Synagogue was held with A. R. Seager (architecture), L. J. Majewski and Ph. A. Lins (interior decoration), J. H. Kroll (inscriptions), A. T. Kraabel (theology), J. Wrabetz (pottery), J. A. Scott (lamps), Clive Foss (relation to Byzantine period), and G. M. A. Hanfmann (moderator).

Research on objects saw J. Schaeffer at work on Corinthian, C. H. Greenewalt, Jr. on Lydian, J. Wrabetz on Eastern Sigillate, and J. A. Scott on Byzantine pottery. A. Ramage advanced his volume on Lydian architectural terracottas and G. M. A. Hanfmann that on sculpture.

⁷ I. e. the X International Congress of Classical Archaeology.

⁸ A special pamphlet on Temple of Artemis and Bath-Gymnasium was prepared for the Congress by G. M. A. Hanfmann and F. K. Yegül (obtainable from Sardis Expedition). G. M. A. Hanfmann and C. H. Greenewalt, Jr. presented papers on Sardis and

Lydia at Ankara, L. J. Lajewski, A. Ramage, and G. F. Swift, Jr. at İzmir. In addition to above-named, A. R. Seager, (Synagogue), S. M. Goldstein (Pactolus Gold Refineries), and M. C. Bolgil (restoration of the Gymnasium) presented field conferences for the Congress.

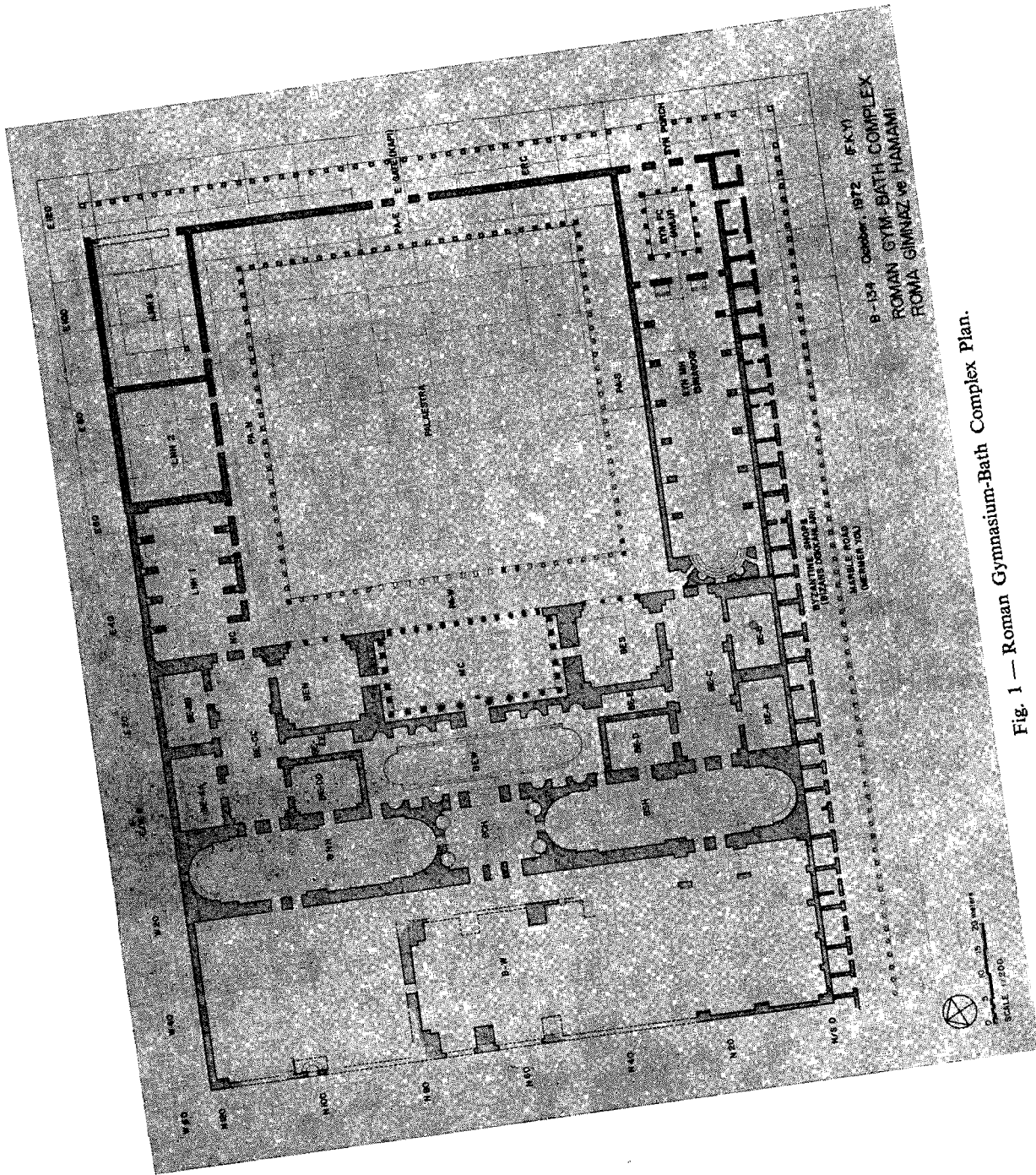

Fig. 1 — Roman Gymnasium-Bath Complex Plan.

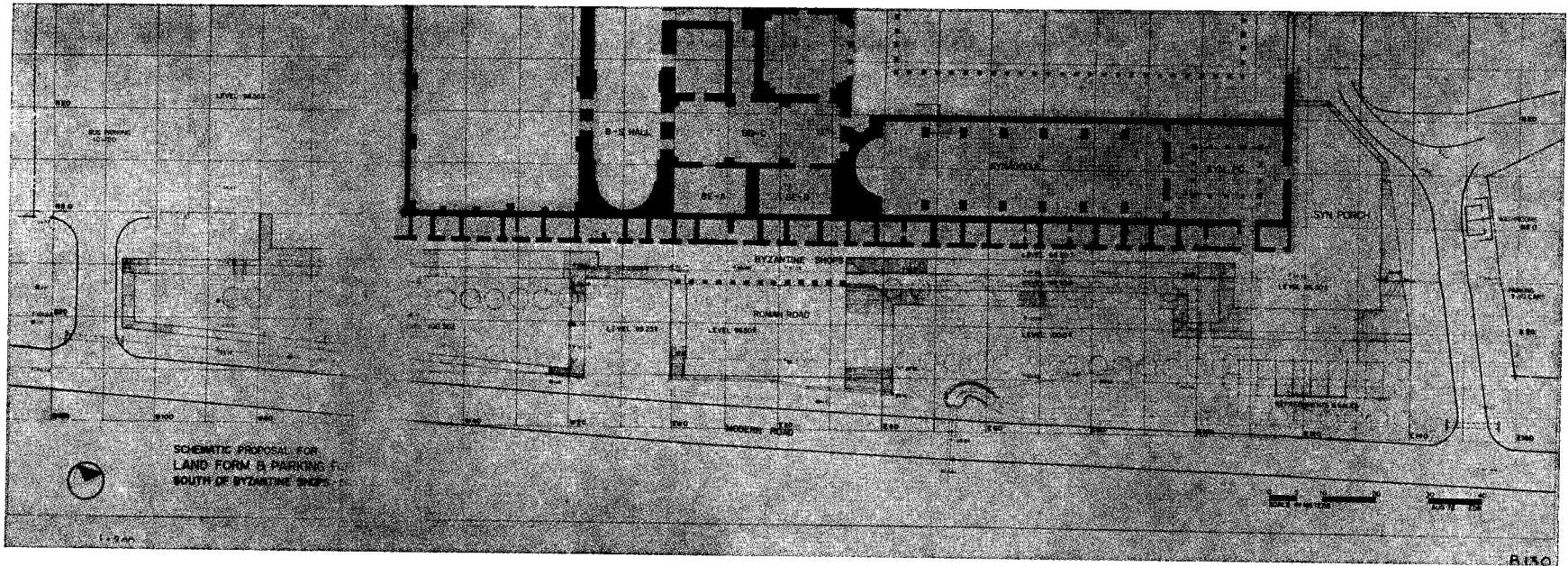

Fig. 2 — Plan of landscaping and parking of area south of the Gymnasium.

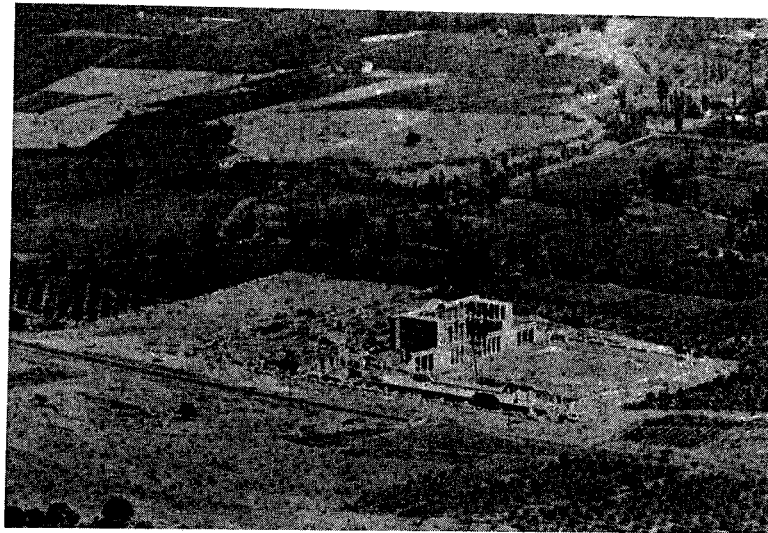

Fig. 3 — View of Restoration Area (1973) with Gymnasium and (nearer highway) Synagogue. West Parking Area is on the left.

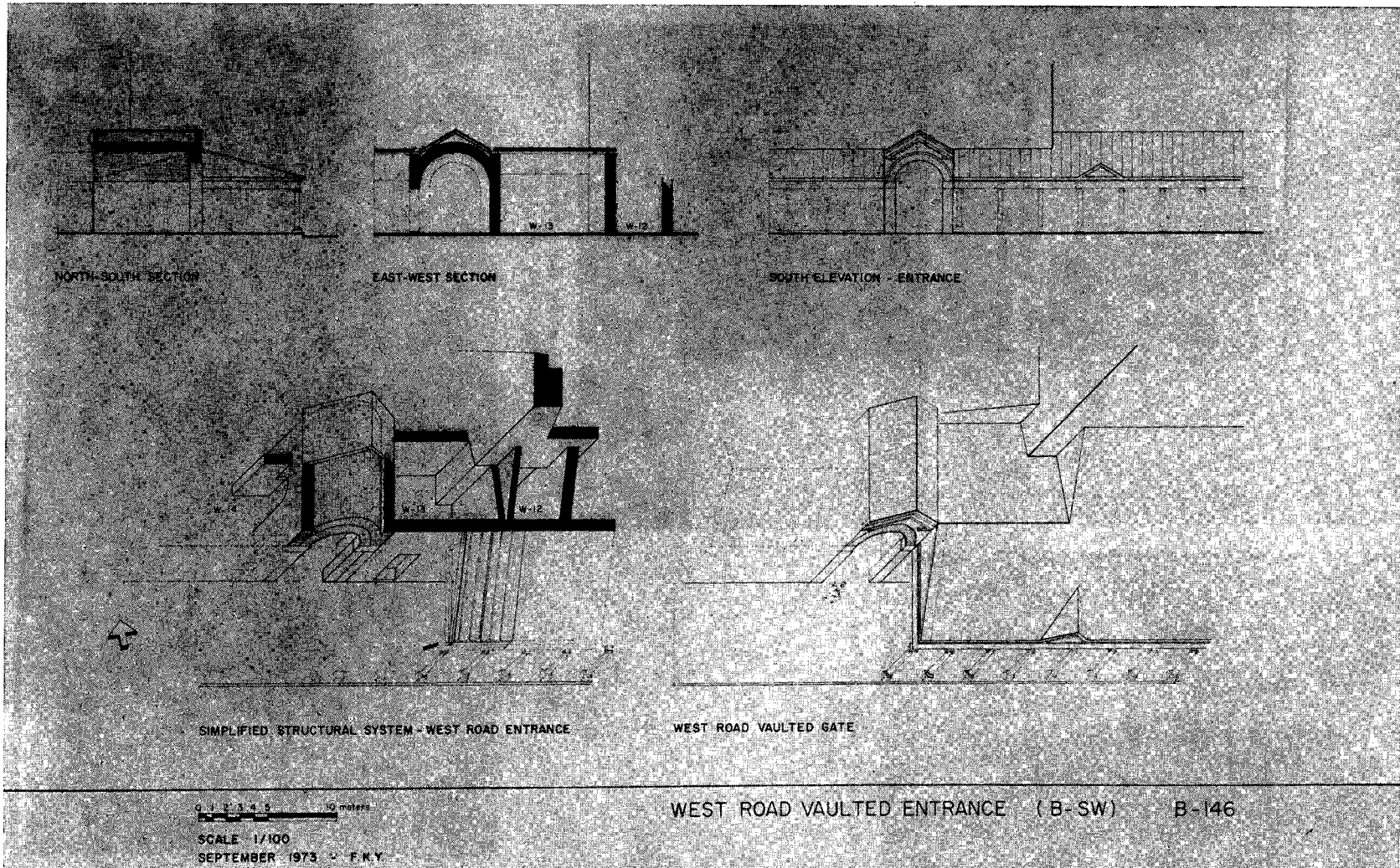

Fig. 5 — Tentative Restoration of West Road vaulted entrance.

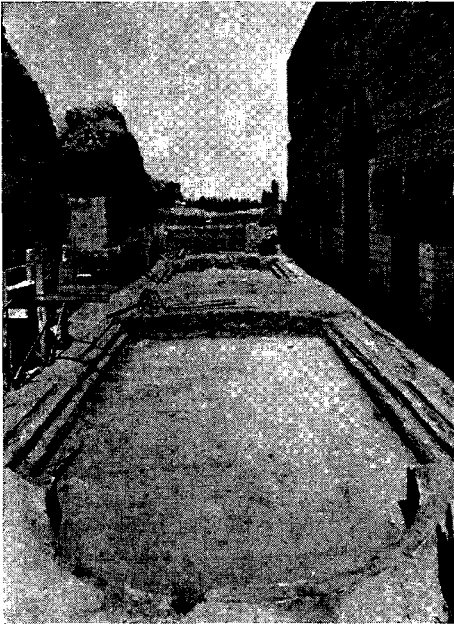

Fig. 4 — Hall with Swimming Pool in the Gymnasium.

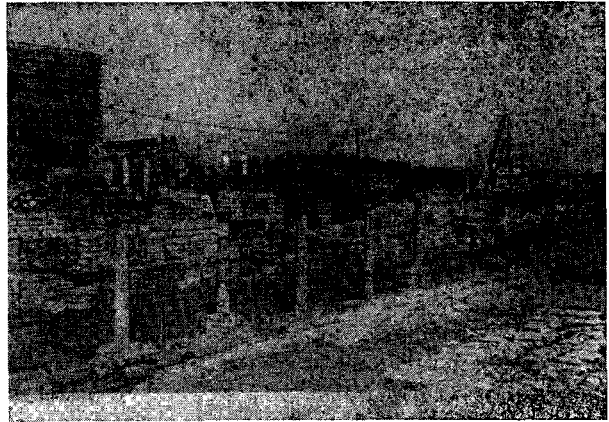

Fig. 6 — Main Avenue with restored columns of North Colonnade.

Fig. 7 — Main Avenue : Part of column of North Colonnade with incised XP.

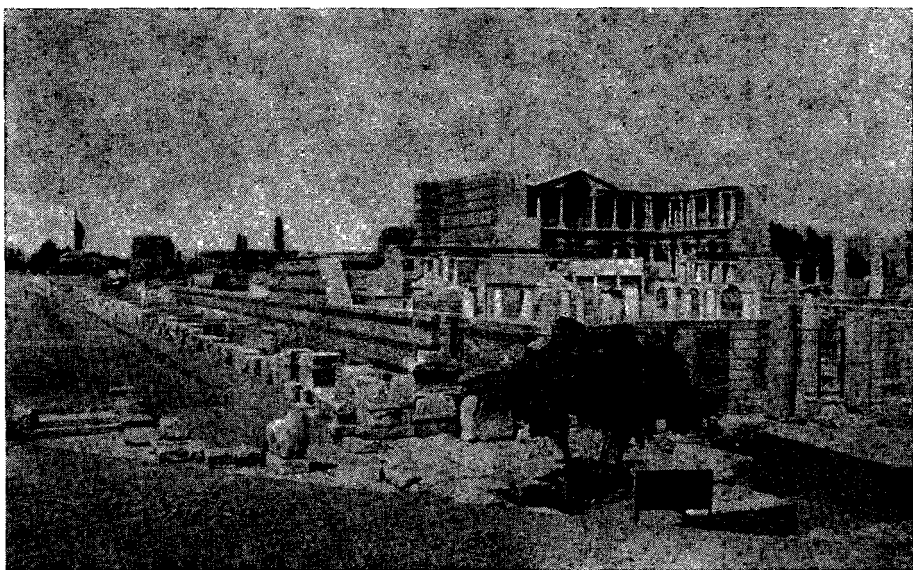

Fig. 8 — Byzantine Shops and newly found stepped monument (left) with Synagogue (middle) and Gymnasium (back) after restoration. The Lydian lion (fore-ground) was found at stepped monument (left). Looking west.

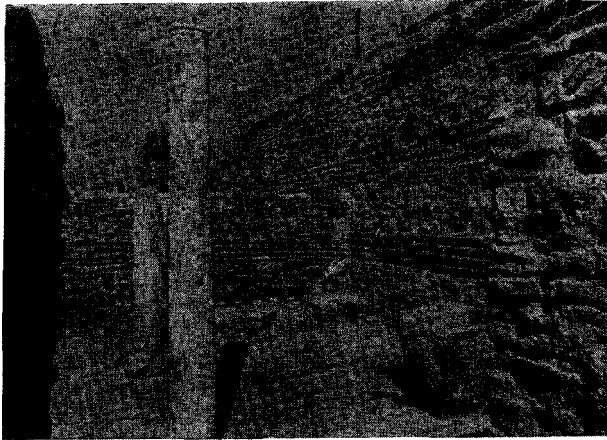

Fig. 9 — Shop E 6 after conservation.
Looking northwest.

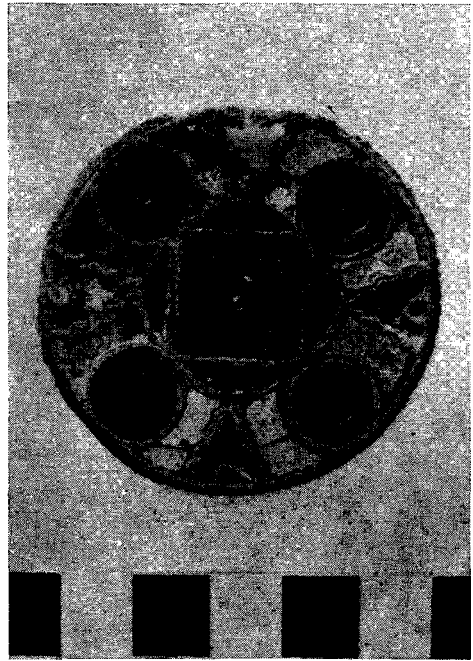

Fig. 10 — Byzantine Bronze Brooch (J 73 :
1 : 8221) inlaid with glass.

Fig. 11 — Byzantine Bronze Brooch
(J 73 . 2 : 8221) inlaid with glass.

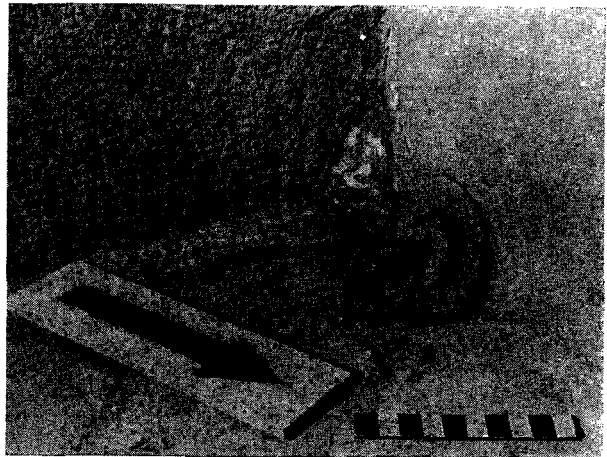

Fig. 12 — Bronze Stopper in Marble Basin
in Shop W 3.

Fig. 13 — Twion cised menoras on south wall
Byzantine Shop E 7.

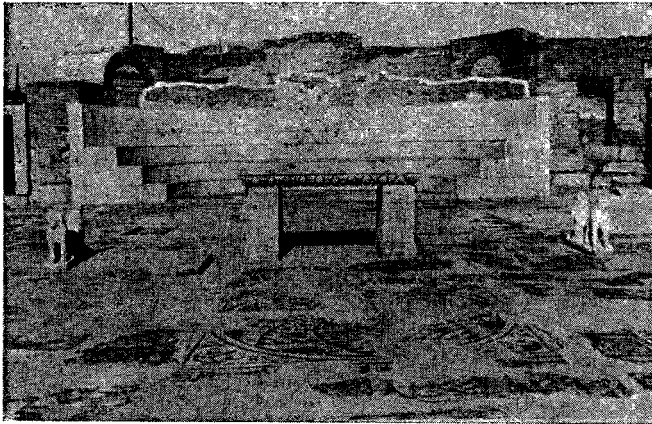
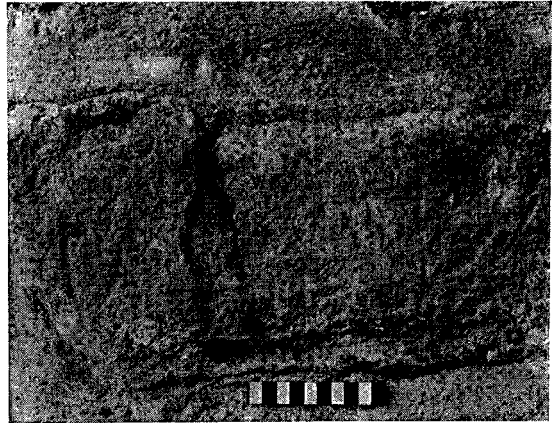

Fig. 14 — Synagogue. Western end
with newly installed pairs of lions
(casts). Looking west.

Fig. 15 — Synagogue Main Hall after
completion of conservation.
Looking east.

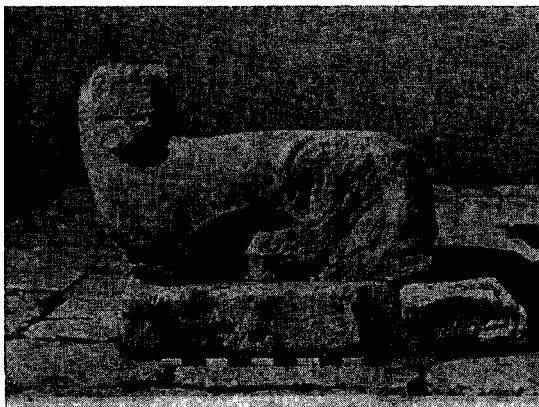
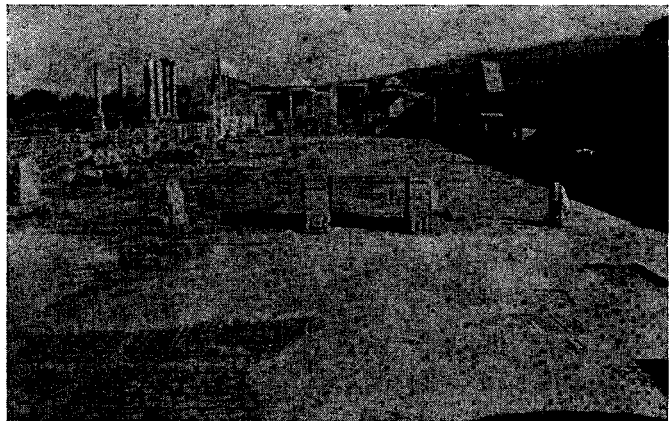

Fig. 16 — Archaic Lydian marble lion (S 73.1 :
8215) found in Main Avenue.

Fig. 17 — Lydian Structures in Sector Pactolus North after conservation. Concrete shelter roofs in right and left background protect small furnaces.

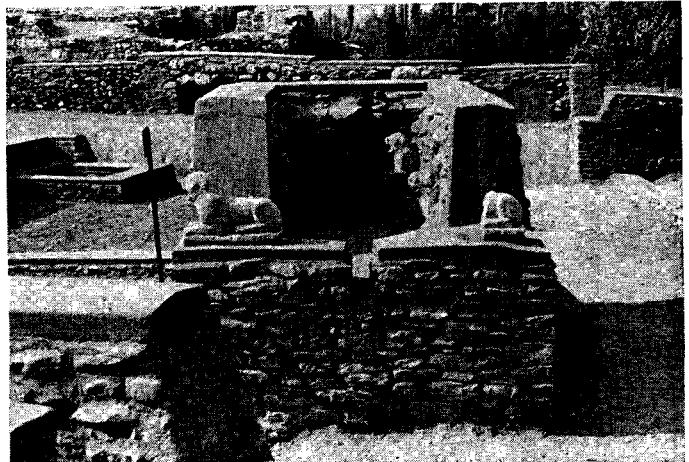
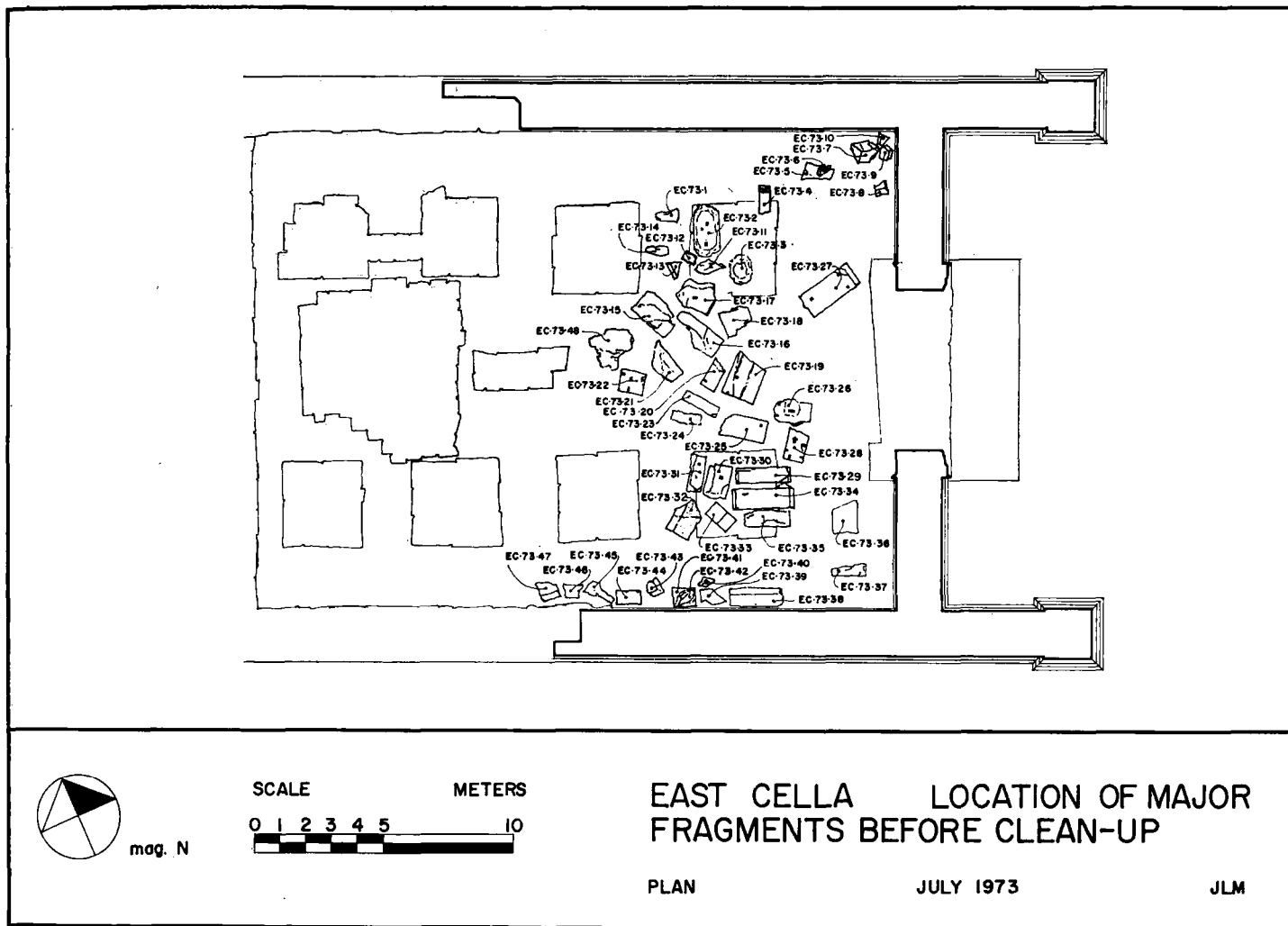

Fig. 18 — Pactolus North : Lydian Altar of Kuvava after conservation. Except for lion on the left, which was found in left rear corner, the casts of lions were installed in original positions.

Fig. 19 — Artemis Temple : A 25-ton architrave block being moved to new position north of Church M.

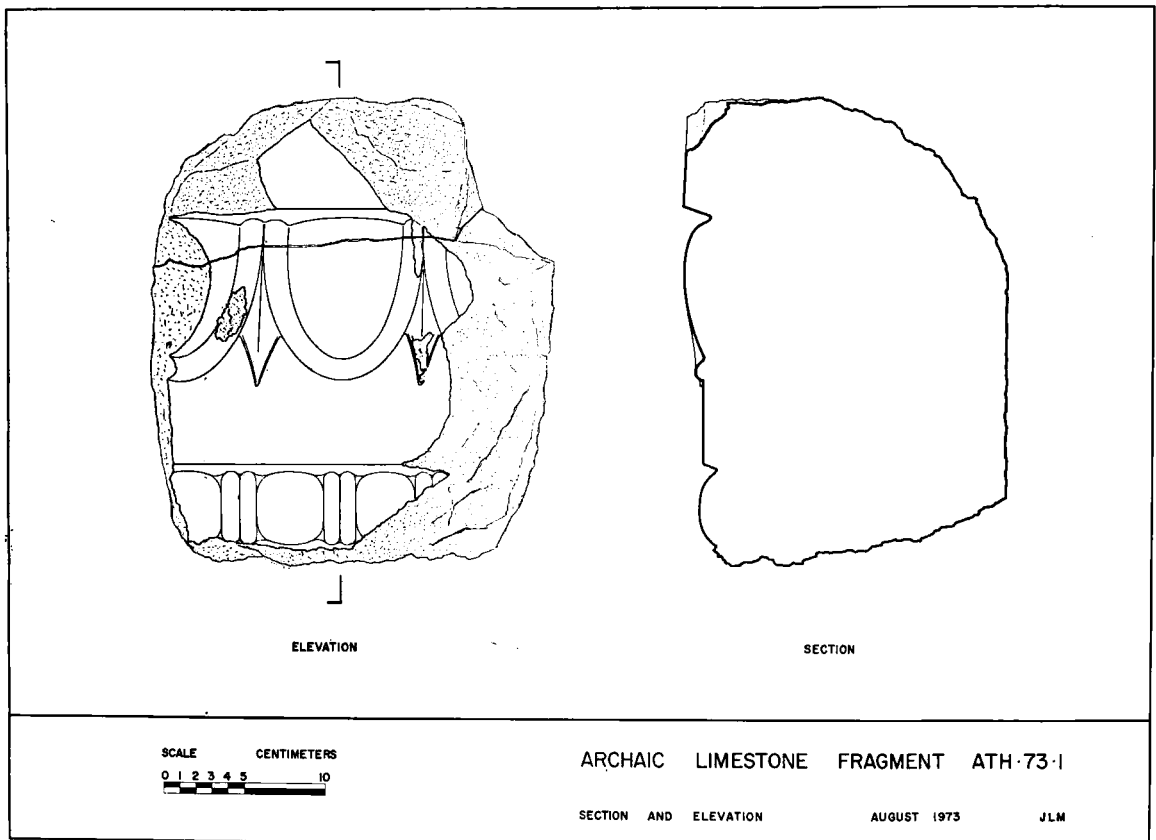
1:100

Fig. 20 — Artemis Temple East Cella. Location of major architectural fragments before removal. Plan.

AT-64

Fig. 21 — Artemis Temple. View of East Cella after clearance with parts of East Door jambs set up in Cella. Looking east.

1:1

AT-66

Fig. 22 — Artemis Precinct. Archaic architectural limestone fragment (AT/H 73.1). Elevation and section.

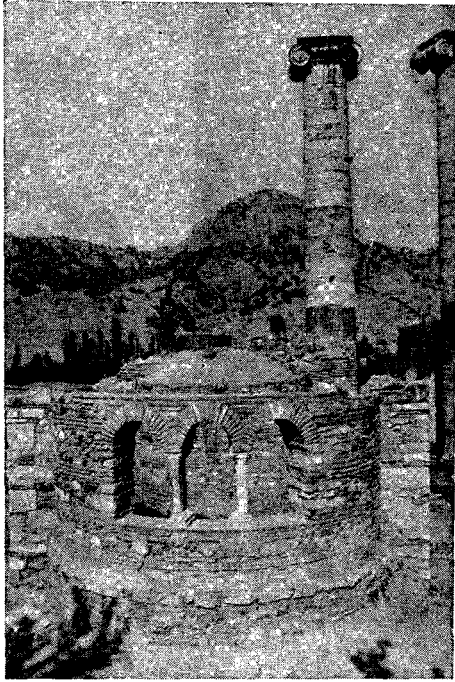

Fig. 23 — Church M with Triple Window restored.

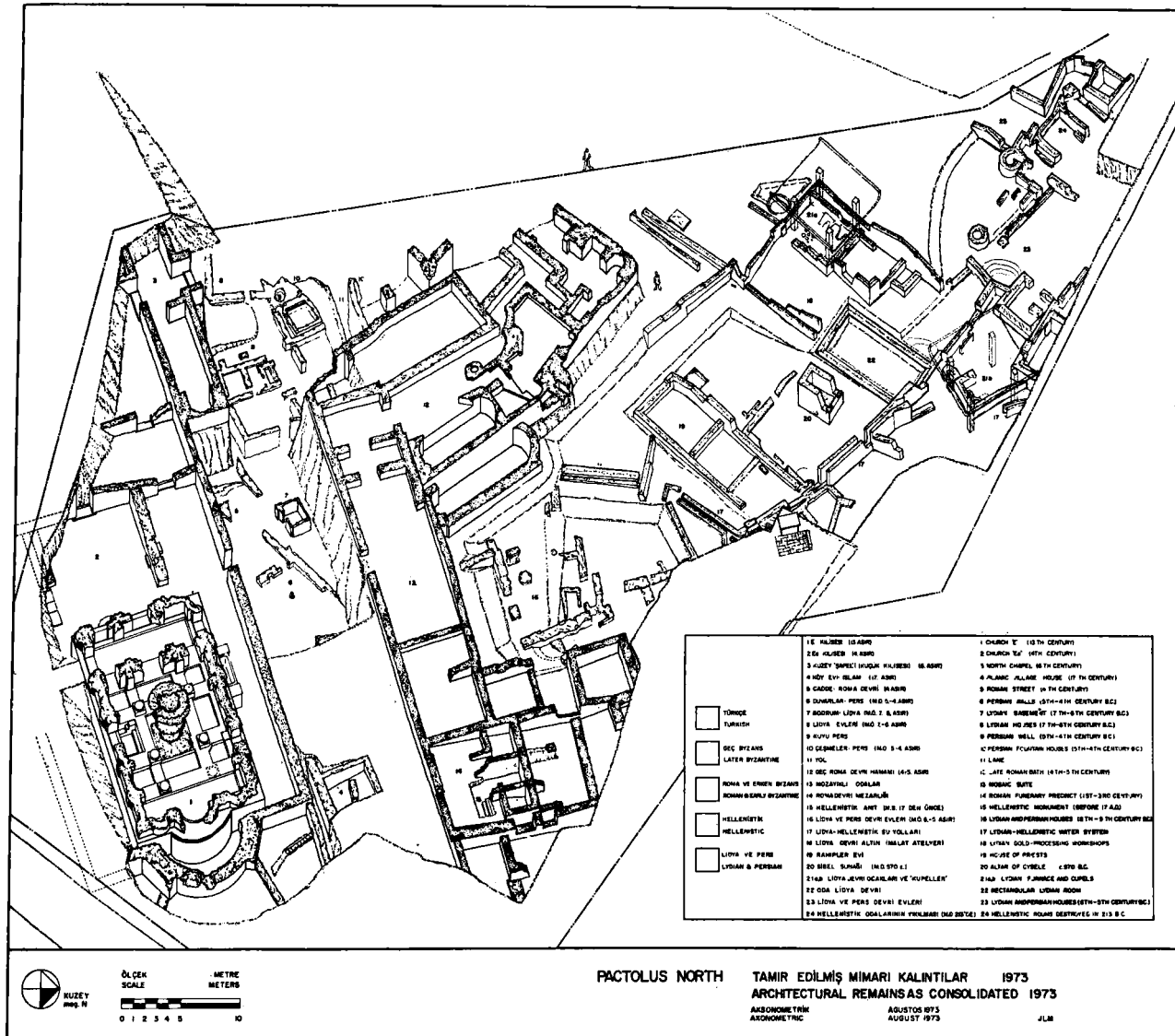
Fig. 24 — Pre-Hellenistic Defense Walls on the south side (AcS) of the Acropolis. At lower left, a triangular construction. Looking west.

Fig. 25 — Pre-Hellenistic Defense Wall on the Acropolis. Section through core and east face. Looking north.

Fig. 26 — Trench with Byzantine Dwellings on the north side (AcN) of the Acropolis. Looking Northeast.

1:100

PN-93

Fig. 27 — Pactolus North. Axonometric View Looking West. On the left, Early Christian Basilica EA (black, 2-3) and Middle Byzantine Church E (1). In center, street (5) and Roman Bath (12-31). Above and on the right, Lydian and Persian units.

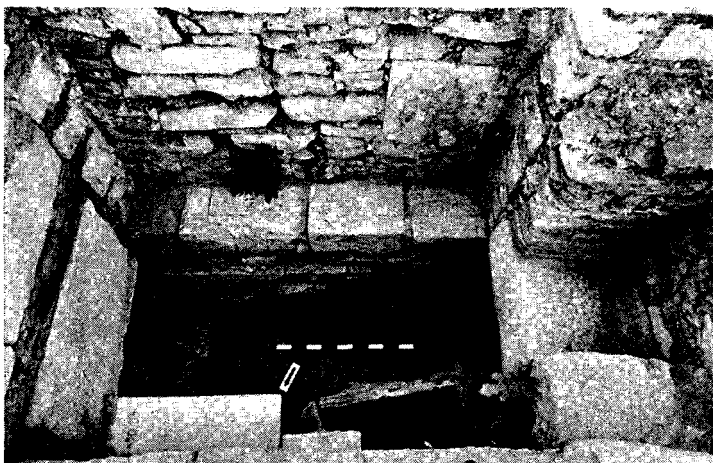

Fig. 28 — The "Pit" (Pseudocrypt) in south aisle of Church E with Grave 73.19 in center foreground. Looking north.

Fig. 29 — Churches EA (outer apse) and E (inner apse). On the right, the rectangular unit north of Apse of EA. Looking northwest.

Fig. 30 — Early Christian Basilica EA. Northwest corner of north aisle with original mosaic and later marble wall revetments. On upper left, a Middle Byzantine grave. Looking west.

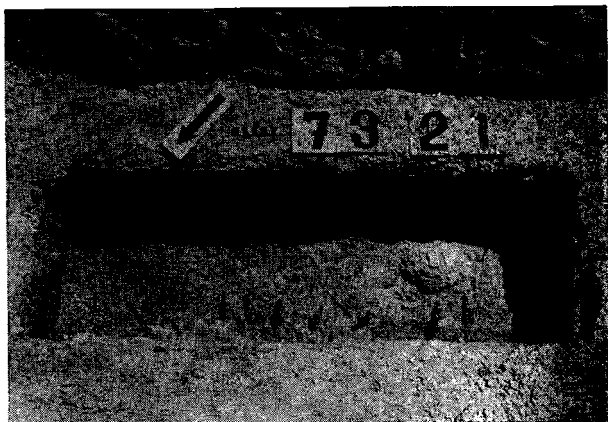

Fig. 31 — Grave 73.21 at south side of Byzantine Church E; after lifting of bones. Nails of casket, a gold ring and rock crystal bead (in center) as found.

Fig. 32 — Golden Earring (J 73.3 : 8275) from Grave 73.21.

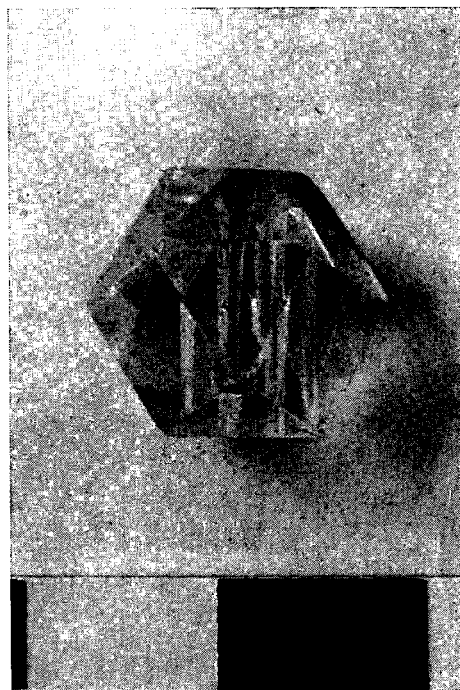

Fig. 33 — Perforated, Facetted Rock Crystal Bead (J 73.5 : 8277) from Grave 73.21.

Fig. 34 — Lydian Marble Anthemion (NoEx 73.1) found south of Sardis.

Fig. 35 — Archaic Lydian Terracotta Relief (NoEx 73.6) with head of lion.

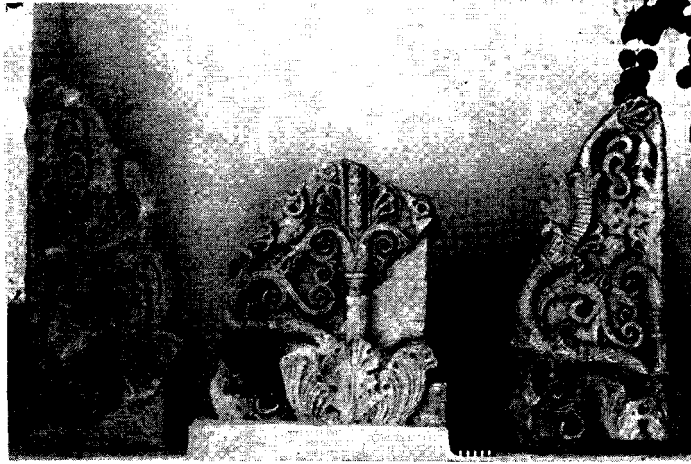

Fig. 36 — Three Late Hellenistic (?) Marble Acroteria.

Fig. 37 — Hadrianic Marble Torso of Dionysos (S 72 : 13 A : 8213) recomposed of several fragments and partly restored.

Fig. 38 — Bearded Triton holding fish. Marble (S 73.3 : 8219).

DIE GRABUNGS KAMPAGNE IN MILET IM HERBST 1973

Dr. PETER HOMMEL

Die grabung begann, nach Eintreffen des Kommissars, am Montag, den 10.9. und endete am 17.10.1973. An der Grabung nahmen teil: als Architekten Prof. Dr. W. Müller-Wiener (Darmstadt), Dipl. Ing. M. Ueblacker (München), Dipl. Ing. Th. Feuerhake (München) Als Archäologen : Dr. Peter Hommel und Dr. Jürgen Kleine von der Universität Frankfurt am Main, Dr. Willi Real von der Universität Münster. Als Epigraphiker war für die Publikation der Inschriften tätig Prof. Dr. Peter Herrmann (Universität Hamburg) vom 1. - 10.10. Als Photographin war Frau Elisabeth Real beschäftigt. Für die Restaurierungsarbeiten an den Funden sorgte nach wie vor Fräulein Agathe Hommel, der derzeitige Ständige Mitarbeiter in Milet. Sie nahm sich, wie auch bisher, des Haushalts an.

Die türkische Regierung war vertreten durch Haluk Yalçınkaya vom Museum in Balat. Den Behörden in Ankara sowie dem Museum in İzmir ist ferner für wertvolle Hilfe bei der Entzollung von Grabungsgerät zu danken.

Wegen einer schweren Erkrankung konnte Prof. Gerhard Kleiner, der Leiter der Grabung, nicht selbst anwesend sein. Er war vertreten durch Dr. Peter Hommel, der Ende September auch am 10. Internationalen Archäologenkongress in İzmir teilnahm und dort ein Referat über "Milet im 2. Jahrtausend v. Chr." hielt.

Die Kampagne schloß in den einzelnen Vorhaben unmittelbar an die Arbeiten der letzten Jahre an, sowohl was die Wahl

der Grabungsplätze als auch was die Anastylose der ionischen Halle angeht. Ein neuer Abschnitt wurde - im Zusammenhang mit der Neuaufnahme der Heiligen Straße - im Heiligtum des Apollon Delphinios eröffnet.

Der alte Schnitt nördlich der Südmauer, wo wieder die Herren Kleine und Feuerhake tätig waren, wurde nach Süden erweitert, um den großen spätmykenischen Töpferofen in der untersten Schicht ganz frei legen zu können. Der aus Lehmziegeln errichtete Unterbau mit zwei Feuerstellen ist noch erhalten. Eine Aschenschicht rings um den Ofen brachte zahlreiche Proben spätmykenischer Keramik. Die Schicht über dem Zerstörungshorizont der Anlage enthielt mehrere protogeometrische Gefäße.

Auf dem Stadionhügel, der höchsten Erhebung innerhalb der von einer Befestigung umgebenen mykenischen Siedlung, arbeitete wieder P. Hommel. Hier liegt nun - ausgehend von dem schon vor zwei Jahren aufgedeckten nordsüdlich gerichteten Megaron - eine Fläche von ca. 200 m² frei, auf die sich die Reste eines Wohnkomplexes verteilen, der offenbar um einen Hof gruppiert ist. Spuren mykenischer Besiedlung reichen hier mindestens bis ins 14. Jh. v. Chr. zurück. Erfasst werden konnte auch eine starke archaische Schicht, die Schicht der Perserzerstörung von 494 v. Chr., sowie das der Zeit des Wiederaufbaus nach den Perserkriegen im 5. Jh. angehörende Stratum. Ein durch das Felsplateau bis auf

das Grundwasser gebohrter Brunnen-schacht, der 494 zugeschüttet wurde; und erst bis in eine Tiefe von 7,50 m ausgeräumt werden konnte, brachte Funde mykenischer und archaischer Zeit, darunter eine nach Milet importierte hethitische Linsenflasche. Der Stadionhügel war auch in hellenistischer und römischer Zeit besiedelt, bis zu den Goteneinfällen im 3. Jh. n. Chr., die eine starke Zerstörungsschicht hinterlassen haben. Ein in den Felsen gehauenes Kellergewölbe, das über eine Felstreppe zu erreichen war, enthielt hellenistische Keramik, darunter sog. Megarische Becher und Amphoren mit Stempeln.

In dem Hallen-umgebenen Altarbezirk des Apollon Delphinios, dessen Baugeschichte bisher nur bis ins 5. Jh. v. Chr. bekannt ist, wurde erneut gegraben, da A. v. Gerkan 1938 bei der Suche nach dem archaischen Heiligtum wegen des Grundwassers nicht genügend in die Tiefe gehen konnte. Hier gelang es W. Real, hauptsächlich im Bereich der südlichen der beiden Zungenmauern, die das Heiligtum des 5. Jh. nach Osten hin abgeschossen haben, nicht nur die Perserbrandschicht von 494, sondern auch die archaische Schicht und - allerdings erst geringe - Reste archaischer Mauern festzustellen.

Wegen der plöhllichen Absage von Herrn Dr. O. Feld (frühchristlicher Archäologe, Mainz) konzentrierten sich die Arbeiten an der Michaelskirche diesmal vorwiegend auf das von der Kirche überbaute Fundament des Dionysostempels aus dem 4. Jh. v. Chr. (vgl. den Plan AJA 75, 1971, 174 Abb. 1 und G. Kleiner, Das römische Milet 1970, 11). Hier konnte durch W. Müller-Wiener eine gründliche Bauuntersuchung in Angriff genommen werden. Durch bis unter das Grundwasser geführte Sondagen an geeigneten Stellen des Tempelareals wurden nicht nur das Propylon sondern auch Reste von Vorgängerbauten des Tempels entdeckt.

Es ließen sich unter der östlichen Hälfte des Tempelfundaments der aus

Quadern gefügte Altar des 5. Jhs. sowie Teile des zugehörigen Tempelbaus erfassen, dem ein provisorischer Neubau in den siebziger Jahren des 5. Jhs. voraufgegangen zu sein scheint. Auch die Perserbrandschicht konnte an verschiedenen Stellen beobachtet werden, und unter ihr sogar Reste eines archaischen Bauwerks. Unter der Apsis der Kirche kam der Firstblock vom Giebel des Tempels des 4. Jhs. zu Tage. Hervorzuheben sind zahlreiche Fragmente attischer rotfiguriger Keramik des 5. Jhs. aus den Tempelfundamenten.

Die mit Mitteln von Frankfurter Spendern getragenen Arbeiten zur Restaurierung und Wiedererrichtung der Heiligen Straße wurden von Herrn Ueblacker weitergeführt. Die Heilige Straße, der Beginn des Prozessionswegs, der vom Delphinion zum Apollontempel in Didyma führte, liegt nun vollständig frei, so daß sich dem Besucher des Alten Milet ein ungestörter Durchblick vom Tor am Löwenhafen bis zum Rathausplatz bietet, der an seiner Südseite von dem berühmten Markttor von Milet beherrscht wurde. Mit der Aufrichtung der Säulenfront der Ionischen Halle, die die Heilige Straße im Osten auf eine Strecke von mehr als 100 m begleitet, ist - nach den inzwischen abgeschlossenen Vorbereitungen - nun begonnen worden. Die in abweichender Richtung verlaufende Vorgängerin der Heiligen Straße aus hellenistischer Zeit konnte auch in der Nähe der beiden hellenistischen Basen südwestlich des seldschukischen Bads festgestellt werden. Nördlich des Hafentors ist eine größere Fläche vom Plattenpflaster der Hafestraße freigelegt worden, so daß die Funktion des Hafentors für den Besucher der Ruinen an Deutlichkeit gewinnt.

Vor dem offiziellen Beginn der Grabung, in der Zeit vom 3. - 8. 9. und auch später noch unterstützten wir die von der türkischen Regierung anlässlich des 10. Internationalen Archäologenkongresses durchgeführten Reinigungsarbeiten in den Ruinen. Dabei wurde außer dem Athena-

tempel und Rathausplatz auch die Synagoge wieder gesäubert, deren vollständige Ausgrabung geplant ist.

Der von der türkischen Regierung am Ort der Grabungen dankenswerterweise errichtete Museumsneubau ist in diesem Jahr fertiggestellt worden und konnte von den Ausgräbern gemeinsam mit den türkischen Beamten eingerichtet werden. Dabei wurden auch die in den letzten Jahren von Agathe Hommel restaurierten Gefäße aus dem Depot in Akköy in das Museum überführt. Die erste Besichtigung fand - in Anwesenheit von Generaldirektor Hikmet Gürçay - am 3. Oktober statt, anlässlich einer Exkursion des Internationalen Archäologenkongresses nach Milet.

An zahlreichen Funden, die zum größten Teil aus den Grabungen der letzten Jahre stammen, kann die Geschichte Milets vom 16. Jh. v. Chr. bis in die Seldschukenzeit im 15. Jh. nach Chr. hier studiert werden. Mit Mitteln der Grabung wurde an der dem Museum zugewandten Nordseite unseres Gerätedepots ein die ganze Länge des Gebäudes begleitender Steinsockel aufgemauert, der der Aufstellung von Architekturstücken dient.

Folgende Gäste besuchten während der Kampagne die Grabung oder das Haus in Akköy: Kazım AKSU aus Ankara wegen der Innenausstattung des Museums, Dipl. Ing. Dr. A. BAMMER von der österreichischen Grabung in Ephesos, Prof. F. BRAEMER, Paris, Stud. arch. Orhan BİNGÖL,

Ankara - Würzburg, Hasan ÇETİNTÜRK, Mittelschuldirektor aus Söke, Prof. Th. ESCHENBURG und Frau, Tübingen, Dr. M. EISNER, Darmstadt, Şakire ERKANLI, Direktorin des Museums in Aydın, Dr. Brigitte FREYER-SCHAUENBURG, Samos - Kiel, Prof. Dr. W. FUCHS, Münster, Frl. Brigitte FIEDLER und Frau Prof. L. GAHIL-KAHIL von der Grabung in Eretria, Frau Juliette DE LA GENIÈRE, Lille, Prof. GIEROW, Lund mit einer Gruppe schwedischer Archäologen, Frl. Dr. KÖSTER, Frankfurt am Main, Prof. Dr. H. KNELL, Darmstadt, mit Familie, Prof. Dr. E. LANGLOTZ und Frau, Bonn, Frl. Dr. E. MITROPOULOU, Birmingham, Dr. C. E. ÖSTENBERG, Direktor des Schwed. Archäol. Inst. in Rom, Herr RAMMELMEYER, Frankfurt am Main, Prof. Dr. P. ROOS, Lund, Photograph SCHIELE vom DAI Istanbul mit Frau, Herr Dr. SCHWEINITZ und Frau, Essen, Botschaftsrat Dr. L. SIEFKER, Ankara, mit Tochter, Rechtsanwalt Dr. Kerim TARAN, İzmir, Dr. K. TUCHELT, DAI Istanbul, eine Gruppe italienischer Archäologen aus IASOS, Teilnehmer des 10. Internationalen Archäologenkongresses in İzmir mit Prof. Dr. E. AKURGAL, Ankara, Prof. Dr. Sedat ALP, Ankara, Prof. Dr. Bahadır ALKIM, Ankara, Prof. Dr. F. BROMMER, Mainz, Generaldirektor Hikmet GÜRÇAY, Ankara, Prof. Dr. H. G. GÜTERBOCK, Chicago, Prof. Dr. HOMANN-WEDEKING, München, Prof. Dr. Th. Kraus, DAI Rom, Prof. E. NASH, Rom, Prof. M. B. SAKELLARIOU, Lyon, Dr. Ümit SERDAROĞLU, Ankara-Euromos u.a.m.

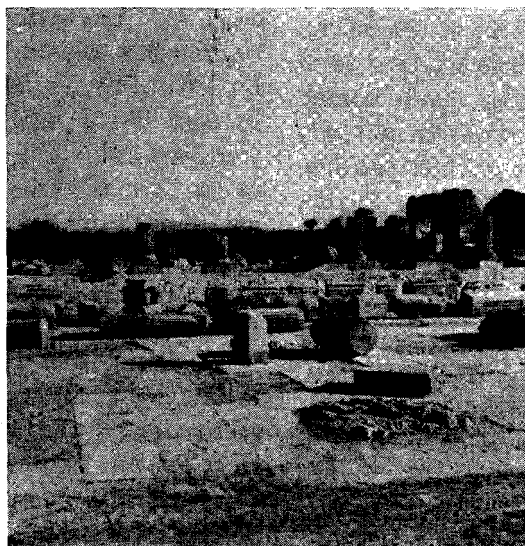

Abb. 1 — Milet, Heilige Strasse und ionische Halle von Westen.

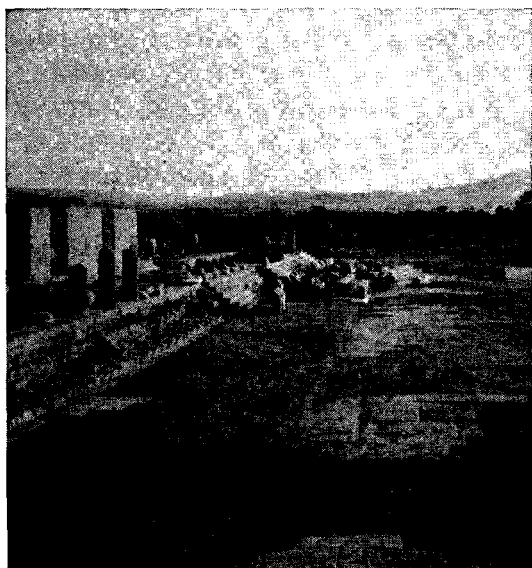

Abb. 2 — Milet, Heilige Strasse und ionische Halle von Norden.

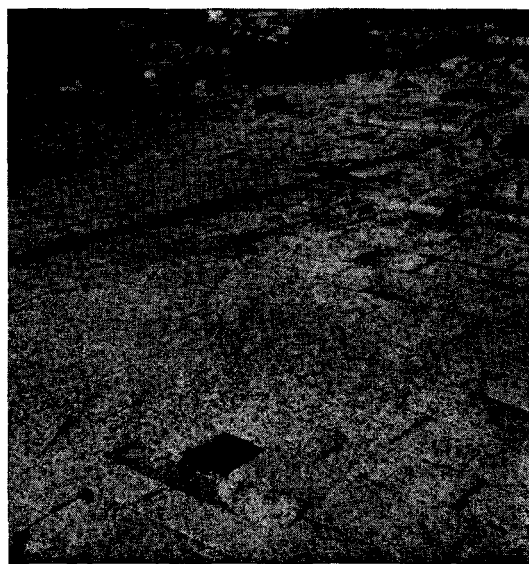
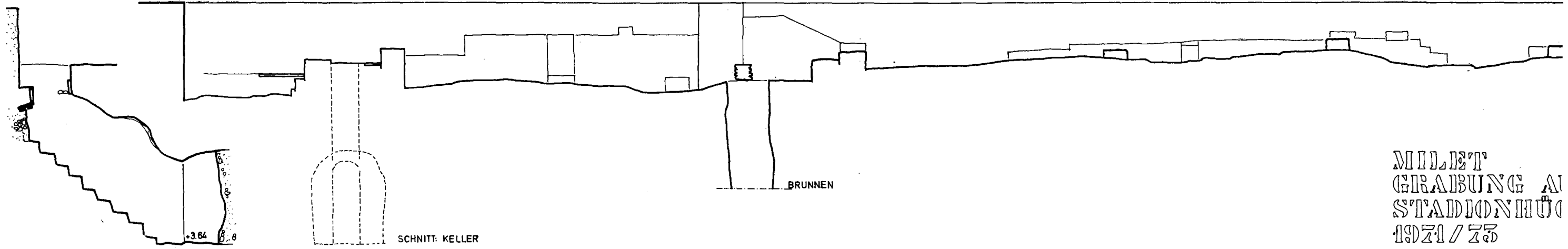
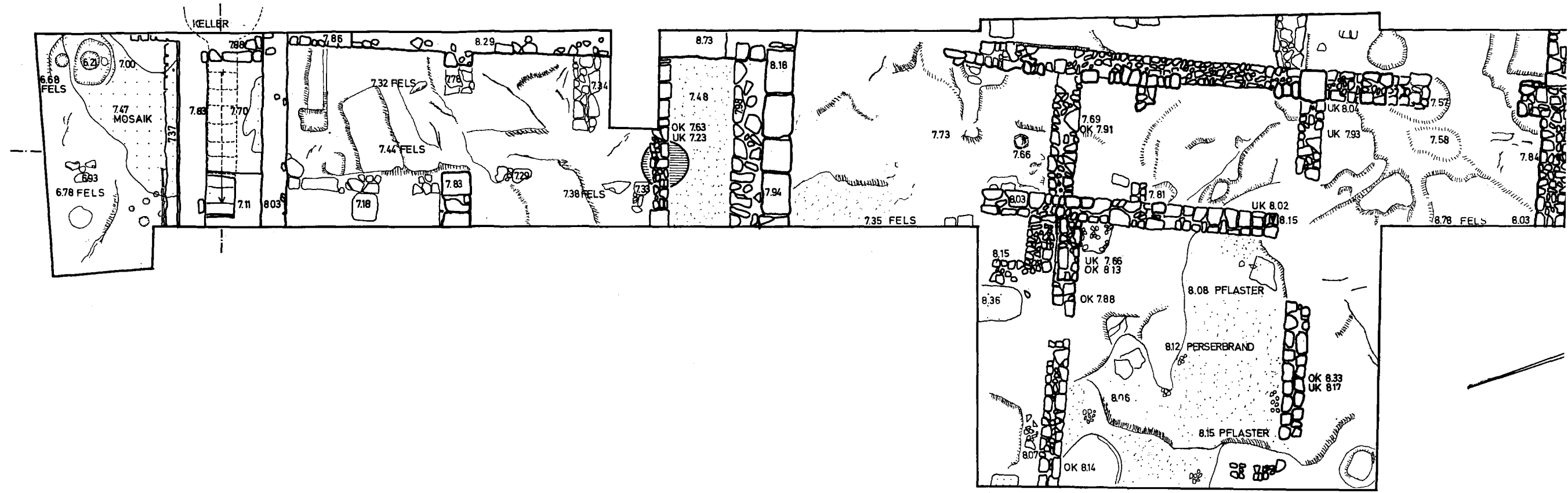
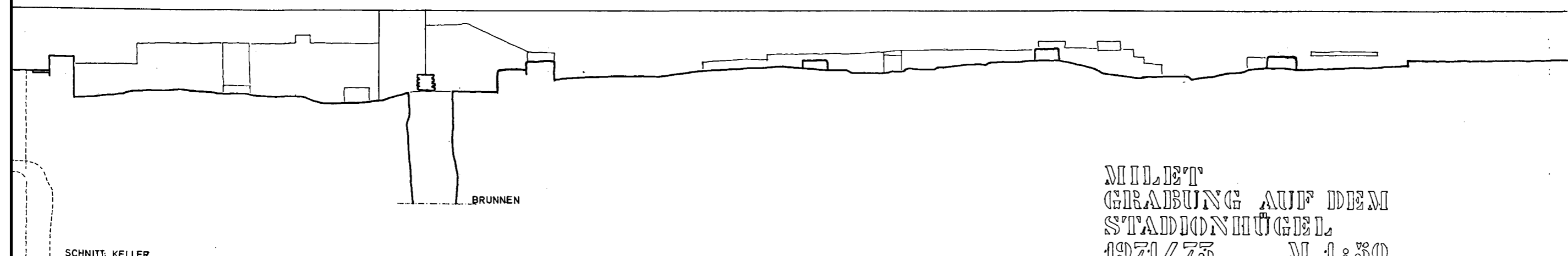
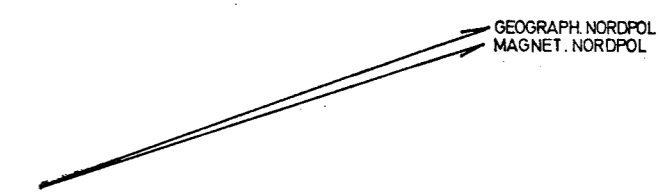
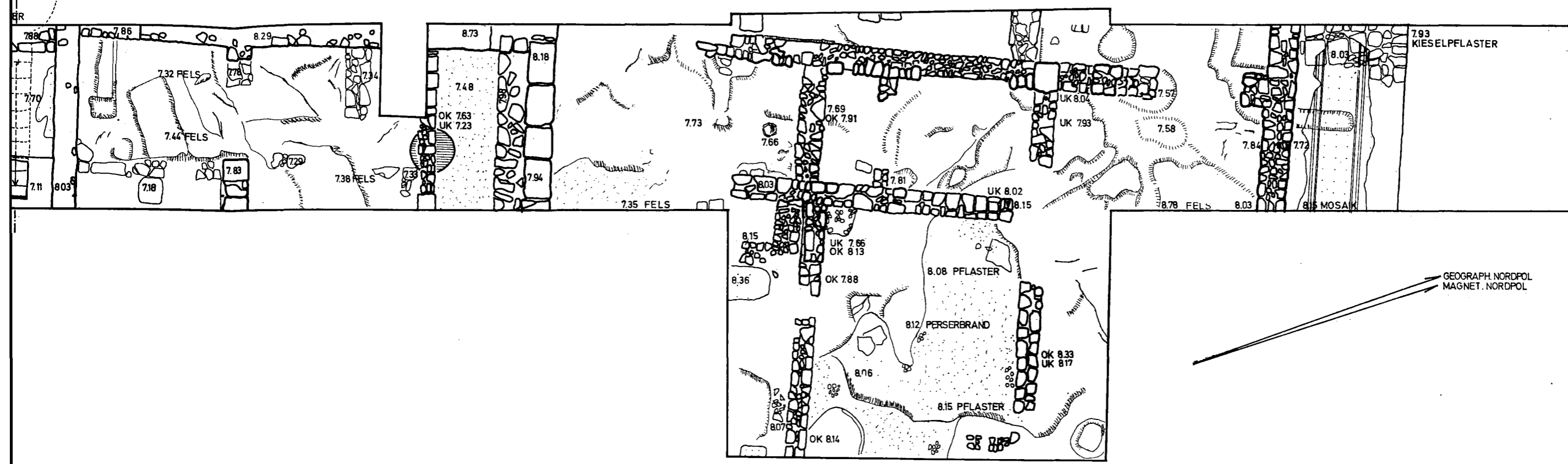

Abb. 3 — Heilige Strasse südlich vom Hafentor.

MILLET
 GRABUNG AN
 STADIONHÜGEL
 1971/73

MILET
 GRABUNG AUF DEM
 STADIONHÜGEL
 1971/73 M 1:50

UŞAK-SELÇİKLER TÜRÜLÜS'LERİ*

ÜLKÜ İZMİRLİGİL

Arkeolog-Mimar

Tarih boyunca toplumların geleceğe aktardıkları belgesel ürünler çağın ekonomik ve sosyal yapısını, topluma egemen olan sınıfların kültür, inanç ve politikasını yansıtmışlar, anmak veya yaşatılmak istenilen sosyal ve kültürel değerlerin tarihi süreç içinde devamlılığını sağlamışlardır.

Kültür, din ve sanat alanlarında köklü gelenekleri doğu ve batı etkileriyle bünyesinde birleştiren Anadolu'da, tümülüs¹ tipi mezarlar Homeros'dan² Roma çağı sonuna kadar devamlı ve yaygın bir şekilde yapılmışlardır. Herodot'un³ anıtsal boyutları bakımından Mısır ve Babil anıtlarıyla kıyasladığı tümülüs'ler bu dönemdeki egemen güçlerin bir simgesidir.

Mezar odaları veya gömü üzerindeki toprak yığıntı tepelerden oluşan tümülüs'lerde seçkin bir anıt meydana getirme eğilimi yanısıra geleceğe dönüklük ve ölümsüzlük olgusu yansımaktadır. Çeşitli dinî inançlara sahip olan toplulukların hepsinde

ölümsüzlük ve ölümden sonra hatırlanmak için ortak bir çaba görülmekte, mezarların anıtsal şekilleri ve içlerindeki ölü hediyeleri sonsuz yaşama inancını belirtmektedir.

Anadolu'da yaygın bir tarzda yer alan tümülüsler üzerinde yapılan arkeolojik araştırmalar, olanakların sınırlılığı nedeniyle bölgesel bir bütünlük ve kültürel çevrenin diğer öğeleriyle birlikte ele alınmamaktadır. Bu nedenle "tek anıt incelemesi" düzeyinde kalmaktadır.

Prehistorik çağlardan bu yana sürekli yerleşme belirtileri görülen Uşak - Selçikler'de de sistematik arkeolojik araştırma olanaklarının sınırlılığı tarihsel süreç içinde o yörede yaşamış olan toplulukların üretim biçimlerinin belirlenmesini, kültür ürünlerinin belgelenmesini sağlayan verilerinin araştırmalardan elde edilecek boyutlara ulaşmasını sağlayamamıştır. Bu nedenle toplumun kültür ve inançlarını yansıtmaması yönünden önem taşımakla beraber Sivasslı - Selçikler yakın çevresinde çeşitli kültür evrelerinin yaygınlığının henüz bütünüyle tanınmamış ve araştırmaların tamamlanmamış olması sonucu Selçikler Tümülüs'leri incelemesi, tek anıt tanımı, çevresinde kalacaktır.

1. GENEL KONUM: (Levha I, II)

Uşağın Sivasslı ilçesinin 2 km. güney - batısında yer alan Selçikler köyünün bulunduğu yörenin, eski çağlardan bu yana önemli bir coğrafî konumu vardır. Bir yandan Gediz ırmağının (Hermus) yukarı havzasındaki kollarından Banaz çayı (Senarus), diğer yandan yukarı Menderes (Meander) havzasındaki Menderes'e karı-

* İlgili duyduğum bu konuda bana çalışma olanı sağlıyan ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr. Nezhir Fıratlı'ya ve çalışmalarında yol gösteren Dr. Nuşin Asgari'ye teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Mezar, tepe anlamına gelen -tumulus- kelimesi Latince'den alınmıştır. (Lewis and Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1951.) Aynı kelime Yunanca'da -tymbos- olarak geçer (H. G. Liddell and R. Scott, *A Greek - English Dictionary*, Oxford, 1948).

² Homeros, *Iliad*, XXIV, 784-759, bu tip mezarlardan Hektor'un ölümü ile ilgili olarak bahser, "Hektor'un cesedi tamamen yandıktan sonra arkadaşları tarafından toplanan kemikleri altın bir urna'ya konulup kazılan bir çukura yerleştirildi. Üstüne iri taşlar aralıksız bir şekilde yığıldı ve bu tümsek toprak yığımayla yükseltildi."

³ Herodot I, 93.

şan kollarla sulanan bu bölge yüksek bir yayladır.

Bölgede yerleşmenin prehistorik çağlara kadar çıktığını saptayabiliyoruz⁴. Phrygia bölgesine giren bu sahanın İ.Ö. 5. yüzyıl sonlarında Phrygia'nın iki kısma ayrılması sonucunda⁵ güneydeki "Megale Phrygia" da kaldığını görüyoruz. Sebaste ve çevresinin kültür belgelerinde göreceğimiz bazı Lydia özelliklerini bu sahanın Lydia sınırına olan yakınlığıyla açıklamak mümkündür. Bölgenin kültürü üzerinde rol oynayan diğer önemli etken de İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında Pers egemenliği sırasında burada başlayan Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan ünlü "Kral Yolu"nun gelişmesidir (Levha I)⁶.

Efes'den Susa'ya uzanan bu yolun, Herodot'un tanımlamasıyla⁷ Sardes üzerinden Hermus (Gediz) boyunca Satala (Kula yakınında Sandal) ve Keramon Agora'dan (Susuz) geçtiği söylenebilir⁸. (Levha I). Bugün Uşak yakınından geçen bu yol çağlar boyunca Doğu-Batı arasındaki ekonomik kültürel bağlantıyı sağlamıştır.

Bu bölge Büyük İskender zamanında Antigonos idaresinde, bir süre Bergama Kralları egemenliğinde kalmış, İ.Ö. 189 dan sonra Roma İmparatorluğuna katılmıştır. Roma devrinde Sebaste yakınında Acmonia'dan (Ahat köy) Eumenia'ya

⁴ N. Fıratlı, *TAD*, XIX/II, 1970, s. 110, dipnot 5, 6.

⁵ J. Friedrich, "Phrygia", *R. E.*, XX/1, 1941, kol. 801 vd. Phrygia'nın güney sınırı için bk. aynı yerde kol. 797-798 (harita).

⁶ Bölgeden geçen Kral Yolu ve Roma Çağı yollarını gösterir harita aşağıdaki kaynaklardan yararlanarak yapılmıştır : W. M. Calder - G. E. Bean, "A Classical Map of Asia Minor," *Suppl.*, *AS*, vol. VII, 1957.

W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, vol. IV, s. 88.

⁷ *Herodot.*, V. 52. Lydia ve Phrygia'da Kral Yolu üzerinde 94 1/2 parasanges (= 2835 stadia veya 2976,75 mil) ara ile 20 istasyon olduğunu söyler.

⁸ W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, vol. IV, s. 30.

(Işıklı) giden önemli bir yol bulunmaktadır.⁹ (Levha I).

Bizans çağında da bu bölgenin önemini yitirmediğini¹⁰, İ.S. 12. yüzyılda Anadolu Selçuklularının bir kolunun buraya gelmesine kadar Bizanslıların burada hüküm sürdüğünü öğrenmekteyiz.

2. BÖLGEDE YAPILAN ARAŞTIRMA VE KAZILAR: (Levha II-IV)

1963 yılında Selçukler köyünde Bizans kilisesi kalıntılarının bulunduğu alanda yapılan kaçak kazılar Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün dikkatini çekmiş, burada "kurtarıcı" nitelikte arkeolojik kazıların yapılması öngörülmüştür. 1966 dan beri Dr. Nezih Fıratlı yönetiminde süregelen kazılar tebliğ, kısa haberler ve kazı raporları halinde sürekli olarak yayınlanmaktadır¹¹.

Selçukler köyünün bugün üzerinde yerleştiği "höyük" de 1966-1967 yıllarında Doç. Dr. Ufuk Esin tarafından yapılan sondaj ve araştırmalarla tarih öncesine ait ilk tunç ve kalkerolitik çağların varlığı¹² belirlenmiş, Bizans kilisesinde yapılan kazılarla İ.S. 12. yüzyılda Anadolu Selçuklularının eline geçinceye kadar buranın önemli bir

⁹ D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I, 1950, s. 472.

¹⁰ N. Fıratlı, "Dé couverte d'une église Byzantine a Sebaste de Phrygie," *Cah A*, 19, 1969, s. 151-160.

¹¹ N. Fıratlı - 1966 Eylül Oxford Uluslararası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliği.

M. J. Mellink, *AJA*, 71, 1967, s. 172-173.

AJA, 72, 1968, s. 146.

AJA, 73, 1969, s. 222-224.

AJA, 74, 1970, s. 175.

AJA, 75, 1971, s. 181.

AS, 18, 1968, s. 42.

AS, 19, 1969, s. 240.

AS, 20, 1970, s. 28-29.

H. Alkım, *Anatolica*, II, 1968, s. 41-43.

Anatolica, III, 1970, s. 73-74.

N. Fıratlı, "Uşak - Selçukler kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970", *TAD*, XIX/II, 1970, s. 109-160.

N. Fıratlı, "Les Fouilles de Selçukler (Sebaste) dans la Région d'Uşak," *TTOKB*, 30/309, 1971.

¹² N. Fıratlı, - U. Esin, "Uşak Bölgesi 1966-1967 Arkeoloji Araştırmaları," 1967 Aralık, İstanbul, s. 6-8 (teksir).

piskoposluk merkezi¹³ olduğu kesinlikle aydınlanmış bulunmaktadır (Levha IV).

Son yıllarda Dr. Fıratlı daha önce arkeolojik araştırmaların çok sınırlı olduğu bu bölgede yakın çevreyi tanımak ve çevredeki "eserlerin tesbiti ve tahrip edilenlerin kurtarılması amacıyla" inceleme gezileri yapmaktadır¹⁴.

Bölgede yapılan bu incelemeler tümülüs'lerin oldukça yaygın olduklarını göstermektedir (Levha II, III). Gediz vadisi boyunca sıralanan tümülüs'lerden Güre bucağının kuzeyinde Beylerhanı ve Kemerköprü köyleri arasındaki İkiztepe Tümülüs'ü¹⁵ (Levha III-3), Gediz vadisinde batıya doğru Mıdıklı'da, Selçikler'in 3 km. güneyinde Dedeballar'da, Banaz çayı vadisinde Salmanlar -Yeni Erice arasında (Levha III-1), Gümüşsu (Homa)da Beydilli Tümülüs'ü, Çivril-Yavuzca çiftliğinde Çeçtepe Tümülüs'ü¹⁶ (Levha III-2) ve Çörtel-Gümüşsu (Homa) arasında tümülüslerin bulunduğu görülmektedir. Fakat bu mezarlar için ayrıntılı bölgesel araştırmalara girilememiştir.

Araştırmanın Amaç ve Kapsamı:

1967 ve 1969 yıllarında Selçikler'in güney batısında bugünkü köy mezarlığının güneyindeki Nekropol'de bulunan tümülüs'lerde (Levha IV, V) yapılan arkeolojik kazılarla mezarların daha önce yağma edilmiş oldukları görülmüştür. Son yıllarda Türkiye'de yaygınlaşan antika ticareti ve kaçakçılığı¹⁷ nedeniyle gizli kazılar arkeolojik kazılardan önde gitmekte, özel-

likle bu bölgede yapılan uluslararası soygun¹⁸ yapıtların ve buluntuların devirlerinin saptanamamasına, arkeolojik araştırmalarda güçlüklerle ve yanılığara sebep olmaktadır.

Selçikler tümülüs'lerinde yapılan araştırmalar tipolojik yorumlamadan ileri gidememektedir. Araştırmanın esas amacı ise, bu tip mezarların bölgesel yaygınlığını saptamak, bunları meydana getiren kültür devamlılığının tarihsel süreç içindeki yerini, tarihi olaylarla bağlantısını belirleyebilmekdir. Bütün bu ayrıntıların aydınlatılabilmesi için Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yardımlarıyla, geniş kapsamlı yöresel ve bölgesel ilmî bir araştırma yapmak gerekir.

Arkeolojik kazılarda izlenecek yolu saptayan ulusal bir politikaya bağlı öncelikler sırası ve bu politikayı destekleyen ekonomik ve yasal koşullar gerçekleştirilmeden Türkiye'deki arkeolojik araştırmaların bütünleştirilmesi ve sistematik bir hale getirilmesi söz konusu olamaz. Çeşitli arkeolojik bölgelerin öncelikler sırası ve tümülüs'lerin bu sistem içindeki yeri saptandıktan sonra çeşitli tarihi dönemleri aydınlatacak ve birbirini tamamlayacak kazı ve araştırmalar bir temel politikaya ve amaca bağlı olarak geliştirilebilir.

Metodolojik Sorunlar:

Selçikler'deki bu tümülüs kazılarında teknik olanakların yetersizliği, bu yağma tepelerde mezar odasına varıncaya kadar yarmalar açmak şeklinde bir metodu uygulamayı zorunlu kılmıştır.

Bu metodun uygulanmasının, anıt, kısmen ortadan kaldırdığından, sakıncalı olduğu düşünülürse de, Akdeniz bölgesi ve Trakya'da yapılmış olan tümülüs kazılarına bakıldığında, Bulgaristan'da 1926'dan bu yana yapılan kazılarda yağma top-

¹³ N. Fıratlı, *Cah A*, 19, 1969, s. 151-160.

¹⁴ N. Fıratlı, *TAD*, XIX/II, 1970, s. 118.

¹⁵ Burası 1966 da Millî Eğitim Bakanlığı adına Sayın Arkeolog Burhan Tezcan tarafından kazılmış ve araştırılmıştır. Tümülüs içinde bulunan madeni ölü hediyeleri halen Ankara müzesinde sergilenmektedir. Güre İkiztepe Tümülüs'ü ancak kısa haberler şeklinde yayınlanmıştır.

H. Alkım, *Anatolica*, II, 1968, s. 39.

M. J. Mellink, *AJA*, 71, 1967, s. 172.

¹⁶ M. J. Mellink, *AJA*, 72, 1968, s. 144.

N. Fıratlı, *TAD*, XIX/II, 1970, s. 121-122.

¹⁷ N. Fıratlı, "Gizli Kazılar, Antika Ticareti ve Kaçakçılığı", *Cumhuriyet*, sayı : 13901, 15.4.1963.

N. Fıratlı, "Eski eser Kaçakçılığı ve Önleme Çareleri", *Milliyet*, sayı : 7088, 18.8.1967.

N. Fıratlı, "Yurdumuzu saran Hastalık, Definecilik", *TTOKB*. 262, Kasım 1963.

¹⁸ Karl, E. Meyer, *The Plundered Past*, New York 1973, s. 66.

rak içindeki diğer gömüleri de araştırabilmek amacıyla mezar odası etrafındaki bütün toprağın kaldırıldığı dikkati çekmektedir. Bulgaristan'da bu metodun uzun bir zaman süreci içinde devamlı ve hiç değişmemiş olduğu görülmektedir¹⁹.

Yunanistan'da Langaza Tümülüs'ü, Levkadia'da²⁰ Teselya'da²¹ yaygın olan tümülüsler üzerinde yapılan araştırmaların belirli metodolojik kavramlar ve öneriler getirmediği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da ise pek çok tümülüs mezarının arkeolojik araştırmalardan önce soyulduğu, ancak arkeolojik araştırmalar yapılan yerlerden birkaçında bazı metodların denendiği görülmektedir.

1955-56 da Gordion'da (Yassı höyük) Phryg tümülüs'lerinde su-sondajı metodunun uygulandığı²² fakat her arazi oluşumunda bu metodun olumlu sonuç vermediği anlaşılmaktadır. (Örneğin, Sardes Bintepe tümülüs'leri, Nemrut Dağı Tümülüsü) Gordion tümülüs'lerinde su-sondajı metodu uygulandıktan sonra madencitüneli açmak suretiyle mezar odasına varılmıştır. Bu suretle yığma topraktan meydana getirilen anıt tahrip edilmemiş olmaktadır.

¹⁹ B. Filov, "Die Grabhügelnekropole bei Duvanliş in Südbulgarien," Sofia, 1934.

I. Welkov, "Grabhügel funde aus Bresova in Südbulgarien", *BIAB*, 1934/VIII, s. 1-17.

B. Filov, "Die Kuppelgräber von Mezek," *BIAB*, 1937/XI, s. 1-116.

V. Micoff, *Le Tombeau Antique Pres de Kazanlık*, Sofia, 1954.

M. Mirčev, "Frühthrakische Hügelnekropole beim Dorf Ravna, *BIAB*, 1962/XXV, s. 94-164.

D. Aladžov, "Ausgrabung einer thrakisch - Römischen Hügelnekropole in Meriçleri," *BIAB*, 1965/XXVIII, s. 77-122.

M. Čičikova, "Tombe tumulaire thrace du village Kalojanono," *BIAB*, 1969/XXXI, s. 45-96.

M. Čičikova, *Şeuthopolis*, 1960.

G. Isanova - L. Guetov, *Das thrakische Grabmal bei Kazanlık*, 1970.

²⁰ I. Makarona, *Makedonika II*, 1941-1952, s. 634 v.d., Levha 17-19.

²¹ V. Milojić, *AA*, 1960/1-4, s. 176-177, res. 8.

²² R. S. Young, "The Campaign of 1955 at Gordion," *AJA*, 60, 1956, s. 264.

Son yıllarda bu tür çalışmaların İtalya'da Etrüsk mezarlarında jeofizik metodlarla²³ denendiği ve tümülüs'ün dış şeklini bozmadan gerekli tesbitlerin yapılabildiği görülmektedir.

Tümülüs'leri bakımından çok zengin olan ülkemizde de jeofizik metodun uygulanması anıtın dış şeklini bozmaması ve yığma toprağın içindeki bütün kültür verilerinin saptanabilmesi yönünden yararlı olacaktır.

3. NEKROPOL'ÜN YERİ - TÜMÜLÜS'LER (Levha IV-XV)

Selçukler köyünün güney-batısında, Yayalar köyüne giden yol ile Tatar köyü yolu arasında Çingil çayırı deresinin ve köy mezarlığının güneyinde sırta üç tümülüs yer almaktadır. Ancak bunlardan ikisi arazi üzerinde belirli olarak görülebilmektedir (Levha IV, V).

Genellikle, bu mezarların ana aks üzerinde mekânların sıralanmasıyla, dromos, ön oda ve mezar odasından oluştukları, dromoslarının kuzeye doğru açıldıkları ve dromos ile mezar odasının aynı aks üzerinde olmadığı görülmektedir. Dromos'un mezar odasına kıyasla, gerek malzeme gerek işçilik bakımından daha az özenle yapıldığı anlaşılmaktadır. Mezar odalarının üst örtülerinin düz atkılı veya semerdam şeklinde olması ahşap mimarinin izlerini taşır. Taş boyutlarına bağlı olan bu örtü sisteminin, mezar odalarının enini

²³ M. J. Aitken, *Physics in Archaeology*, London, 1961.

L. C. Vanoni, *Prospezioni Archeologiche*, Roma, 1968.

I. Scollar, *Neue methoden der Archaeologischen Prospektion*, Düsseldorf, 1970.

R. E. Linington, "Cerveteri", *Quaderni di Geofisica Applicata*, vol. XXII, 1961, s. 53 v.d.

I. Scollar - F. Krückeberg, Computer treatment of magnetic measurements from archaeological sites, *Archaeometry*, vol. 9, 1966, s. 61 v.d.

R. E. Linington, "Recent proton magnetometer surveying on the site of Tarquinia," *Prospezioni Archeologiche*, 2 (1967), s. 87-89.

E. Carabelli, "Ricerca delle Cavità superficiali con L'impiego di vibratori," *Prospezioni Archeologiche* 3 (1968), s. 37-43.

kısıtladığını ve bu enin hepsinde 2.20 m. olduğunu görmekteyiz. Oda ve dromos girişlerinin çift kanatlı taşdan kapılar veya kapak taşlarıyla örtüldüğü görülür. Oda tabanının taş döşeme, dromos tabanının ise sıkıştırılmış topraktan olduğu anlaşılmaktadır.

Tümülüs 1 (T.1) (Levha V-VII):

Batıdaki büyük tümülüs (T.3) ile doğudaki tümülüs (T.2) arasında yer alan bu yığma tepe, önceden açılmış ve toprağı arazi üzerine tamamen dağılmıştır. Krepis'e ait hiçbir iz yoktur. Ana aksı kuzey-doğu - güney-batı doğrultusunda olan mezar bir oda ve dromosdan meydana gelmiştir (Levha VI-VII). Mezar odası önceden açılmış olduğundan yalnız dromos'da temizlik yapılmıştır.

1967 de T.2 ve T.3 arasında yapılan yüzey araştırması sonucu T.1'e ait yığma toprağın yakında bulunan bir prehistorik höyük'den alınmış olması düşünülmüş²⁴, 1969'da T.3 de yapılan kazı bunun doğru olduğunu göstermiştir.

Dromos'un yan duvarlarını meydana getiren kenetli büyük kesme taşlardan bir kısmı sökülerek götürülmüş, dromos'un ağızı tamamen tahrip edilmiştir (Levha VII). Bugün ancak yarı yükseklikte kalan yan duvarların esas yüksekliğini kapı üzerindeki izden saptayabiliyoruz. Aynı yerdeki izden dromos'un tavanının düz atkılı olduğu ve yüksekliğin 2.00 m.'yi bulduğu anlaşılmaktadır. Zemin sıkıştırılmış toprak olan dromos'un eni mezar odasından dromos ağızına doğru genişlemektedir (ölçüler için bk. Şekil 1).

Yerli taştan yapılmış *mezar odasının* boyutları kareye yakındır. (bk. Şek. 1.) ve iki monolit taşla örtülü semardam bir çatısı vardır. Zemin iki monolit taşla döşelidir.

Mezar odasının girişini bir *kapak taşı* örtmekte idi. Bugün kayıp olan bu kapak taşının, yan girintilerden boyutları anla-

şılmaktadır. (bk. Şek. 1) Mahalli kalker taşından, büyük monolit bloklarla yapılmış olan mezar odasında üç sıradan oluşan özenli bir taş işçiliği görülmektedir. Kenet kullanılmamıştır. Dromos'da ise taş işçiliği daha özensizdir, kenetlerin kullanıldığı görülmektedir,

Mezar odasında *gömü şeklini* veren hiçbir buluntu yoktur. Dromos kazısında zemin altında bir Lydia keramik parçası bulunmuştur.

Tümülüs 2 (T.2) (Levha VIII-XV):

Doğu'da yer alan, 55 m. çapında, aşağı yukarı 10 m. yüksekliğindeki bu tümülüs'un arkeolojik kazıya başlamadan²⁵ önce açılmamış olduğu sanılıyordu. Oysa soyguncular mezar odasına 3-5 kez girerek hiçbir buluntu bırakmadıkları gibi oda döşemesini ve kline'yi kırmışlardı. Buna rağmen bu mezar o yörenin bugüne kadar en seçkin mezar mimarisini vermektedir.

Mezar ana eksenini kuzey-batı, güney - doğu yönündedir. Dikdörtgen bir mezar odası ve iki ön oda ile dromos'dan meydana gelmiştir. Dromos'un önünde düzenli moloz taş sıralarından oluşan 1.70 m. eninde bir krepis bulunur (Levha X-3). Bu belki de krepis olmayıp sadece dromos ağızını korumak için yapılmıştır.

Dromos ile mezar odası aynı eksen üzerinde değildir, mezar kırık eksenlidir. Üzeri semerdam şeklinde taşlarla örtülü olan dromos'un ağızı iki parçadan meydana gelen kapak taşı ile örtülüdür (ölçüler için bk. Şekil 1) (Levha IX).

Mezar odasının ve daha alçak olan iki ön odanın üzerleri düz taş hatıllarla örtülmüştür. Bunların üzerinde yer alan semerdam şeklinde çatıklı taşlar ve bunun üzerindeki moloz taş yığıntı, mezar odası üzerine gelen yığma toprak ağırlığını hafifletmek için yapılmıştır.

Mezar odası ve 1. ön oda gerek önemli taş işçilikleri, gerek kullanılan malzeme,

²⁴ N. Fıratlı - U. Esin, "Uşak Bölgesi 1966-1967 Arkeoloji Araştırmaları," 1967 Aralık, İstanbul, s. 6-8 (teksir).

²⁵ Bu tümülüs kazısı Arkeolog-Fotograf uzmanı Haluk Ergüleç gözleminde yapılmıştır.

yani mermer, yönünden mezarın diğer kısımlarına kıyasla üstünlük gösterirler. Mezar odası ve 1. ön odanın döşemeleri kesme taştan 2. ön oda ile dromos'unki ise sıkıştırılmış topraktır (ölçüler için bk. Şekil 1) (Levha XI/9-12).

Mezar odası soyulmuş ve *kline* kırılmış olduğundan klineyi ayrıntılarıyla görmemekle beraber duvardaki izlerden ve mevcut parçalardan ölçüsü hakkında fikrimiz olmaktadır. Esas *kline* mezar odasında kapının tam karşısındadır (Levha XII). Yan tarafa doğru daha dar, belki ölü hediyealarının bulunduğu bir seki bulunmaktadır. *Kline* bir taraftan mezar odasının duvarı içinde bulunan oyuğa girecek şekilde yapılmış, diğer taraftan tabana kadar inmektedir.

Mezar odası ve 1. ön oda'ya ait kapının izleri ve kapıya ait parçalar bulunmuştur (Levha XIII-XIV) Mezar odasının içeri doğru açılan, iki kanatlı mermer kapısı (K1) aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır (Bk. Şekil 1). Eşikteki ve lentodaki yuva izlerinden kapının yukarıda ve aşağıda mil-yuvalarına oturduğu anlaşılmaktadır. Ahşap olup üzeri demir çivilerle süslü bir kapıyı mermerden taklit eden dört gözlü bu kapının aynı bölgede örneklerine rastlanmaktadır. Bu bölgede en yakın benzeri Kula'da²⁶ görülmektedir. Fakat bu kapı tipinin bölgeye has olmayıp başka yerlerde de rastlandığını Bithynia - Gemlik Tümülüs'ü²⁷ kapısı bize göstermektedir.

1. Ön odanın içe açılan kapısı (K2) kapı çerçevesi içine girmeyip önünde yer almaktadır. İki kanatlı olan bu kapıda, bu sefer mermer yerine yerli taş kullanılmıştır. İki köşede mil-yerleri vardır. Kapı lentosu üzerinde mil-yerleri olmayıp kapının üst köşe çıkıntılarının arasına gireceği delik yerleri mevcuttur (Levha XII).

²⁶ G. Mendel, *Catalogue des Sculptures grecques, Romaines et Byzantines, I*, 1912, Constantinople, s. 355-358, kat no. 140-141.

²⁷ N. Fıratlı, "Kısa Arkeolojik Haberler - Gemlik Tümülüsü," *IAMY*, 1966, s. 13-14, s. 224.

Mezar odası ve 1. ön odanın duvarları düzenli mermer²⁸ bloklardan yapılmış olup blokların yüzeyleri taraklı bir alet ile çok düzgün bir hale getirilmiştir. Mezar odasında bloklar birbirine kenetlerle tutturulmuştur (Levha XV). Bütün kenetler soyguncular tarafından kırılmış olduğundan kenet tipleri hakkında kesin bir fikir edinemedik. Taş sıraları aynı düzeyde olmayıp blok yüksekliklerinin birbirinden farklı oldukları görülmektedir. Buna rağmen birbirleriyle düzenli bir şekilde birleştirilmişlerdir. 1. ön odada birbiri üzerine oturan büyük bloklarda²⁹ özenli bir taş işçiliği görülmektedir.

2. ön oda da yerli taşdan daha az önemli bir işçilikte yapılmış, her bir blokun kenarları ince bir çerçeve halinde daha temiz olarak işlenmiştir. Dromos'da ve 2. ön odada taş satırları murç izli, yani daha kaba bırakılmıştır.

Tümülüs 3 (T.3):

Batıda, 75 m. çapında, aşağı yukarı 12 m. yüksekliğinde olan büyük tümülüs'ün mezar odasına mezar hırsızları tarafından açılan bir tünel'den girilmiştir.

T. 3 Mezar odası ve dromosdan meydana gelmiştir. Dikdörtgene yakın olan mezar odasının üzeri düz bloklarla örtüldür (bk. Şekil 1). Dromos ile mezar odası arasını bir kapak taşı örtmektedir. Dromos'un tavanı aynı şekilde yatay bloklarla örtüldür. Dromos içine kısmen girebilmek mümkün olmuştur.

1969 yılında Tümülüs'e dromos'dan girmek için kuzeyden açılan yarmada mezar odası üzerindeki yığma toprak tepede 7.00 m. derinlikte 1.50 m. kalınlıkta kerpiç ve yangın tabakalarına rastlanmaya başlamıştır. Mezar odasının bir prehistorik höyük üzerine yapılmış olduğu anlaşıl-

²⁸ N. Fıratlı, *TAD*, XIX/II, 1970, s. 121. Bulcaz Dağının kuzey-doğusunda Eldenizde eski mermer ocakları ve Banaz yolunda Cinoğlu köyü yakınında mermer ocakları olduğunu söyler. 1974 de bu ocaklar Dr. N. Asgari tarafından incelenmiştir.

²⁹ Dr. Fıratlı tarafından bu bloklardan birinde bir Pers stelinin arka yüzünün kullanıldığı görülmüştür.

mıştır. Daha önce de işaret edildiği üzere T.1'in arazi üzerine yayılmış olan yığma toprağının yakın çevreye ait bir prehistorik höyük'den taşınmış olabileceği düşünülmüş fakat bu prehistorik höyük üzerinde tümülüslerden birinin olabileceği akla gelmemiştir. Burada prehistorik katlar daha dikkatli ve sistemli bir çalışma gerektirdiğinden tümülüs'ün dromos'una varmadan kazıyı durdurmak gerekti. Önümüzdeki yıllarda öncelikle prehistorik yerleşmenin araştırılması öngörülmektedir.

4. YORUM:

Anadolu'da geleneksel bir mezar tipi olan tümülüsler, anıtsal dış görünüşlerinin benzemesine karşılık mezar odalarının çeşitli devirlerdeki üst örtü sistemleri, kullanılan malzeme ve planları yönünden aralarında farklılık gösterirler. Anadolu'da İ.Ö. 8. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanan tümülüsler ya dromos'suz, ahşap odalı, ya da dromoslu taş odalı ve çeşitli örtü sistemleriyle inşa edilmişlerdir.

İ.Ö. 8. yüzyıl sonlarından İ.Ö. 6. yüzyıl ortalarına kadar dromos'suz ve ahşap odalı Phryg tümülüs'leri³⁰, Orta Anadolu'da Phrygia krallığının başkenti Gordion ve Kerkenes Dağı yörelerinde yaygındır. Phryg'lerin ayrı bir çevrede³¹ oluşmuş kültürleri bölgenin çevresel koşulları ve yerli kültürlerle kaynaşarak yeni bir sentez meydana getirmiş ve bu bölgeye özgü özellikleriyle ahşap mezar yapıları ortaya çıkmıştır.

³⁰ Bu mezar tipinin benzerlerine Bakırçağında Anadolu'da Alacahöyük mezarlarında, Kuzey Kafkasya'da Kuban bölgesi kurganlarında, İ. Ö. 5 .yüzyıla ait Orta Asta Pazarlık Kurganında rastlamakla beraber çağ ve bölge farkları olan bu mezarlar arasında doğrudan bir bağlantı kuramamaktayız.

³¹ Homeros, *Iliad*, III, 184. Phryg'lerin Truvalıların komşusu olarak Hellespont'un Çanakkale güneyinde oturduklarından bahseder. F. Schachermeyr, *Etrüskische Frühgeschichte*, 1929. Phryg'lerin Anadolu'da görünmelerinin İ. Ö. 1200 deki Ege göçleriyle ilgili bulunmaktadır. Orta Anadolu'da Hitit yerleşme katlarının yangınla sona ermesi bu görüşü desteklediği gibi, kısa bir zaman sonra Asur kralı Tiglat Pileasar I'in yıllıklarında İ. Ö. 1115 tarihlerinde Muşki'lerden (Phryg'ler) bahsetmesi bu hususu bir dereceye kadar aydınlatmaktadır.

Bu ahşap yapılı Phryg mezar odalarının yerine taş malzemenin verdiği olanaklarla yapılan mezarlar İ.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Lydia bölgesinde özellikle Sardes-Bintepe Nekropolünde görülmektedir³². Üzerleri yatay taş bloklarla örtülü olan bu mezar odalarının Phryg tümülüs'lerinden farklı olarak dromos'ları ve çevrelerinde krepis'leri bulunur.

Selçikler tümülüs'leri, yatay taş hatıllı veya semerdam şeklinde üst örtüleri, küçük odaları, dromosları ve özenli bir işçilikle yapılmış, iri blok taşlardan meydana gelen taş duvarlarıyla Lydia tümülüs'lerine yakın benzerlik gösterirler. Bundan başka, Selçikler ve Güre mezarlarında görülen kline şeklindeki gömü Lydia mezarlarında da görülmektedir³³. Lydia özellikleri gösteren bu tip tümülüs'lere son yıllarda Lydia sınırına yakın Phrygia bölgesinde (Megale Phrygia) yaygın bir şekilde rastlanmaktadır (bkz. Bölgede Yapılan Araştırmalar).

Bölgede araştırıldıkça yaygınlığı ve kültür bütünlüğü saptanabilen bu tümülüs mezar tiplerinin Lydia tümülüsleriyle yakın bağlantısı olmakla beraber onlardan ayrılan özellikleri de vardır. Mezar odası üzerinde yer alan toprak yığının yükünü hafifletici semerdam çatma, Lydia mezarlarında görülmemektedir, fakat incelediğimiz bölgede bulunan Güre ve Selçikler tümülüslerinde karşımıza çıkmaktadır. Selçikler, Kula ve Güre mezarlarında (Levha XV) özenli bir işçilikle yapılan mezar kapılarına Lydia bölgesinde rastlanmamaktadır. Kapılara verilen önemi Phrygia'da daha sonraki çağlarda, özellikle Roma çağı mezar taşları üzerinde görmekteyiz³⁴.

Anadolu'da İ.Ö. 7.-4. yüzyıllar boyunca Lydia tümülüs'leri özelliklerini sür-

³² G. M. A. Hanfmann, *BASOR*, 170, 1963, s. 51-57. *BASOR*, 174, s. 54 *BASOR*, 186, 1967, s. 38-52, 42.

G. Perrot - C. Chipiez, *Histoire de l'Art*, V, Paris, 1890, s. 265-287.

³³ G. Perrot - C. Chipiez, *Histoire de l'Art*, V, Paris, 1890, s. 278-279.

³⁴ W. H. Buckler - W. M. Calder, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, Vol. VI, 1939, Manchester.

dürmüş, Batı Anadolu ve Trakya'da³⁵ görülen büyük mekânları örten düz taşırma ve konsantrik taşırma örtü sistemlerinden etkilenmemişlerdir. Pers egemenliği sırasında Doğu ve Batı arasında ticarî kültürel yakın ilişkilere rağmen Lydia mezar odaları kendi geleneklerini devam ettirmiş, yapı sistemlerinde bir denemeye girişmemişlerdir.

Selçukler tümülüs'lerinde hiçbir buluntu olmaması ve Selçukler'de kültür tabakalarının aydınlanmamış olması, bu mezarları kesin tarihlendirebilmemizi engellemektedir. Ancak yakın çevrede bulunan ve mezar tipi Selçukler tümülüs'lerine benzeyen Güre-İkiztepe Tümülüs'ünün mezar odası içindeki buluntuların Pers etkileri göstermesi³⁶ incelediğimiz mezarları da aynı devre sokabileceğimizi gösterir. Bölgede Pers etkilerinin açıkça görülmesi nedenlerinden biri de bu bölgenin - Kral Yolu'na - olan yakınlığı ile açıklanabilir (Levha I).

Bu mezarların gerek Lydia tümülüs mezar odalarına yakın benzerlikleri, gerek yakın çevresinde Pers etkisi gösteren diğer mezarların bulunması nedeniyle, İ.Ö. 5. yüzyılda yaygınlaşmış olan Greco-Pers

kültürüne ait olduğu söylenebilir. Özellikle son yıllarda yapılan kazı ve araştırmalar³⁷, İ.Ö. 6.-5. yüzyıllarda Greco-Pers kültürünün Anadolu'daki yaygınlığını belirlemektedir. Kesin tarihlendirebilmenin yapılabilmesi ve bu mezarların yapıldığı sosyal, kültürel ve ekonomik ortamın tanımlanabilmesi ancak sorunun ülke ölçeğinde ele alınması ve bölgenin bu bütünlük içinde incelenmesiyle mümkün olabilir.

Dergi kısaltmaları aşağıda verilmiştir :

- AA – Archäologischer Anzeiger, Berlin.
 AJA – American Journal of Archaeology, Baltimore.
 AS – Anatolian Studies, Ankara.
 BASOR – Bulletin of the American Schools of Oriental Research, South Hadley.
 BIAB – Bulletin de L'Institut Archéologique Bulgare, Sofia.
 Cah A – Cahiers Archéologique, Fin de L'Antiquité et Moyen Age, Paris.
 İAMY – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yılı, İstanbul.
 RE – Pauly's Realencyclopaedie der Klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart.
 TAD – Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara.
 TTOKB – Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, İstanbul.

³⁵ A. M. Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları ve Sahte Kemer ve Kubbe Problemi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, VI, Seri No. 2, Ankara, 1943.

³⁶ M. J. Mellink, *AJA*, 71, 1967, s. 172.

H. Alkım, *Anatolica*, II, 1968, s. 39.

Bu bölgeden, New York Metropolitan Art Müzesine kaçırılan, Pers etkisi gösteren, 219 parça altın, gümüş mezar eşyasının İ. Ö. 6. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir.

K. E. Meyer, *The Plundered Past*, New York, 1966, s. 66.

³⁷ Likya bölgesinde Elmalı'da Kızılbel Karaburun'da İ. Ö. 6. ve 5. yüzyıllara ait Greco-Pers tümülüsler bulunmuştur.

M. J. Mellink, "Excavations at Karataş-Sema-höyük and Elmalı". *Lycia*, 15, 1971 s. 261-269.

	SELÇİKLER (SEBASTE) TÜMÜLÜS'LERİ			
	Tumuluslar	T.1	T.2	T.3
MEZAR ODASI	malzeme	yerli taş	mermer	yerli taş
	üst örtü	semerdam	düz atkılı	düz atkılı
	uzunluk	247	275	260
	genişlik	220	220	220
	yükseklik	240	210	190
ÖN ODALAR	sayı	—	2	—
	malzeme	—	yerli taş mermer	—
	üst örtü	—	düz atkılı	—
	uzunluk	—	190 195	—
	genişlik	—	160 104	—
yükseklik	—	185 175	—	
DROMOS	malzeme	yerli taş	yerli taş	yerli taş
	üst örtü	düz atkılı	semerdam	düz atkılı
	uzunluk	5.10	407	208 (?)
	genişlik	140 / 165	104	145
	yükseklik	2.20	200	190 (?)
KAPI VEYA KAPAK TAŞI	malzeme	?	K.1 mermer K.2 yerli t.	yerli taş
	genişlik	0.90	0.92 0.97 0.78	?
	yükseklik	1.16 5	1.58 1.37	?
KREPİS	?	moloz taş	?	
GÖMÜ SEKLI	?	kline	?	

Şekil 1

	TUMULI IN SELÇİKLER (SEBASTE)			
	Tumulus	T.1	T.2	T.3
MAIN TOMB CHAMBER	material	local stone	marble	local stone
	roof type	hip roof	horizontal beam	horizontal beam
	length	247	275	260
	width	220	220	220
	height	240	210	190
ANTECHAMBERS	number	—	2	—
	material	—	local stone marble	—
	roof type	—	horizontal beam	—
	length	—	190 195	—
	width	—	160 104	—
height	—	185 175	—	
DROMOS	material	local stone	local stone	local stone
	roof type	horizontal beam	hip roof	horizontal beam
	length	5.10	407	208 (?)
	width	140 / 165	104	145
	height	2.20	200	190 (?)
DOOR OR STONE SLAB	material	?	K.1 marble K.2 local st.	local stone
	width	0.90	0.92 0.97 0.78	?
	height	1.16 5	1.58 1.37	?
CREPIS	?	rubble	?	
BURIAL TYPE	?	kline	?	

Figure 1

TUMULI IN UŞAK-SELÇİKLER

The purpose of this report is to present the tumuli from Uşak-Selçikler as documents reflecting the social, economic, political and religious aspects of the culture which created them; and to indicate the necessity of studying the subject as the culture.

The report deals in turn with the geographical and historical situation of the Uşak region, stressing the importance of the Royal and Roman roads passing nearby; (Plate I) the research and excavations carried out in the region, together with its aims, extent and methods; a description of the necropolis of Selçikler (Sebaste), showing their relation to similar tombs in the area; (Plate II, III) and finally a discussion of the relation of these tumuli to others in Anatolia.

Rescue excavation in Selçikler has been carried out regularly by Dr. Nezih Fıratlı since 1966, on behalf of the General Directorate of Museums and Antiquities.

While Selçikler was known to have been a bishopric center as late as the 12th c. AD, (footnote 10, 11) soundings made by Dr. Ufuk Esin in 1966-67 indicated the existence of Early Bronze age and Chalcolithic occupation. (Footnote 12-14) In 1967-69, the tumuli to the southwest of Selçikler were excavated (Plate. IV).

The general characteristics of the Selçikler tumuli are as follows: (Fig. 1) (Plate V-XV)

- 1) the dromoi are oriented to the north
- 2) the tumuli consist of a series of chambers (either with tomb chamber and dromos (T. 1, T. 3), or with main tomb chamber, two antechambers and dromos (T. 2), laid out on a broken axis.
- 3) the tomb chamber is built more carefully than the dromos with respect to material and workmanship
- 4) the selection of roofing system, horizontal vs. hip, depends upon the stone

material, which, in turn, limits the dimension of the tomb chamber.

5) entrances are closed either by door wings or stone slabs

6) the floor of the tomb chamber is local stone; that of the dromos, of earth.

7) no funeral gifts were found, probably because of robbing

Although Anatolian tumuli resemble one another closely from the exterior, their interiors show great differences with respect to plan, roofing system of the tomb chambers, and material of construction.

The tomb chambers of Phrygian tumuli from the end of the eighth to the middle of the sixth centuries B.C., are of timber and have no dromos. (footnote. 22) On the other hand, the interior chambers of Lydian tumuli from the seventh to the fourth century B.C. are of stone, best seen in the Bintepe necropolis of Sardis. (Footnote. 32-33) These tomb chambers, generally very small, are covered by horizontal stone beams, and have both dromos and crepis.

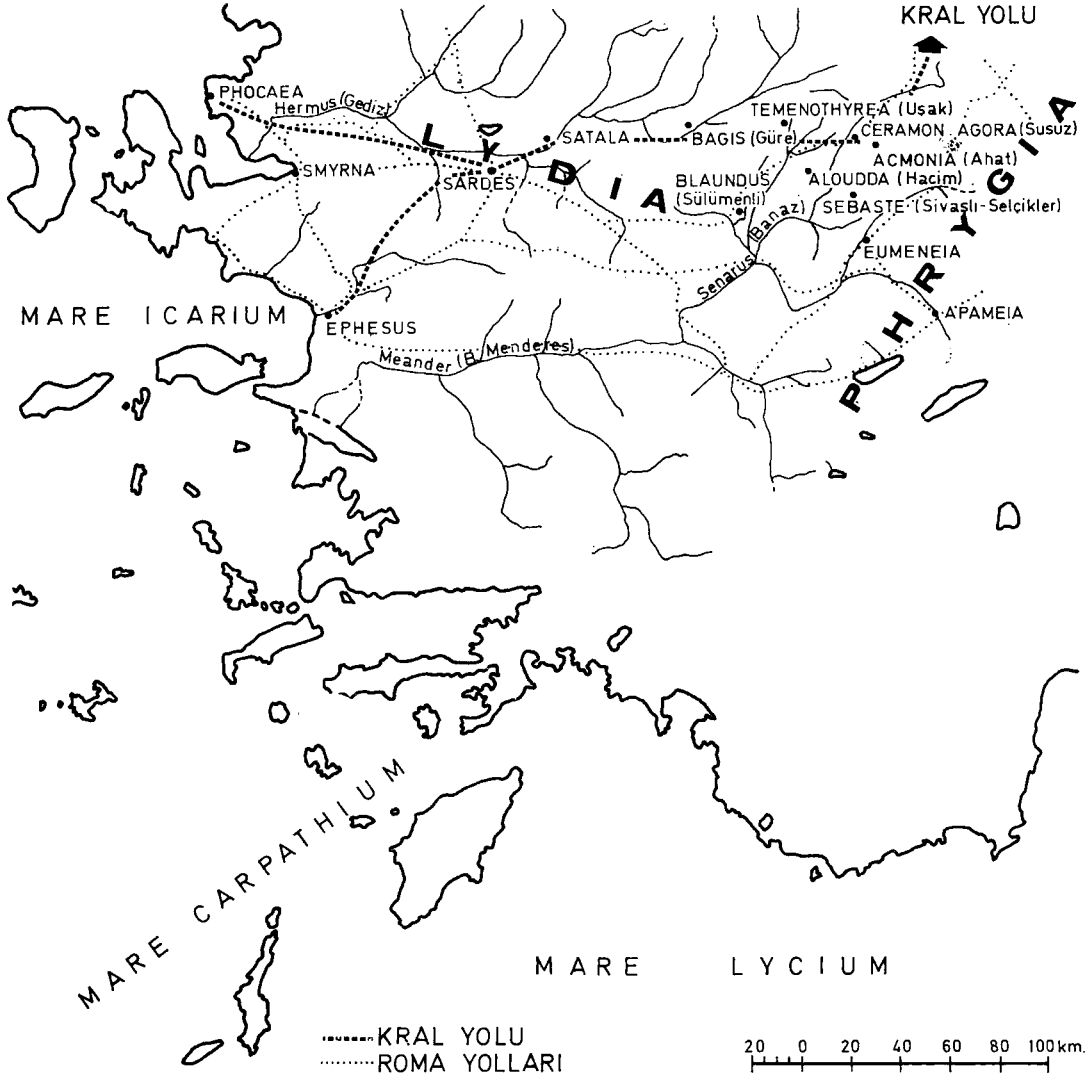
The Selçikler tumuli, with their horizontal or hip roof covering, their small rooms, their dromoi, their careful masonry, and their kline-type burials, resemble closely the Lydian tumuli. But they differ from the Lydian type in some characteristics such as in their hip roofs; and their carefully made tomb doors are more Phrygian.

Exact dating of the Selçikler tumuli is difficult in the absence of small-finds; and the occupation levels of the site have not been established. However the nearby tumulus of İkiştepe at Güre closely resembles the Selçikler tombs. (Footnote. 15) The small-finds from this tomb show strong Persian influence, not surprising when one thinks of the proximity of this tomb to the Royal Road leading from Susa to Ephesos.

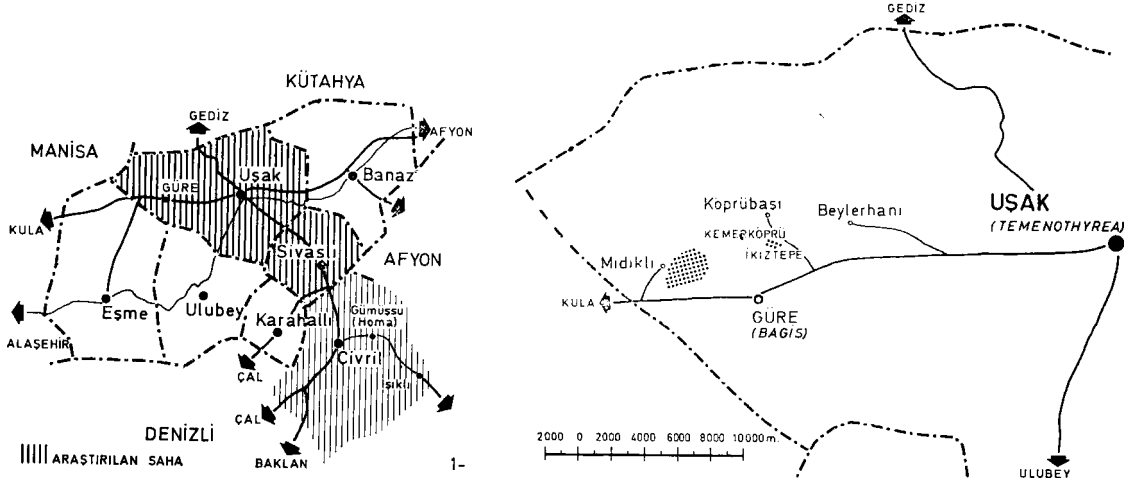
Thus, the close similarity of the Selçikler tombs to the Lydian tombs, on the one hand; and the existence of similar nearby tombs showing Persian influence on the other, leads us to date the Selçikler monuments to the fifth century B.C., the period when Greco-Persian culture was at its height.

LIST OF PLATES

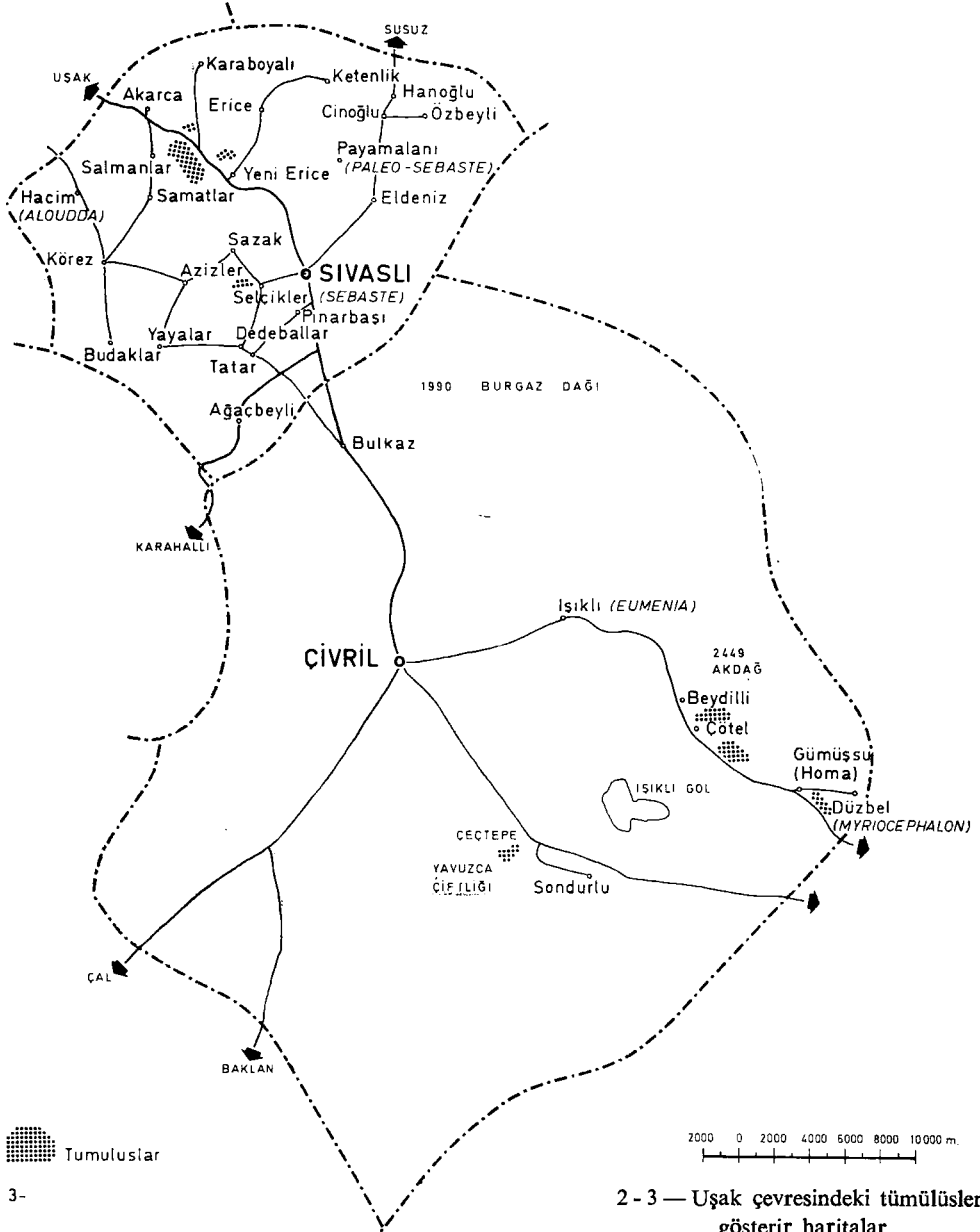
Plate I - Map of Royal Road and Roman roads.	Plate IX. 1 - Tumulus 2: b-b section (main tomb chamber),
Plate II. 1 - Uşak and Çivril (Denizli). Surveyed area.	c-c section (ante chamber),
Plate II. 2,3 -Location of tumuli in the vicinity of Uşak.	e-e section (dromos).
Plate III. 1 - Tumuli between Salmanlar and Erice.	Plate IX. 2 - Tumulus 3: d-d section, dromos entrance, stone covering entrance to dromos.
Plate III. 2 - Tumuli in Çivril-Çeştepe.	Plate X-XI- Views of Tumulus 2. (Plan shows camera position).
Plate III. 3 - Tumuli in Güre-İkiştepe.	Plate XII- Detail plan and section of Tumulus 2 showing doors (K. 1, K. 2) and position of kline. Photographs of kline.
Plate IV - Site plan of Selçikler (Uşak).	Plate XIII- Tumulus 2: detail drawing and photographs of door nr. 2 (K. 2)
Plate V - Site plan of tumuli in Selçikler and view of the tumuli from the south.	Plate XIV- Tumulus 2: detail drawing and photographs of door nr. 1 (K. 1)
Plate VI - Plan of Tumulus 1.	Plate XV- Tumulus 2: masonry detail.
Plate VII - Views of Tumulus 1. (Plan shows camera position)	
Plate VIII - Plan and longitudinal section of Tumulus II.	

Bölgeden geçen Kral Yolu ve Roma yollarını gösterir harita

1 — Uşak ve Çivril (Denizli) - Araştırılan sahayı gösterir harita

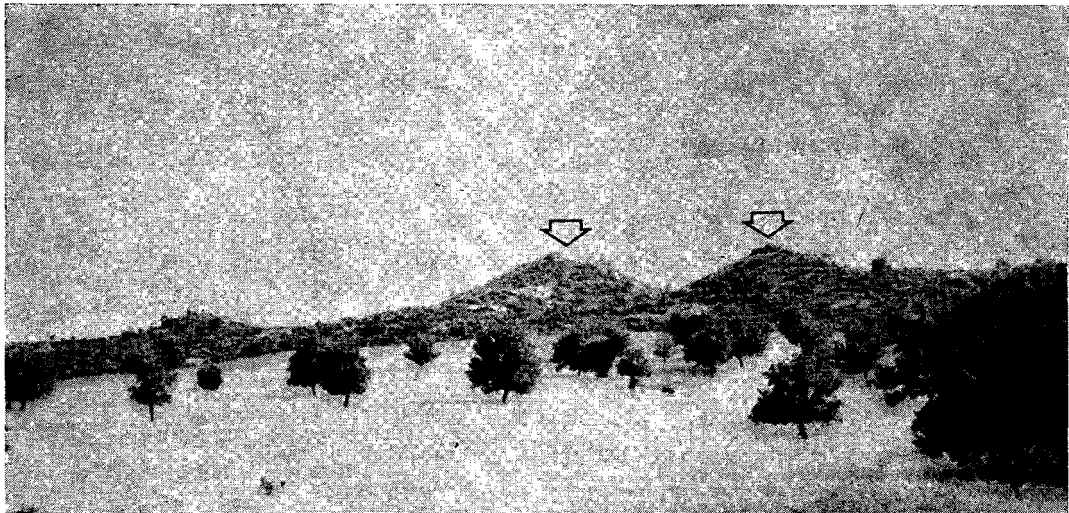
2-3 — Uşak çevresindeki tümülüsleri gösterir haritalar

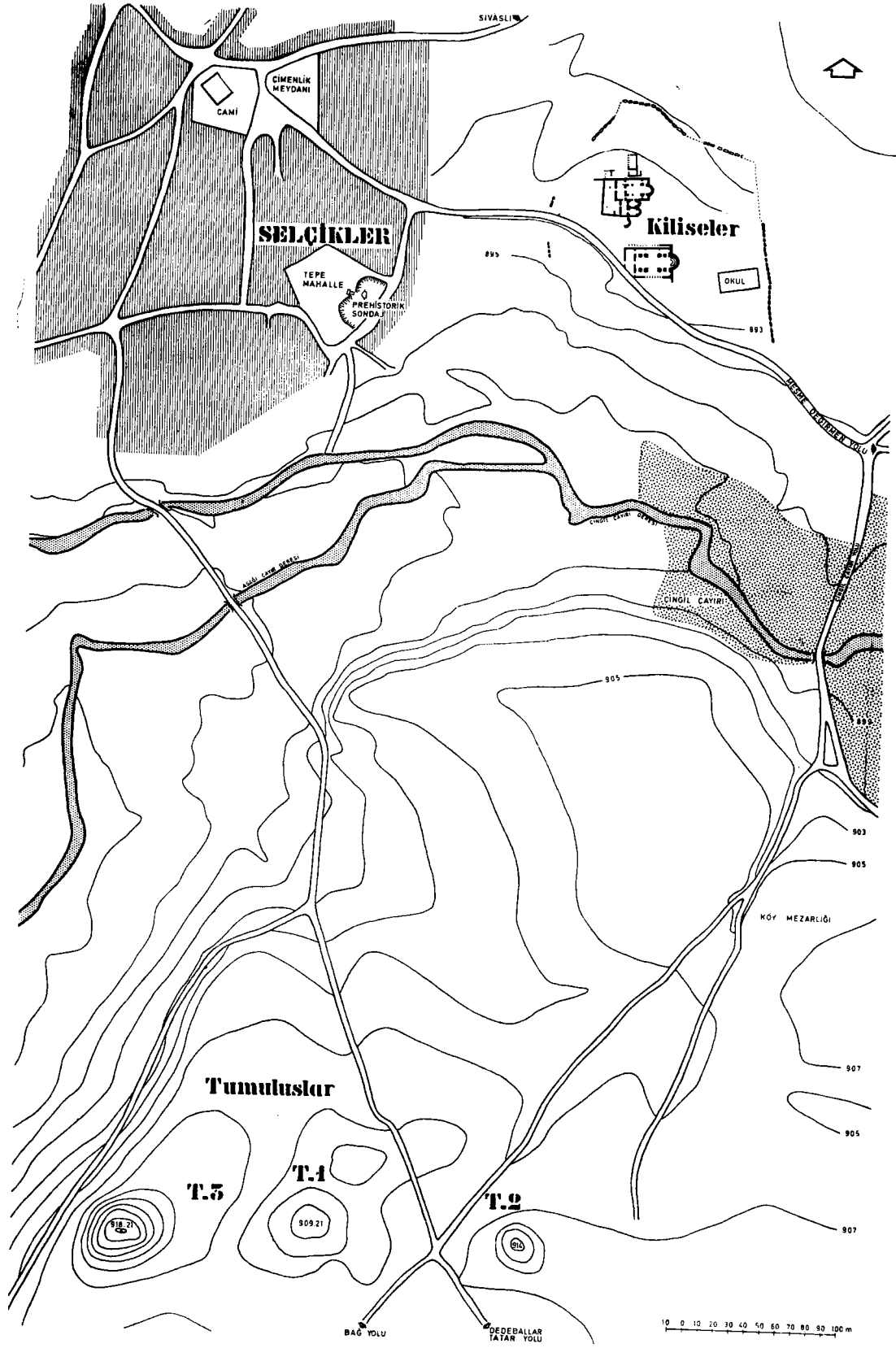
1 — Salmanlar - Erice Tümülüsleri

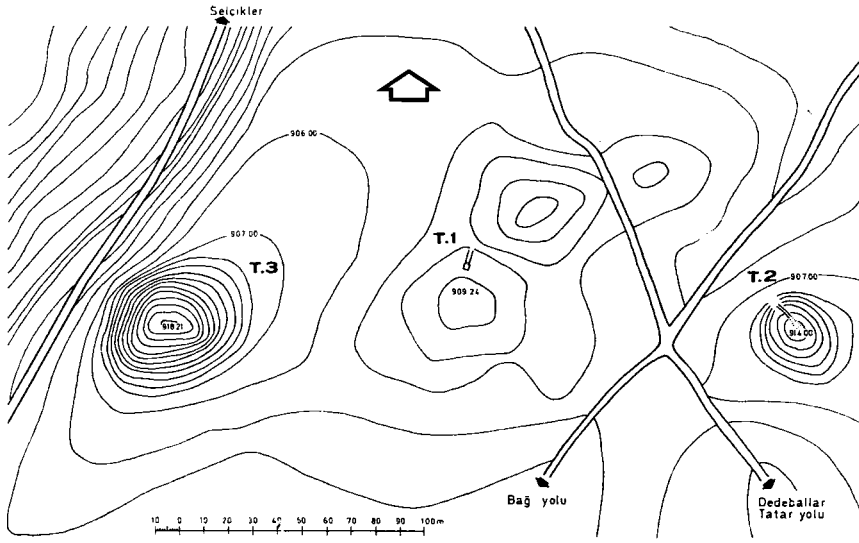
2 — Çivril - Çeçtede Tümülüsleri

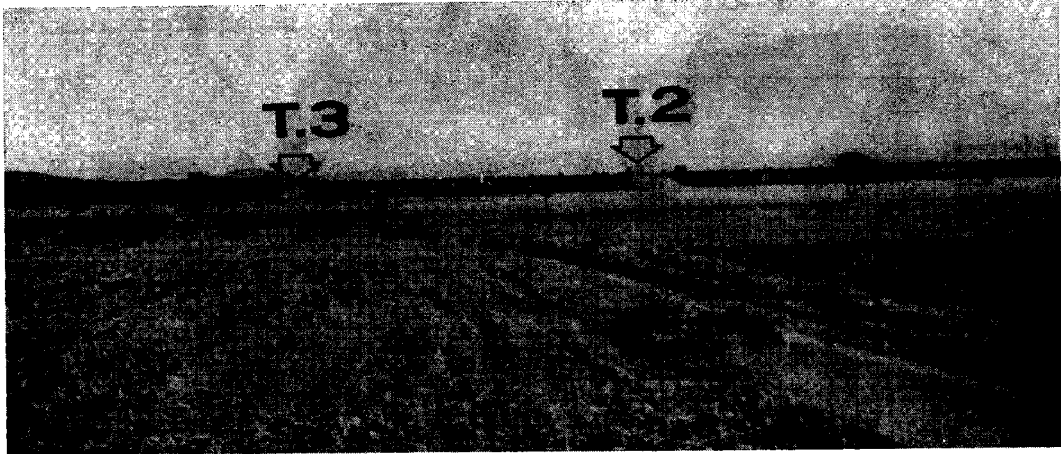
3 — Güre - İkiztepe Tümülüsleri

Uşak - Selçukler vaziyet plânı

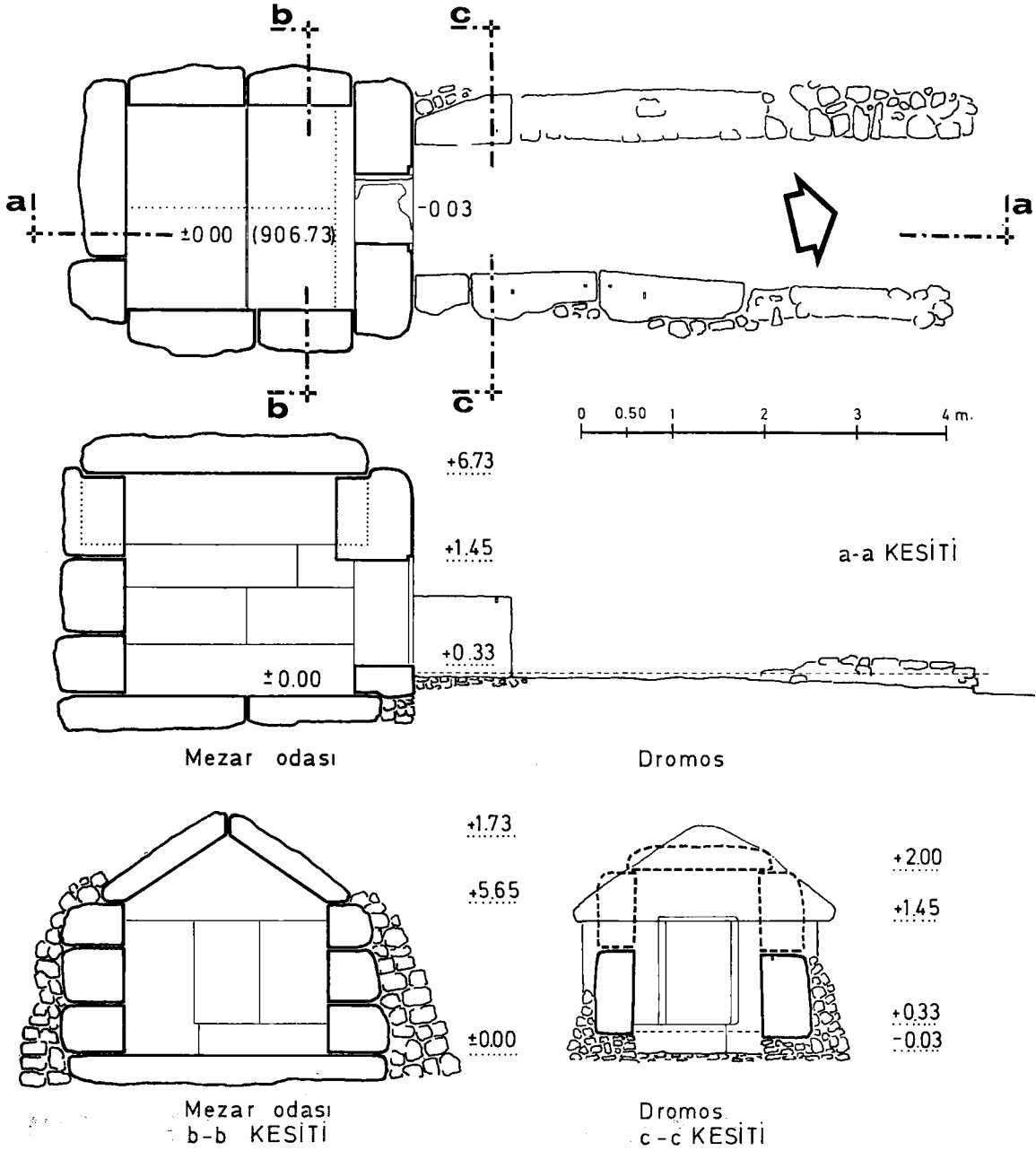
1 — Selçikler Tümülüs'ler vaziyet plânı

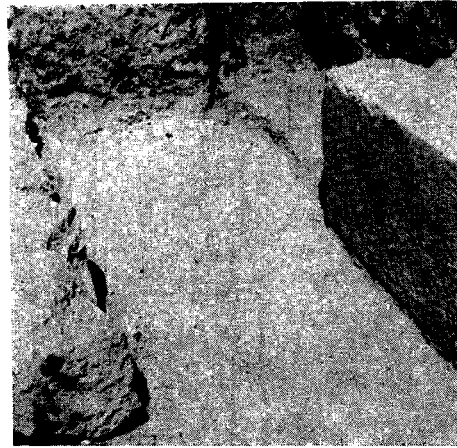
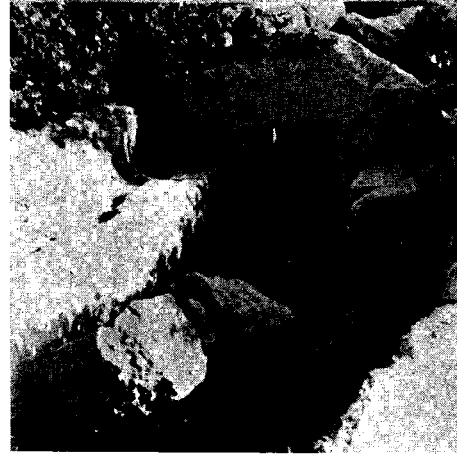
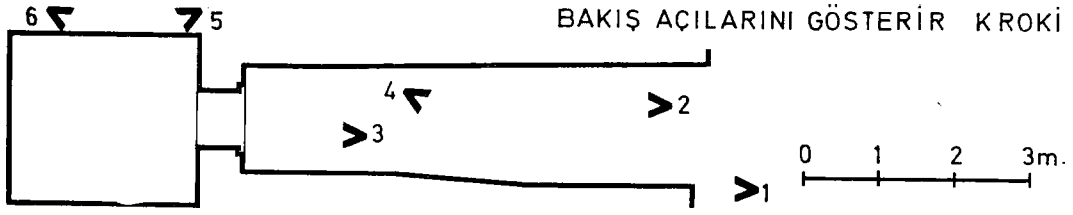
2 — Selçikler T. 2 - T. 3 Tümülüsleri

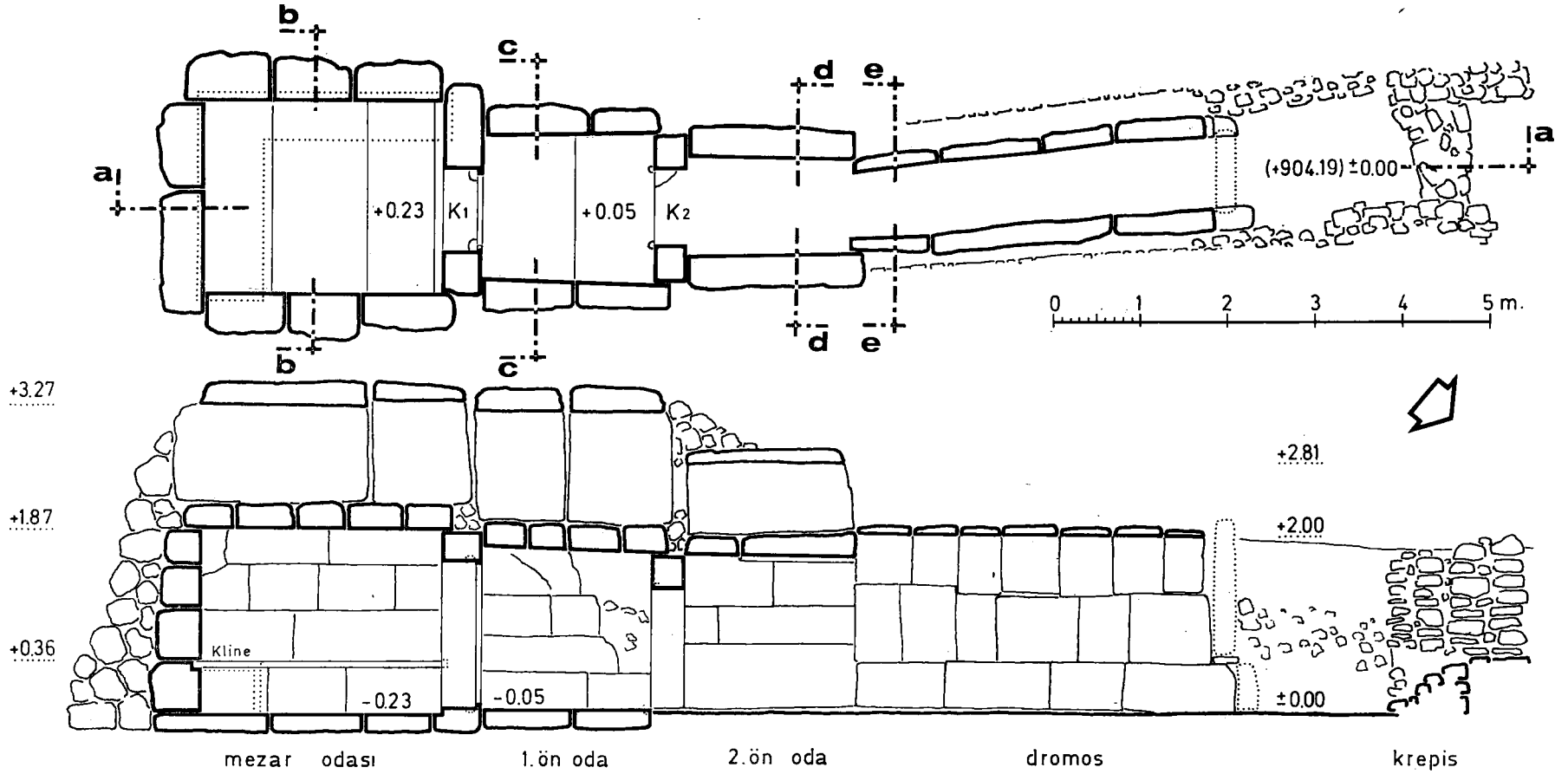
3 — Selçikler T. 2 Tümülüsü

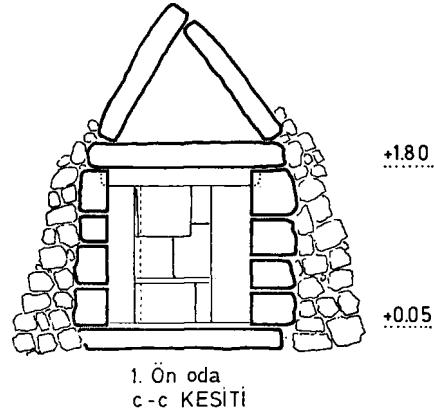
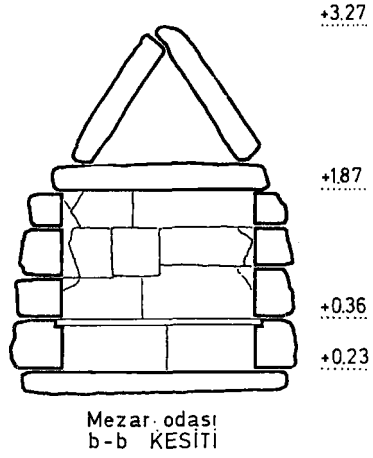
Tümülüs 1 (T. 1) - Plân ve kesitler

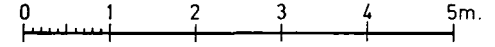
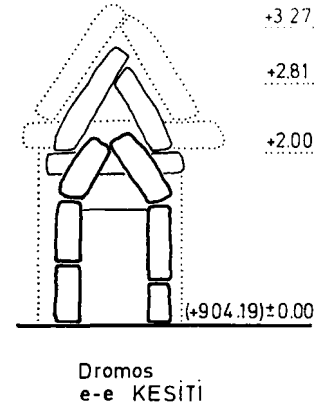
Tümülüs 1 (T. 1) Genel Görünümler

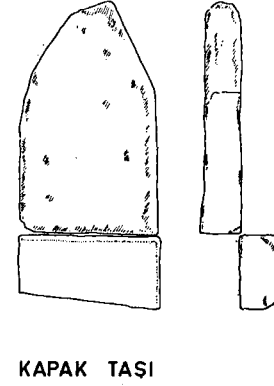
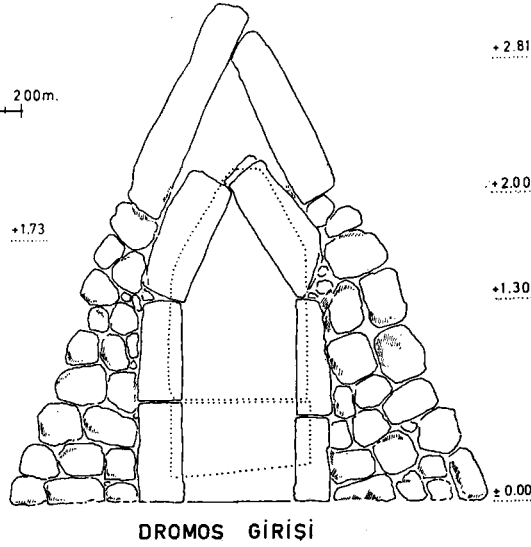
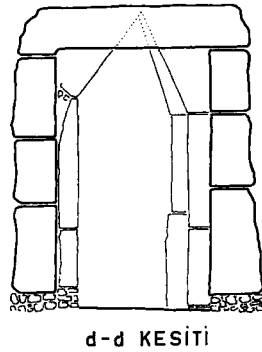
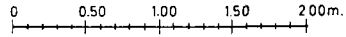
Tümlüs 2 (T. 2) Plân ve kesitler

TUMULUS 2 (T.2) KESİTLER

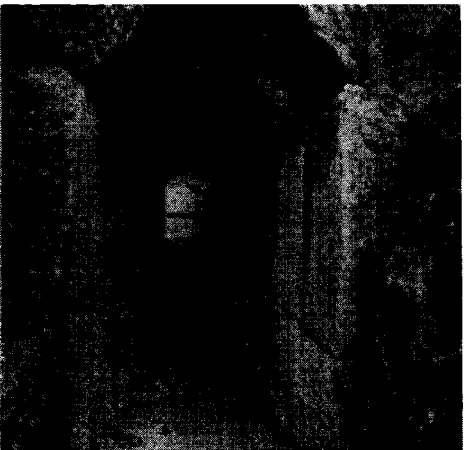
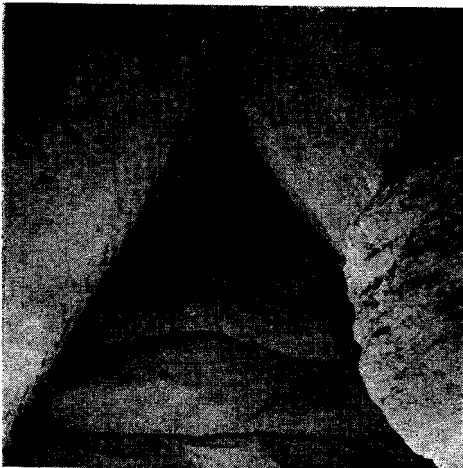
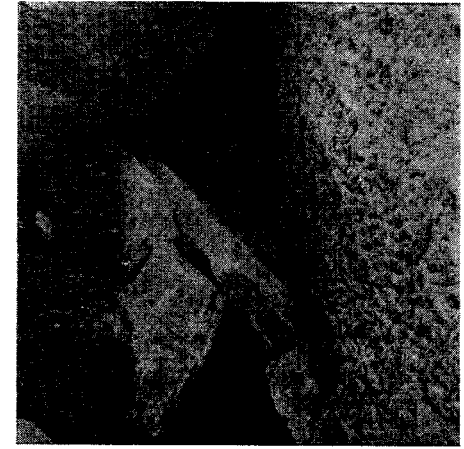
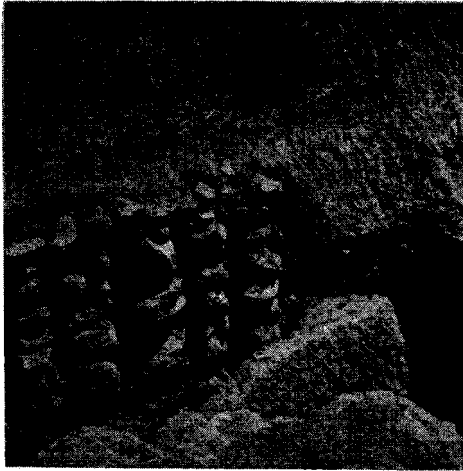
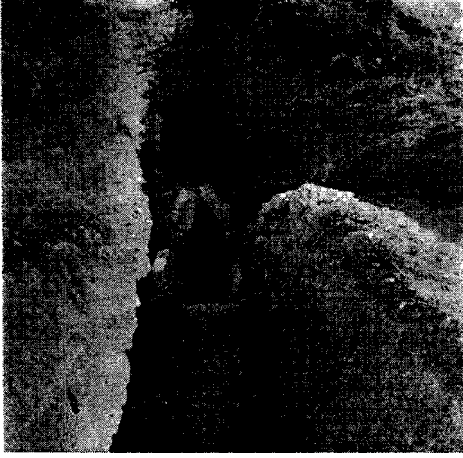
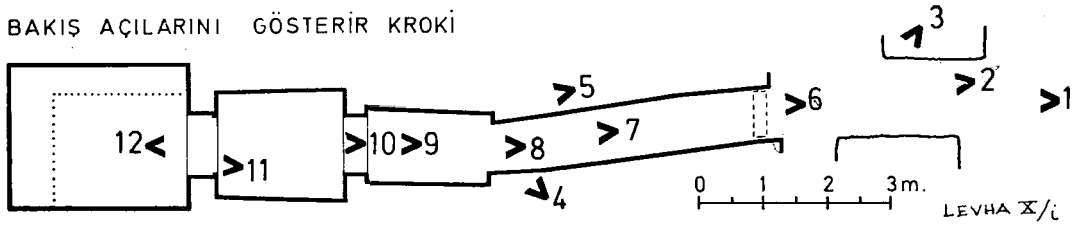

TUMULUS 2 (T.2)

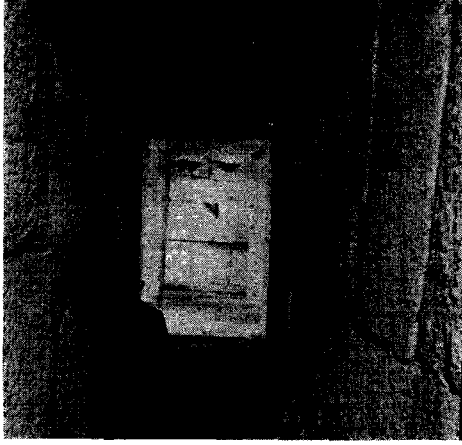

Tümülüs 2 (T. 2) Kesit ve Görünüşler

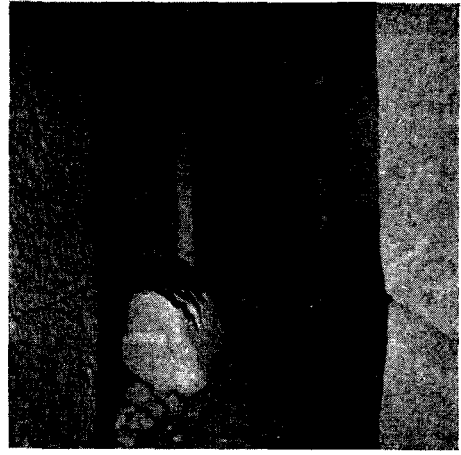
BAKIŞ AÇILARINI GÖSTERİR KROKİ

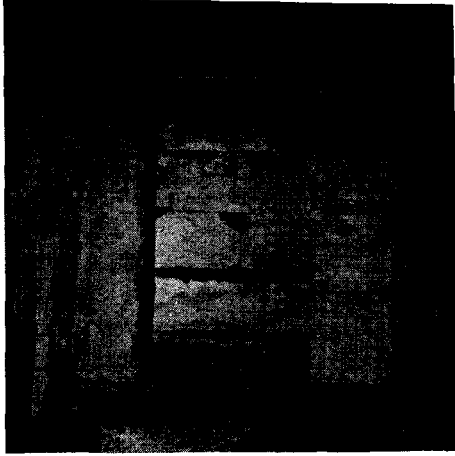
Tümülüs 2 (T. 2) Genel Görünümler

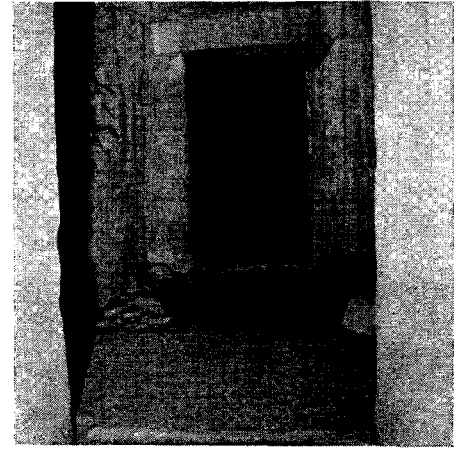
7

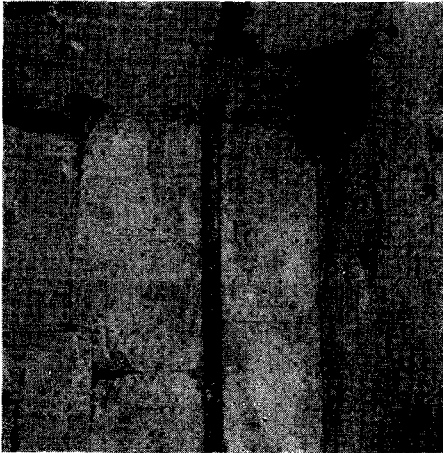
8

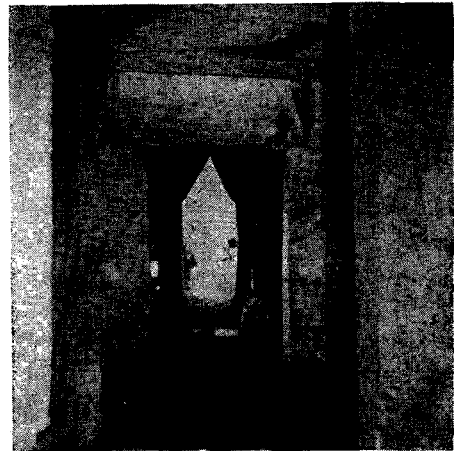
9

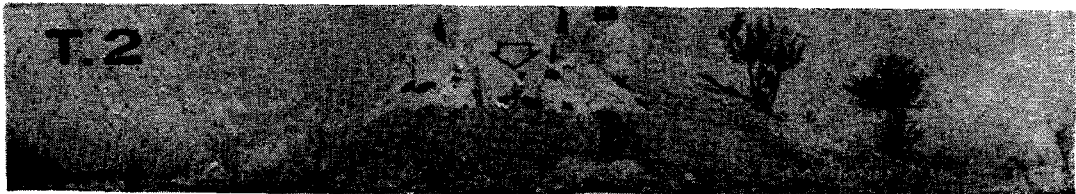
10

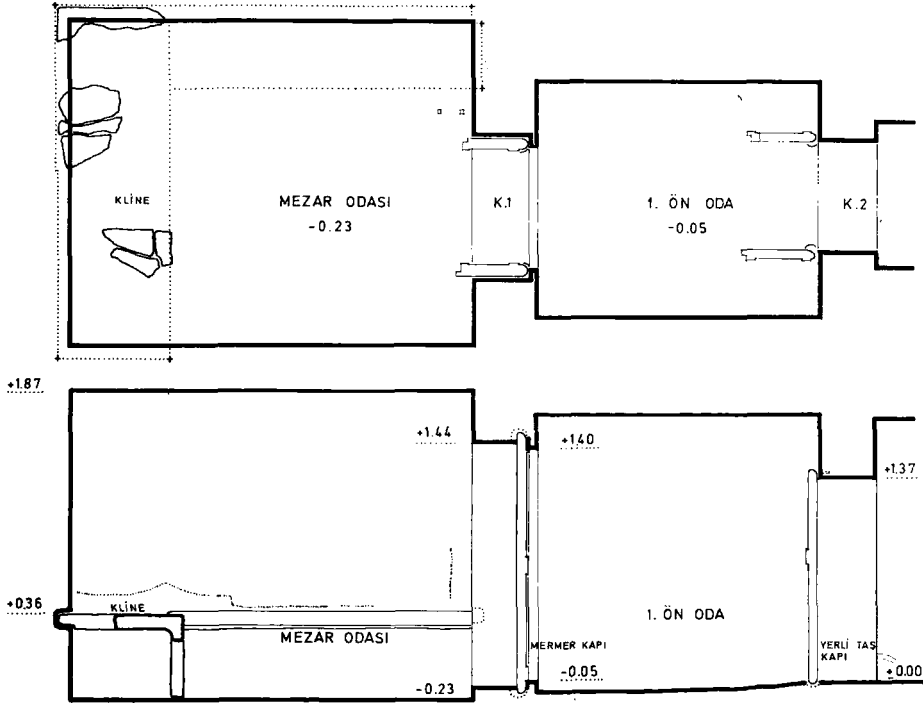
11

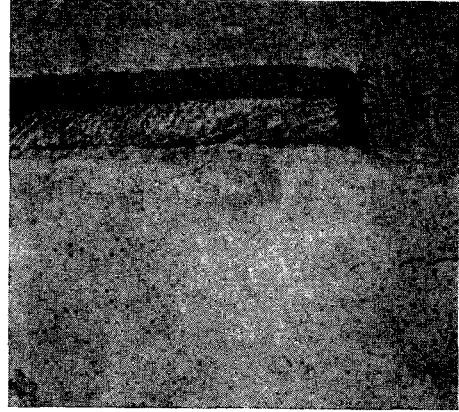
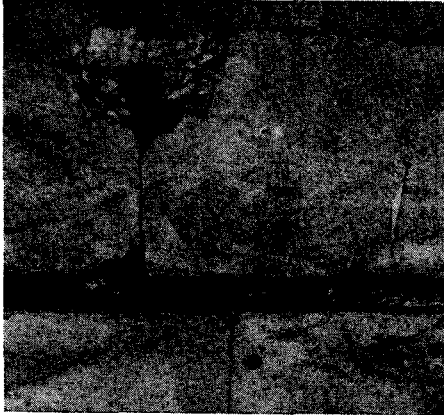
12

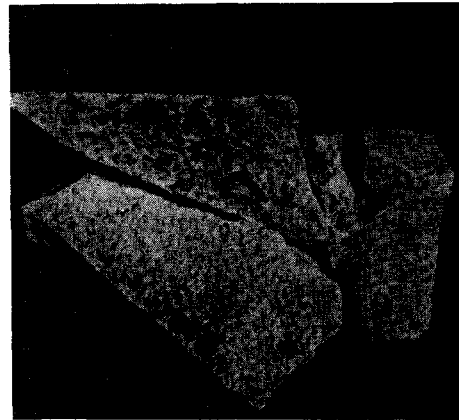
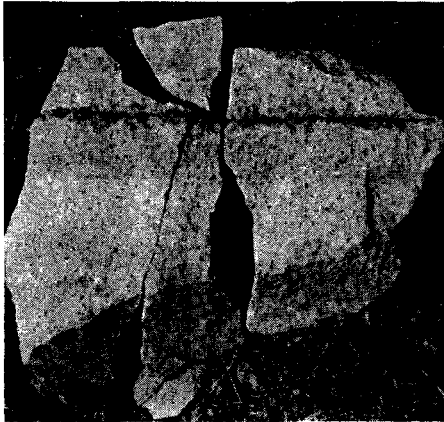
13 — Tümülüs 2 (T. 2) Kazı sonunda Tümülüs'ün dış görünüşü

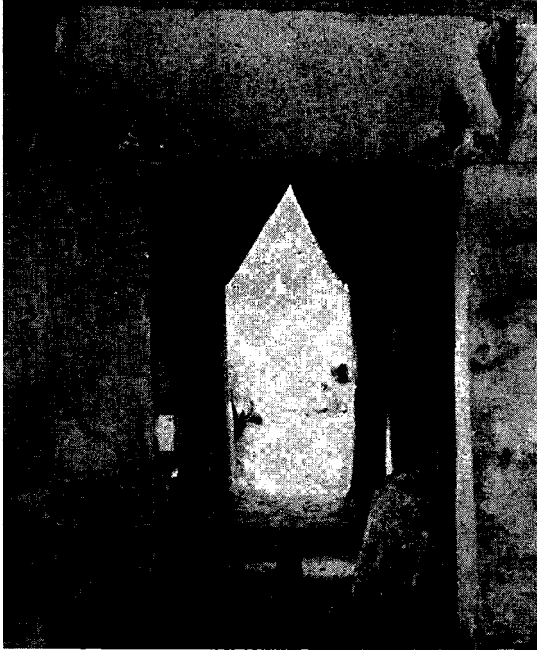
1 — Tümüls 2 (T. 2) Mezar odası ve 1. ön oda kesiti

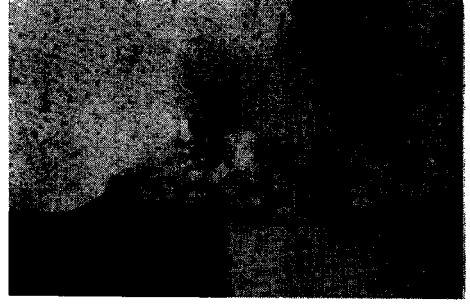
2-3 — Tümüls 2 (T. 2) - Mezar odası Kline yeri

4-5 — Tümüls 2 (T. 2) Kline parçaları

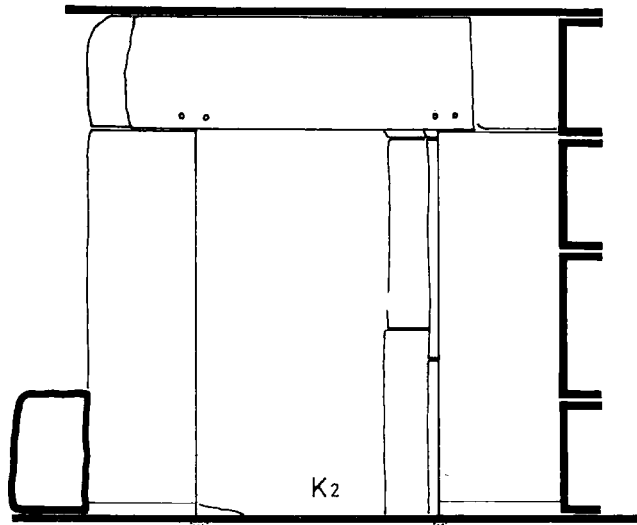
1

2

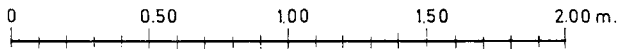

3

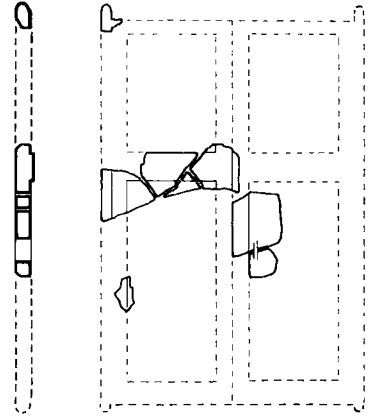
1. ÖN ODA

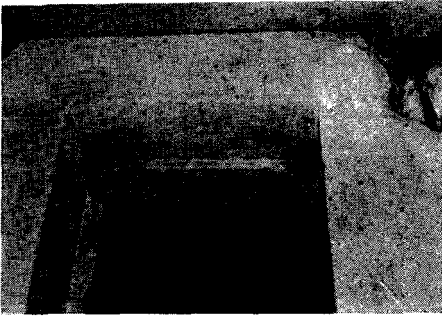
K2

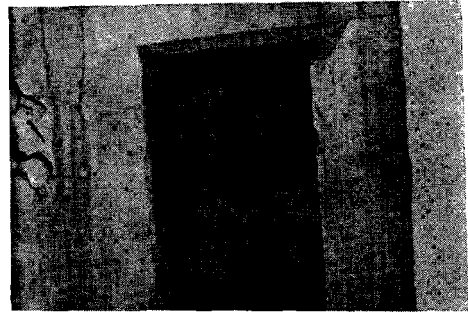
Tümülüs 2 (T. 2) - K. 2

TUMULUS-2 (K 2)

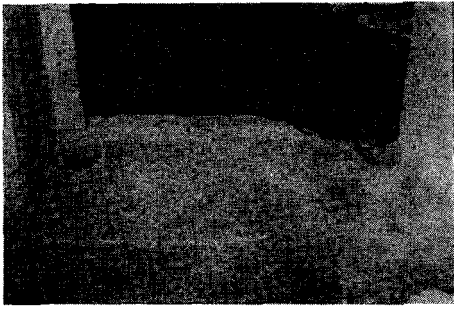

1

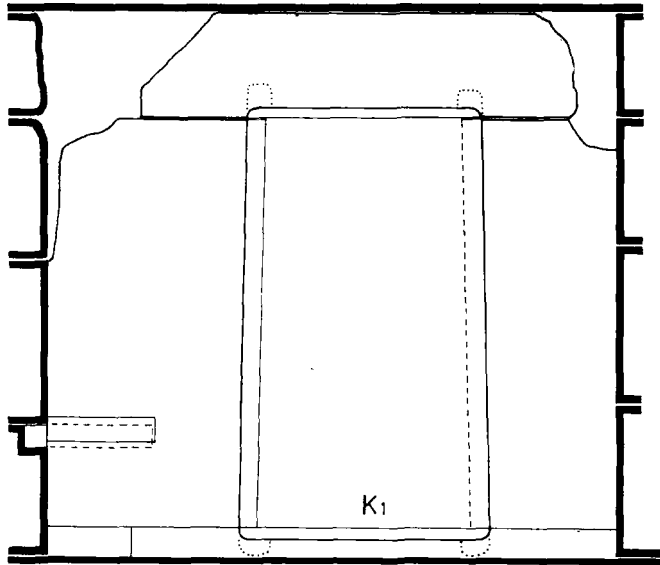
2

3

4

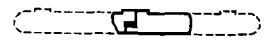
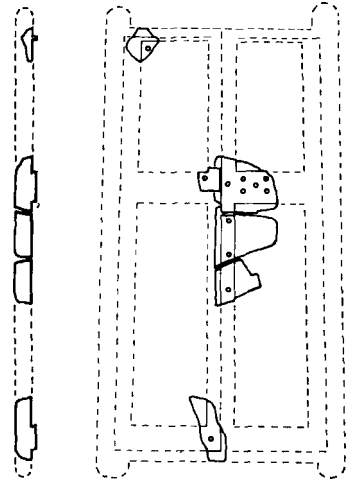

MEZAR ODASI

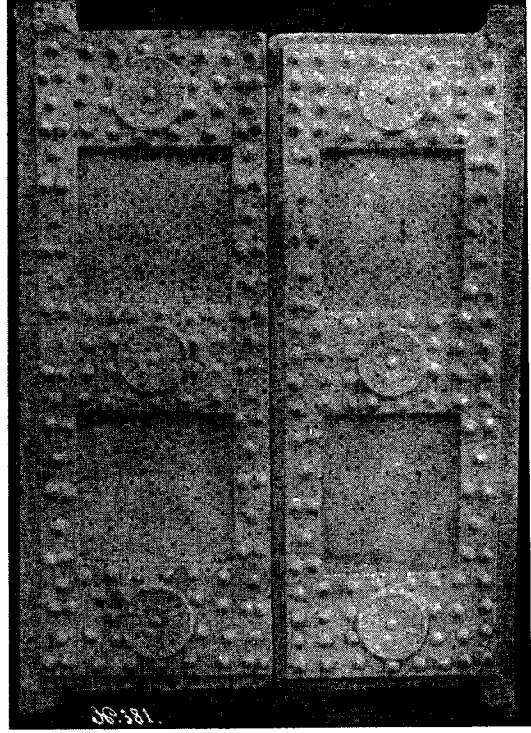
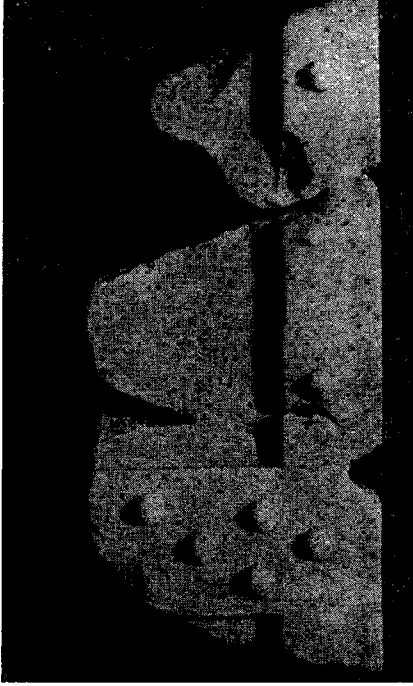
0 0.50 1.00 1.50 2.00 m.

Tümülüs 2 (T. 2) - K. 1

TUMULUS-2(K1)

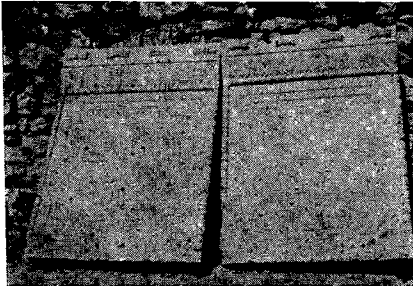
Tümülüs Kapıları

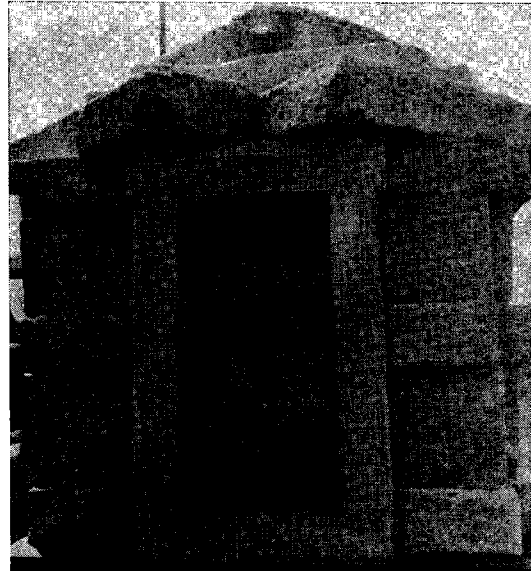
Kula

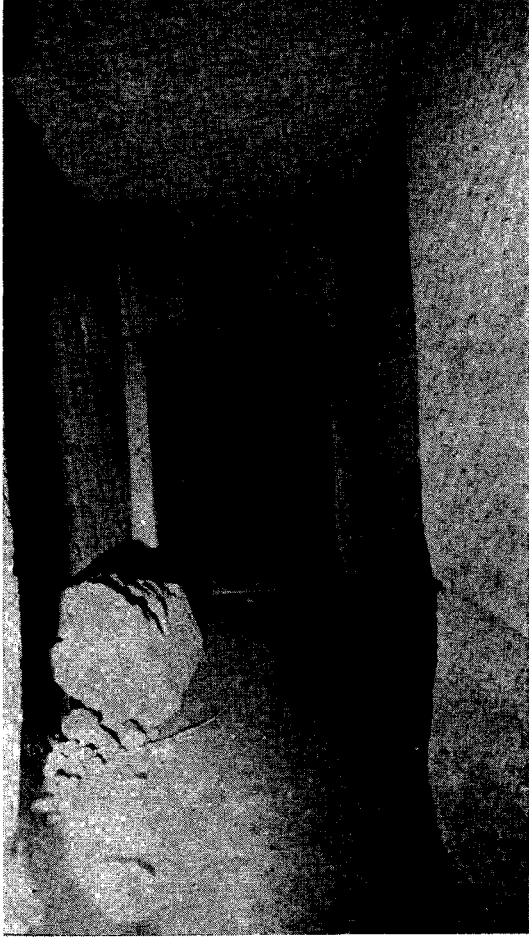
T. 1 - K. 1 parçaları

İkiztepe

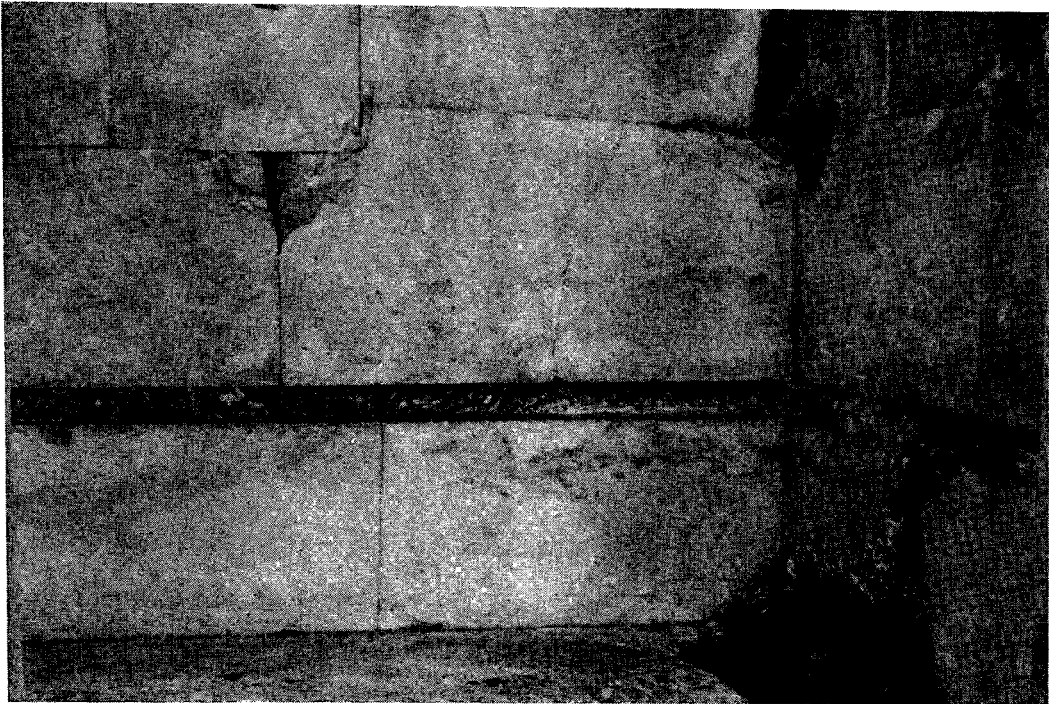
Gemlik

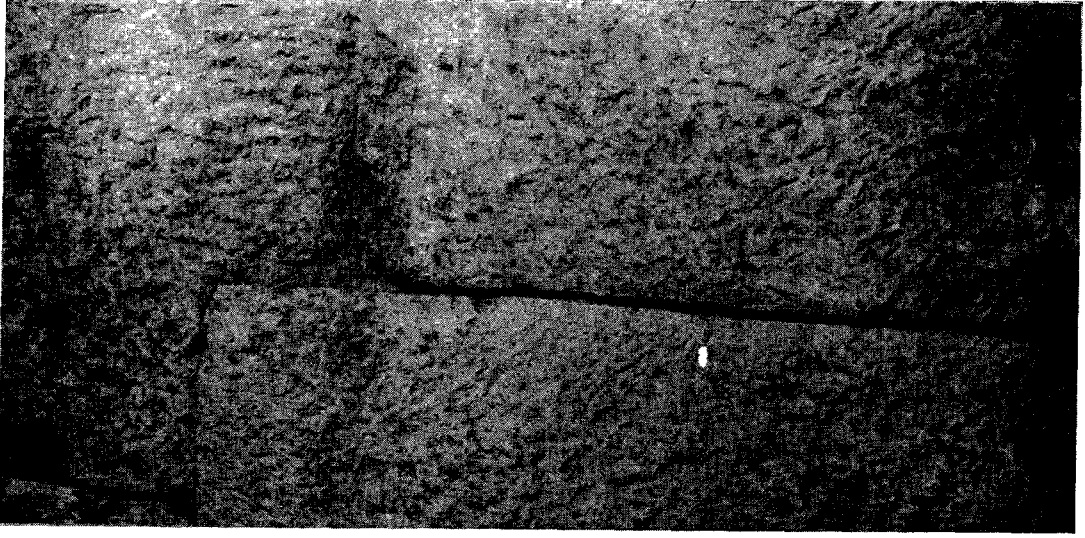
1 — Tümlüs 2 (T. 2) ön oda

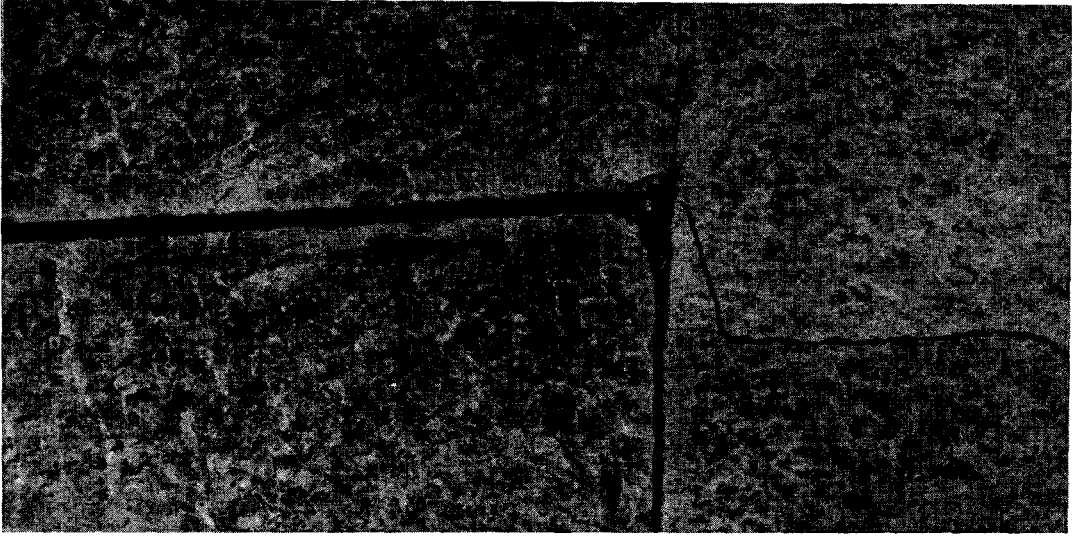
2 — Tümlüs 2 (T. 2) Dromos

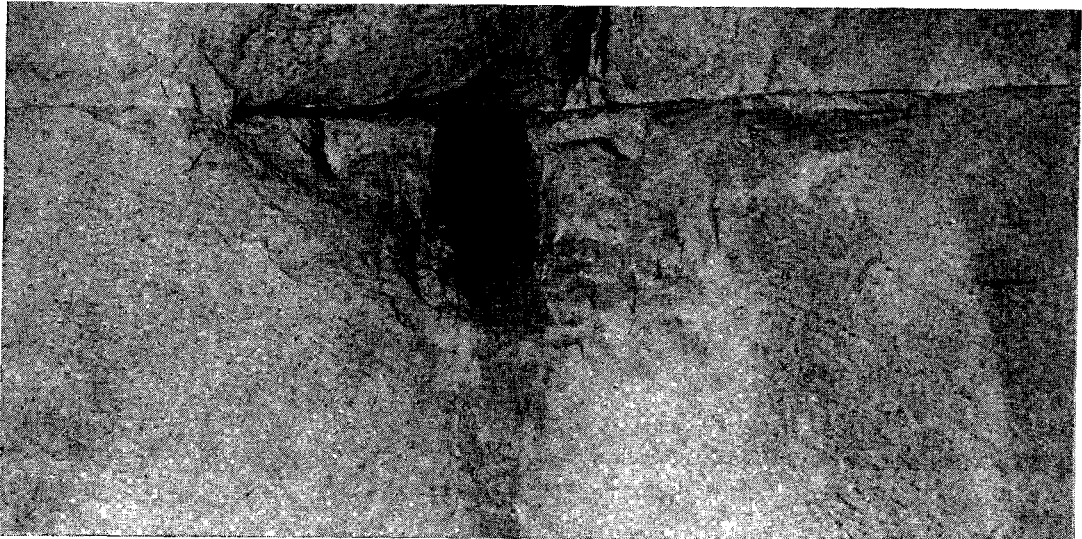
3 — Tümlüs 2 (T. 2) Mezar odası ve Kline'nin yeri

Tümülüs 2 (T. 2) Dromos taş tekniği (Murç)

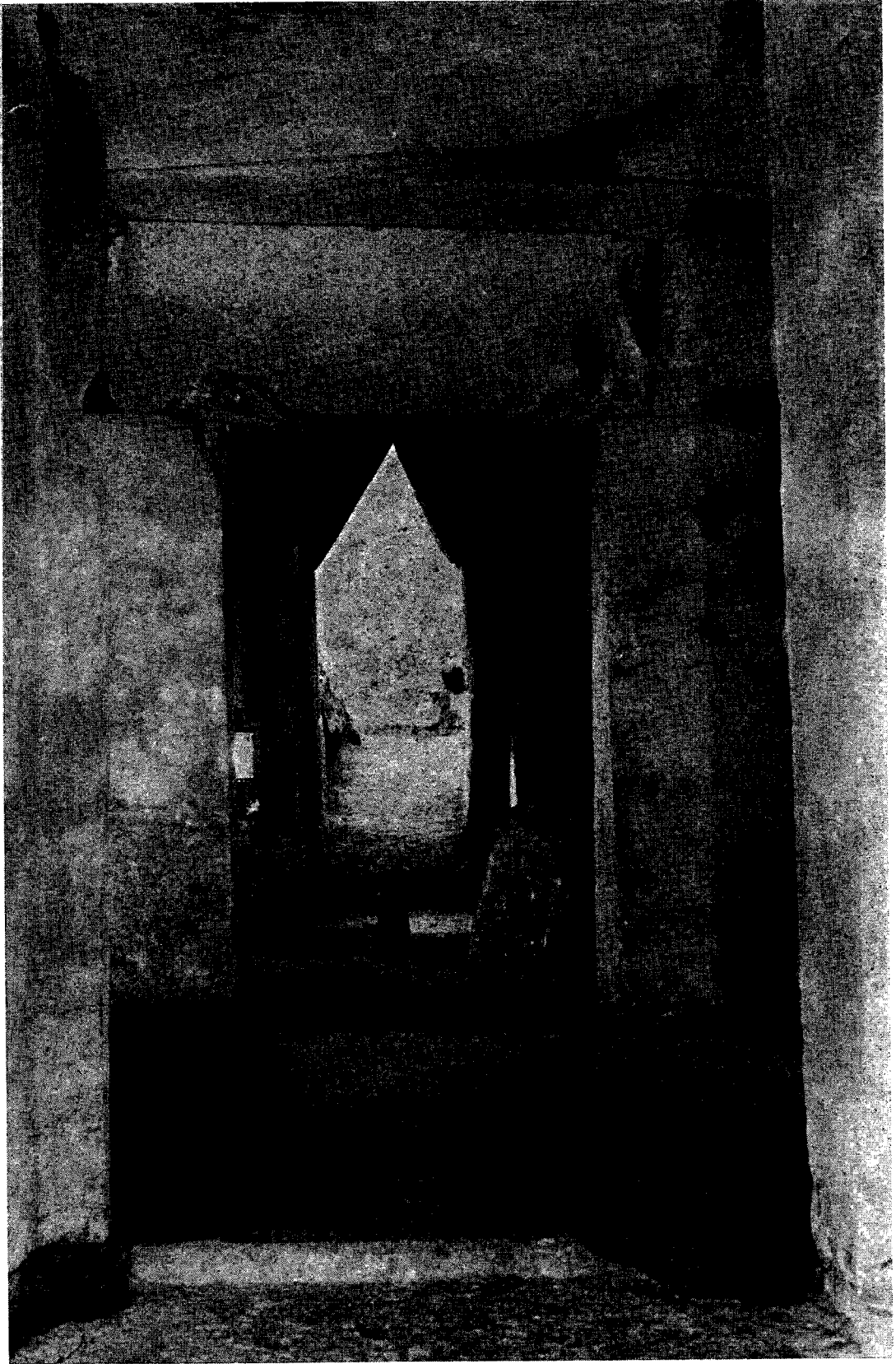
Tümülüs 2 (T. 2) (2. ön oda tekniği (Murç ve kaleu)

Tümülüs 2 (T. 2) Mezar odası taş tekniği (Dişli)

Tümülüs 2 (T. 2) İçe bakış

Tömölös 2 (T. 2) İçden dışa bakış

EXCAVATIONS AT KARATAŞ-SEMAYÜK AND ELMALI, 1973

PROF. MACHTELD J. MELLINK

In the summer and fall of 1973 the Bryn Mawr College expedition continued its work at the prehistoric site of Karataş, concentrating on the stratigraphic and topographic analysis of the Early Bronze Age complex which lies in the open plain to the West of Semayük¹.

The complex started out as a fortified mansion and was repeatedly rebuilt for later, perhaps non-residential use. Enclosures surrounded the center at many stages. We now can see better what the original shape of the establishment was like (fig. 1). In the center was a two-storeyed rectangular house with an oval roofed courtyard. The courtyard wall was gradually thickened into a rampart around which were a set of ramps and added courts, protected by a buttressed retaining wall. All of these constructions were in various forms of pise, mudbrick slabs, stone and mudbrick lumps laid herringbone fashion in mud, on a single course of stone foundations. Around the retaining

wall was a free area through which drainage ditches ran which collected the water from the slopes and courtyard areas. In 1972 it became evident that even this peripheral area was protected by a palissade. A line of postholes with remnants of wattle-and-daub walling was seen to curve around the South edge of the mound, with a lean-to house built against it along the Southeast. New cuts made in 1973 revealed that the palissade is generally a double concentric line of walling set at an interval of 3.00-3.50 m. Straight crosswalls divide the space between the curved walls into rooms averaging 5.50 m. in length separated by cubicles about 2 m. wide. Some of the rooms were used as domestic units with hearths, ashpits and benches. The walls are all built in the same technique with posts set individually in bedrock or propped up in slots cut in bedrock. Stretches of clay and plaster survive along the edges of the slots, but as a rule not much else. The walls were left to decay and were not hardened by conflagration.

The plan fig. 1 shows the newly established lay-out so far as it could be traced in the 1973 trenches. Fig. 2 shows a stretch of the double palissade and crosswalls at the Southwest periphery where the postholes are visible in the soft soil over bedrock. In fig. 3 the line of another crosswall is seen carried by sturdy posts; to the right in this view is the cobbled part which ran along the interior of the compartmented palissade. Fig. 4 gives a view of the double wall line as it

¹ The season lasted from July 25 to October 20, 1973. We are very grateful to the authorities of the Directorate General of Antiquities and Museums in Ankara and to Director Tanju Özoral of the Antalya Museum and his staff for their continuing advice, assistance and support. We also thank Bay Altay Kirazcıoğlu, the representative of the Department of Antiquities, for his assistance. Staff members were graduate students Daniel A. Boyd, Robert A. Bridges, Jr., Patty Gerstenblith, Lucia Nixon, D. Mustafa Uz (also architect) and Jayne L. Warner. Restorer Franca Callori di Vignale of Rome continued her work on the cleaning and restoration of the tomb paintings at Karaburun and Kızılbél, ably assisted by her colleague Sergio Pigazzini.

appears at the East edge of the site; deep slots were cut in bedrock here, and the patch in the center is what remains of a hearth. In the general view of the mound from the East, fig. 5, the lines of the palissade are visible along the periphery (right foreground and upper left). The total Karataş complex is about 60 m. in diameter. The compartmented enclosure would have been its first line of outer protection and at the same time it provided shelter for servants and room for storage. There was limited access through controlled entrances, one of which is situated in the southernmost part of the double fence. A cobbled path ran through the entrance and along the interior of the compartmented units (fig. 3).

The lay-out of the enclosure system here seen at Karataş is related to the casemate tradition of double fortification walls attested in Anatolia (from Chalcolithic Mersin on) and Early Helladic Greece (Lerna III), but the building materials of the Karataş palissade determine its rounded contours and make it a relative also of European prehistoric sites.

The double palissade at Karataş was in use in levels I and II, which may have to be considered still of Early Bronze I date. There was not much pottery left in the units of the enclosure system. A jar found in situ on a level II floor (fig. 6) is of early, bag-like shape and has trickled lines of white paint, a decoration much simpler than the geometric chevrons of the white-on-red painted ware of the Early Bronze II levels at Karataş. The early jar is shown restored in fig. 7 (KA 942, height 0.38 m.).

At the end of level II, the central complex of Karataş underwent a complete change. The central house was destroyed in a conflagration; in level III a new structure was erected on the levelled ruins, but erosion has left few traces of this. On the South and East slopes, large ash deposits belong to level III, some of them visible in the baulks of fig. 5. To-

wards the end of level III, new enclosure systems were built in the form of clay and earth embankments which followed the old contours of the I complex roughly. The level of the entire mound was raised considerably so that all constructions from levels III-IV on stood on artificial terraces retained by embankments.

Few traces of the buildings in the central part of the mound have survived; a trapezoidal unit of level IV a was preserved partly engulfed in a later embankment (IV b); its shape suggests that radiating, well built structures may have stood around the central unit of level IV. Fig. 8 shows one room of the trapezoidal IVa building. On stone foundations, it had walls of layered brown clay, not quite regular enough to be considered normal kerpiç. Beams were laid against the exterior of its foundations.

An entrance to the main complex of levels III-IV existed to the Southeast, where a ramp led up to the terraced center. The entrance was flanked by projections of the embankments; a tower was later added to the west of the ramp. Outside of the entrance lay the small rectangular platforms discussed in previous years. The larger one was stripped to its foundations in 1973 (fig. 9). Measuring 3.20×4.50 m. (irregularly), this podium stood on a well packed layer of large field stones over which lay a levelling course of light colored clay. The platform had been built with a rim of layered bricks but its interior was filled in solid soon after its construction. It could have served as a guard tower, but it was not a structural part of the embankments.

KARABURUN.

The built chamber in tumulus II at Karaburun, a gabled room of 2.60×3.00 m with a stone kline set against the West wall, continues to demand much work on the part of the restorers who are cleaning and consolidating its painted friezes. The main wall, over the kline, has the banquet scene with the reclining

dignitary discussed in previous years. To the right of the kline, on the North wall, is the battle scene in the center of which the dignitary appears as a triumphant warrior on horseback, killing his Greek opponent while his soldiers are defeating other Greeks. The dignitary and his attendants are Persianized in appearance; the style of the drawing is much indebted to Greek art. At Karaburun we have samples of monumental painting in the Graeco-Persian style previously known only from sculpture and minor arts.

In 1973, most of the work of the restorers was concentrated on the preservation of the South wall which has a frieze with a long funerary procession, the ekphora of the dignitary. Again the dignitary himself appears in the center of the scene, in this case conveyed in a wheeled throne-chariot. He is preceded by very poorly preserved figures which could be rescued in fragments only (fig. 10). The painted plaster had fallen off the intonaco where roots had penetrated into the layers of plaster. With great circumspection our restorers Franca Calori di Vignale and Sergio Pigazzini succeeded in cleaning and rebuilding the lower layer of preparatory plaster and re-affixing what was left of the painted plaster of the beginning of the procession. The leading figure on the wall is a black horse, the head of which is partly preserved. This is presumably the riderless black horse of the dignitary himself, the battle horse shown in action on the opposite wall. A servant follows, overlapping the tail of the riderless horse. Next comes a dark pink horse carrying a saddle but no rider (fig. 11). The red saddle was badly smeared by the hands of ancient tomb robbers, but the twin saddle straps are still clear. The servant following this horse is better preserved. He wears a red başlık, white robe, red leggings, and black shoes. His face is firm in profile with a straight nose; the lips are curved with a touch of red; a fringe of black hair appears under his cap

(fig. 12). This servant holds a short whip. He is about one fourth lifesize and resembles the other servants in the procession in costume, but not in facial type.

There is a gap in the South frieze where the plaster has fallen off the stone on either side of the vertical joint in the wall, but the servant of fig. 12 was immediately followed by the team of horses pulling the throne-chariot of the dignitary (fig. 13). Behind him, the two servants and the red domed cart pulled by two dark pink horses have now been completely cleaned. The reins of the horses reach the red cart just above the wheel and disappear at this point, not apparently controlled by anybody. Behind the cart are two servants on foot, the front one carrying a piece of furniture, all of this still in bad shape.

The questions raised last year concerning the interpretation of this procession were partly clarified. The funeral character of the frieze is evident. The horse leading the ekphora may indeed be the riderless horse of the dead man; the dignitary himself is made visible in his wheeled throne as he used to appear during his lifetime, but less vigorous and buoyant than he is shown in the banquet scene. The gesture of his left hand (fig. 14), puzzling initially, has now been identified by Carl Nylander as that of many Median dignitaries seen in processions at Persepolis. They finger or hold the straps of their cloaks. The kandys worn by the dignitary and seen in many Persian reliefs (also in the silver figurine VA 4852, now in Berlin, from Soli in Cilicia) has two straps at the upper edges by which the cloak may be fastened or tied around the neck and shoulders. In the Karaburun painting the kandys with its fur edge and empty sleeve is quite explicitly rendered, but the strap appears somewhat disconnected so that we initially failed to recognize it as a part of the dignitary's kandys. The gesture of the dignitary's left hand is that of a living man fingering the strap of his cloak;

although the procession is a funerary ritual, it is also a memorial one, and the center of the procession is the image of the dignitary, evoked here in full regalia and in official appearance. The red casket which follows is known traditionally from Graeco-Persian funerary context, especially from the Daskyleion stelai. At Karaburun too it must be the real or symbolic conveyance of the dead man on his way to the tomb.

If the South wall gives us the completest version of a Graeco-Persian traditional ekphora such as must have decorated many of the painted tomb chambers of tumuli belonging to the Achaemenid era in Anatolia, the decoration of the limestone couch in the Karaburun tomb is much less official. The limestone couch had painted designs put directly on the stone, without the application of plaster. The legs of the couch have antithetical palmette patterns; the edges of the bed have red bands and floral detail (fig. 15). In the space under the couch, against a blue background, is a lively file of animals: a cock in full splendor (fig. 16), and a hen face left; a dog drawn in fine red contour walks to the right (fig. 17) where a partridge looks back at him (fig. 18). These animals belong less to the Graeco-Persian world than to Lycia of ancient and modern times. The bird friezes of the acropolis at Xanthos offer Lycian parallels for cocks and hens (cf. Henri Metzger, *Fouilles de Xanthos II, L'Acropole Lycienne*, Paris 1963, p. 74 and pl. XLVIII and pl. L, 1). The dog and partridge are still part of the modern hunt in Lycia.

The frieze on the stone couch was partly cleaned in 1973, but more work needs to be done on details and on the upper surfaces of the couch. The floor of the tomb chamber also will need special treatment. It was made of well fitted

limestone slabs covered with blue stucco. This blue color merged with the blue background of the frieze on the couch. A stone table stood in front of the couch, but it had been moved and broken by ancient tomb robbers.

In 1974 the consolidation of the painted and unpainted surfaces of the walls will continue. The painted designs will need further detailed cleaning and the background needs mending, patching and cleaning as well so as not to distract from the appearance of the friezes. Hundreds of small dislodged fragments of plaster need to be examined and where possible fitted back into place on the walls. Both roofslabs and the pedimental block will need careful cleaning and conservation of their surfaces. All of the recording so far has been preliminary; but progress is made in each season.

KIZILBEL

At the site of the painted tomb chamber in the tumulus at Kızılbél the condition of the paintings was checked and a beginning was made with the lay-out of an entrance system which will protect the climate of the tomb chamber while allowing access to visitors. Temperature and humidity will have to remain as constant as possible, and the exposure of the paintings to light will have to be restricted to a minimum. A covered stairway will lead from a guard room to a space in front of the tomb from where the original doorway of the chamber will be accessible. Plans have been worked out by restorer Franca Callori di Vignale and architect Mustafa Uz in consultation with the authorities of the Department of Antiquities and Museums in Ankara and the Director of the District Museum at Antalya. It is hoped that 1974 will see the installation of this entrance building.

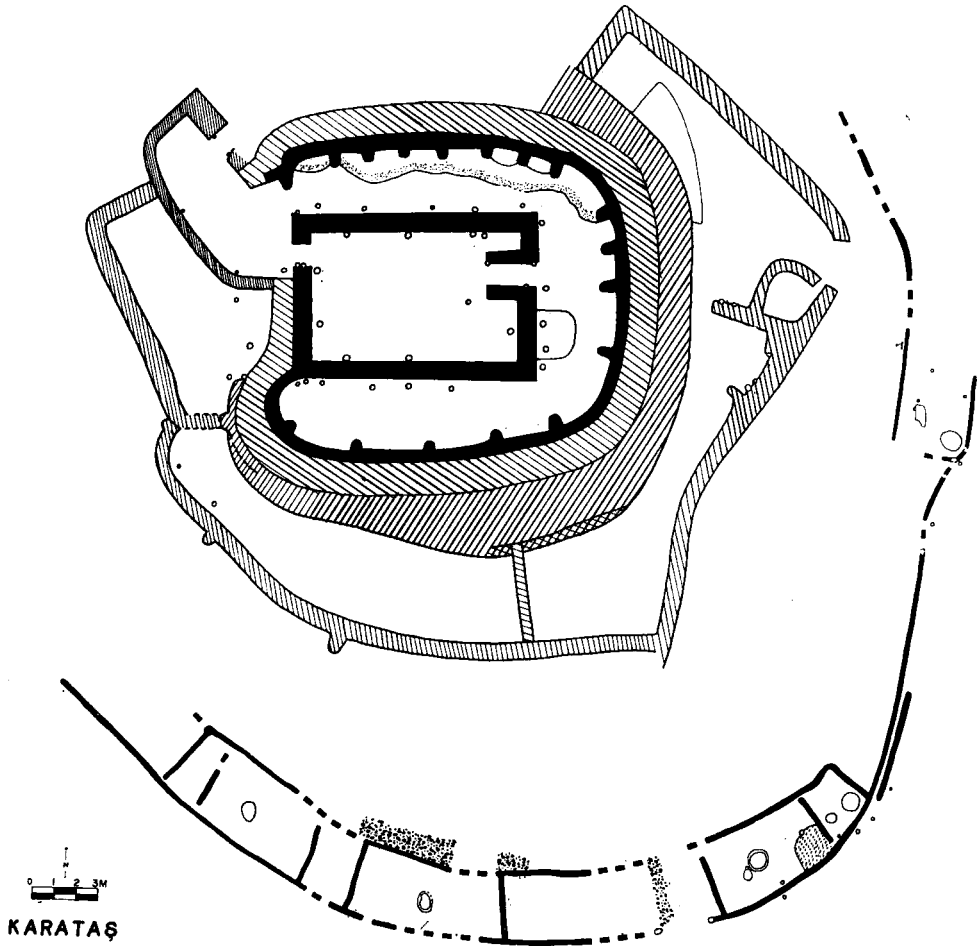

Fig. 1 — Plan of Karataş, levels I-II.

Fig. 2 — Karataş. Palisade units, Southwest sector.

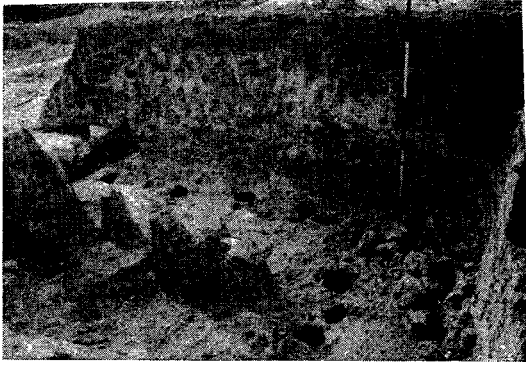

Fig. 3 — Karataş. Palissade crosswall,
cobbled path.

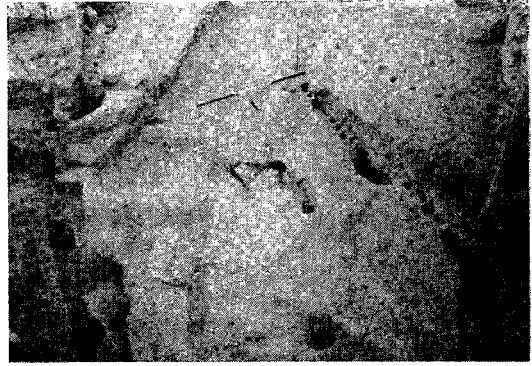

Fig. 4 — Karataş. Palissade East sector, view
from North.

Fig. 5 — Karataş. View of complex from Northeast.

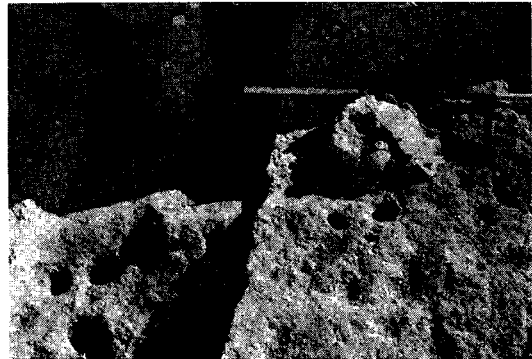

Fig. 6 — Karataş. Jar on floor of palissade room.

Fig. 7 — Karataş. Jar of level II, restored.

Fig. 8 — Karataş. Foundations of level IV a unit.

Fig. 9 — Karataş. Platform foundations, level IV a.

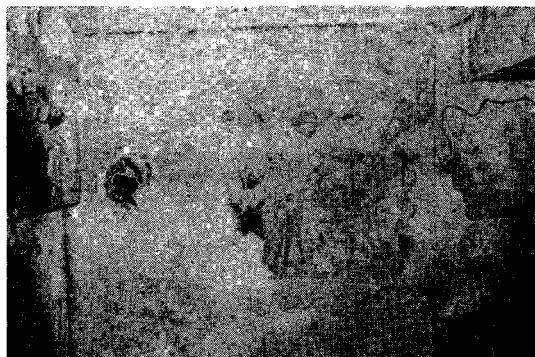

Fig. 10 — Karaburun. South wall, beginning of ekphora.

Fig. 11 — Karaburun. South wall, attendants and saddled horse.

Fig. 12 — Karaburun. Attendant, detail.

Fig. 13 — Karaburun. South wall, continuation of ekphora.

Fig. 14 — Karaburun. Detail of ekphora: dignitary.

Fig. 15 — Karaburun. Limestone couch.

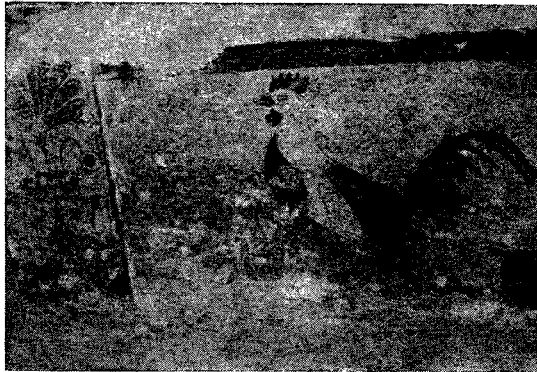

Fig. 16 — Karaburun. Detail of couch, left side.

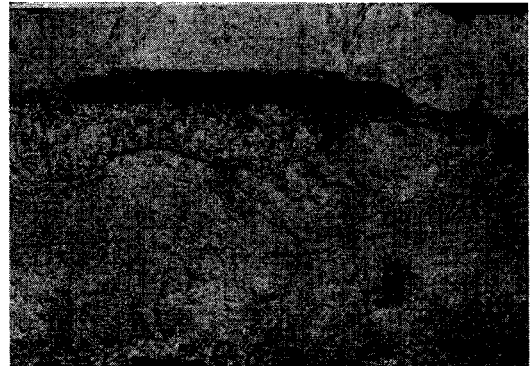

Fig. 17 — Karaburun. Detail of couch, center : dog.

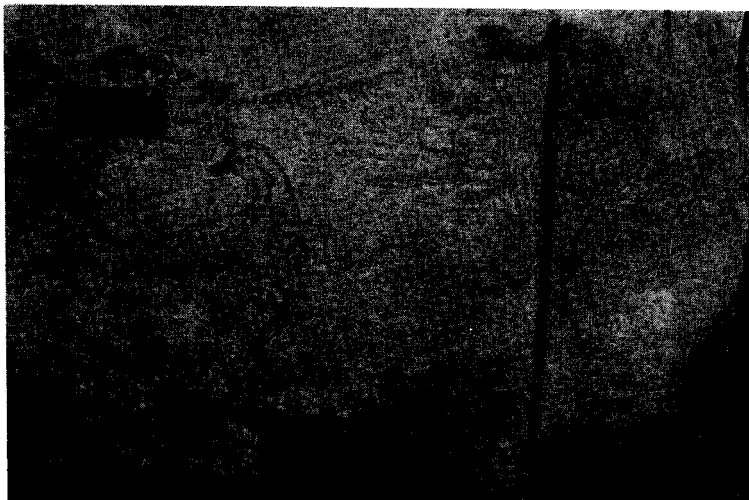

Fig. 18 — Karaburun. Detail of couch, right side : partridge.

FOUILLES DU LETTON DE XANTHOS EN 1973

Prof. HENRI METZGER

La campagne a duré du 25 août au 10 octobre. Y ont pris part, outre le signataire de ces lignes, André Balland, Christian Le Roy et Christian Llinas, archéologues, Yves Beton, Lucien Bayrou et André Bourgarel, architectes. Nous avons eu les visites de Pierre Demargne, d'Emmanuel Laroche et de Roland Martin. La Direction générale des Antiquités nous avait délégué Mustafa Akkaya.

Notre effort a porté sur quatre points différents, les édifices de la région Nord, le temple B, le temple A et le Nymphée.

1. Les édifices de la région Nord (Fig. 1).

Grâce à l'emploi de moyens mécaniques puissants nous avons poursuivi activement, en direction de l'Ouest, la fouille du grand portique Est-Ouest, à colonnade extérieure dorique et à colonnade intérieure ionique reconnu au cours des campagnes de 1970 et 1971. Nous avons observé que la colonnade dorique faisait, à environ 55 mètres à l'Ouest de son point de départ un retour à angle droit vers le Sud. Malgré son matériau médiocre ce portique dorique pourrait appartenir, dans un premier état, à l'époque hellénistique. Il s'est maintenu jusqu'à la fin des temps antiques et même au delà de cette période, puisque les tambours supérieurs de la colonnade se sont écroulés sur une couche d'alluvions atteignant parfois plus d'un mètre. En revanche la colonnade intérieure ionique, faite de colonnes de briques reposant sur des bases circulaires de calcaire, qui, elles-

mêmes, prenaient appui sur des socles massifs à angles droits, dénoncerait un remaniement d'époque impériale. L'un de ces socles, pris dans une gaine de briques et piqueté à son lit d'attente pour l'implantation de la colonne, avait, en effet, appartenu à un petit pilier quadrangulaire de type lycien conservé sur une hauteur de Om., 965, large de 1m,01 et épais de Om., 51. Ce bloc portait à la partie inférieure une inscription métrique grecque de dix-sept vers en grande partie conservée, une "élégie" composée par Symmachos de Pellana en l'honneur d'Arbinas et, à la partie supérieure de cette même face, très usée, quelques lettres lyciennes.

Ce portique à double nef avait recouvert au moins deux états "lyciens" ou "perses" (Nous hésitons désormais entre les deux termes pour désigner les états antérieurs à l'époque hellénistique). Au niveau supérieur nous attribuons une plateforme massive, longue de 14 mètres, large de deux mètres, qui, à l'origine du moins, avait servi de socle à un autel comme en témoigne la quantité considérable d'ossements recueillis de toutes parts au pied du socle. Les céramiques, peu nombreuses et fortement dégradées par leur séjour dans l'humidité, ne nous permettent pas encore de proposer une date précise pour cette construction. A un moment que nous ne pouvons pas fixer - les conditions de travail dans la boue et l'eau ne favorisent guère une stratigraphie cohérente - cette plateforme ou ce socle furent englobés dans un vaste ensemble de pièces rectangulaires dont l'appareil, fait

de gros moellons disposés en double cours, rappelle celui des constructions de l'Acropole de Xanthos antérieures à la période hellénistique (Fig. 2) Il se peut que cet agrandissement de l'ensemble corresponde à l'érection du Pilier d'Arbinas à proximité duquel, et à un niveau correspondant, ont été recueillis quelques tessons attiques à figures rouges de la fin du Ve siècle. En tous cas c'est à ce dispositif lycien ou perse de la dernière période que se serait superposé directement le portique hellénistique dont le premier état remonterait au IIIe siècle.

Une construction, dont le plan nous échappe encore, représenterait un état antérieur à la longue plateforme et à ses agrandissements. Orienté obliquement par rapport à ce complexe qui l'a utilisé partiellement comme fondation, il présente à l'Ouest une rangée de petits orthostates bien dressés sur une base de calcaire dur. Peut-être faut-il y voir un autel qui aurait précédé celui du Ve siècle, ou un temple de dimensions réduites? A proximité de cet édifice, mais à un niveau inférieur correspondant partout à la profondeur de 5m,50 par rapport à la krépis du temple A, nous avons atteint un lit régulier de céramiques archaïques où semblent dominer les produits locaux, mais où figurent aussi quelques pièces de la Grèce de l'Est et quelques pièces attiques à figures noires dont une coupe de Droop.

2. Le Temple dorique B et la stèle trilingue.

Il a paru nécessaire de parfaire le déblaiement et d'améliorer la présentation du site tout en continuant l'étude du monument. La fouille a atteint ses limites naturelles tant au Sud, qu'à l'Est et au Nord. Dans ces deux directions la barrière rocheuse qui domine le terrain a été dégagée sur toute sa longueur. Outre quelques fragments inscrits et la stèle trilingue il a été possible de recueillir de nouveaux éléments de l'élévation. Nous avons par endroits reconstitué l'état ori-

ginel du soubassement, quelques éléments de la krépis, de son antithéma ou de la base des murs ayant retrouvé leur emplacement primitif. Les blocs qui obstruaient le fond de la cella ont été déplacés après relevés et la structure inférieure en poros que l'on avait remarquée au cours de la campagne de 1970 s'est trouvée entièrement dégagée. Il ne nous est pas encore possible de préciser la date de cette structure en poros ni sa relation avec l'architecture du temple qui, pour l'essentiel, remonte à la seconde moitié du IIe siècle.

A l'Est du temple, sous les éboulis de la barre rocheuse, nous avons dégagé une stèle de calcaire local couchée sur l'une de ses faces larges le long de l'assise inférieure d'un mur plaquant le rocher (Fig. 3). Cette stèle mesure 1m., 35 de hauteur, 0m, 575 de largeur et 0m, 30 d'épaisseur. Elle est gravée en lycien sur l'une des faces, en grec sur l'autre et en araméen sur l'un des petits côtés, la quatrième coté étant demeuré lisse. Le tenon qui, à l'origine, avait permis d'encasturer la stèle dans sa base, avait été, avant le déplacement du monument, rigoureusement arasé et la moulure rabattue à la partie inférieure de la face lycienne. En dépit des recherches que nous avons effectuées au cours de la campagne nous ne disposons pour le moment d'aucun indice nous permettant de situer la base sur laquelle se dressait la stèle. L'excellent état dans lequel nous sont parvenues les faces inscrites, la lycienne notamment, nous donne à penser que la trilingue n'a pas été soumise à un long déplacement avant d'être abandonnée là où nous l'avons retrouvée, pas plus qu'elle n'avait été exposée longtemps aux intempéries. L'analyse des trois textes gravés sur la stèle nous conduira peut-être à imaginer que le monument, témoin de la domination éphémère du satrape Pixodaros n'avait pas survécu à la chute de celui qui l'avait fait dresser.

Les textes grec et lycien invoquent Pixodaros, satrape de Lycie; la version

araméenne précise que Pixodaros est à la fois satrape de Lycie et de Carie et que l'inscription date du mois de Siwan de l'an I d'Artaxerxès (Ochos) donc de juin 358 A.C.. Les trois textes se rapportent à l'institution d'un culte de Basileus Kaunios et d'Arkésimas. Le sacerdoce en est confié à Simias et à ses proches. Des sacrifices mensuels et annuels sont prévus. De grandes imprécations sont prononcées contre celui qui ne respecterait pas les stipulations de la stèle et se rendrait par là coupable envers les nouveaux dieux, envers Léto, ses enfants et les nymphes.

3. Le Temple ionique A.

La campagne a porté sur les points suivants :

a) fouille de l'espace compris entre le temple A et l'édifice E. La krépis Est du temple A est à présent dégagée. Des coupes exécutées sur les couches de destruction des deux bâtiments ont permis d'en préciser la chronologie relative,

b) fouille et présentation du secteur Sud du temple A. Le dallage du péristyle Sud et du pronaos est désormais complètement visible (Fig. 4). La base portant une inscription en l'honneur de Trajan (*Reisen*, I, p. 122, no. 92; *TAM*, II, 2, no. 492), qui se dressait près de l'angle Sud-Est du temple a été dégagée. Au prix d'un travail que son poids (7 à 8 tonnes) et son mauvais état de conservation rendaient délicat, nous l'avons replacée en position verticale sur sa fondation, au préalable démontée, renforcée et remontée (fig. 5).

4. Le Nymphée.

Nous avons fouillé les flancs Nord et Sud du bâtiment et en partie le bassin semi-circulaire qui en occupe le centre.

Au Nord la fouille a porté sur la zone intermédiaire entre l'angle Sud-Ouest de la Krépis du temple A et l'entrée du nymphée : nous y avons poursuivi le dégagement d'un dallage et d'éléments de fondations déjà amorcés les années précédentes. Le dallage paraît appartenir à une voie antérieure à la construction de l'édifice

impérial : cette voie se trouvait bordée sur son côté Sud (le seul aujourd'hui partiellement fouillé) par une série de statues et de stèles; nous y avons dégagé notamment la base inscrite de la statue de L. Luscius Ocrea, gouverneur de Lycie-Pamphylie (ca 74-76).

Au Sud, la fouille, limitée à quatre carrés, avait pour objet d'achever le dégagement de l'aile du bassin dont nous ignorions encore les limites Est. Sous un niveau tardif marqué par divers murs non fondés, nous avons traversé une épaisse couche d'alluvions, puis rencontré un niveau de destruction (Fig. 6) où se mêlaient des carreaux de calcaire blanc dur, provenant des assises supérieures du flanc Sud de l'édifice D, et des blocs - en majorité des voussoirs de calcaire jaune friable - ayant appartenu à une structure voûtée monumentale. Encore que la fouille ait dû être suspendue à ce niveau - la poursuite du dégagement de ce passage voûté posant de délicats problèmes techniques - on peut avancer, dès à présent, que cet ouvrage voûté n'a pas de rapport direct avec le nymphée et que tout - niveau, technique et matériau - tend à le dater de l'époque hellénistique tardive ou des tous débuts de l'époque romaine. Il serait donc antérieur au nymphée impérial, mais postérieur au mur de calcaire dur limitant au Sud le bâtiment D.

A l'intérieur du nymphée, le niveau des eaux étant, comme en 1972, relativement bas, nous avons repris la fouille du bassin afin de repérer si possible le niveau du fond et de retrouver les fondations du portique. Nous avons atteint dans une couche de boue grise très compacte les fondations en question à 3m, 10 du stylobate. Le mur du portique comportait, outre l'assise du stylobate quatre assises d'aplomb reposant sur deux assises à empiètement progressif de blocs à joints non alternés (Fig. 7); il est percé d'une ouverture quadrangulaire, destinée peut-être à l'écoulement d'un trop-plein du bassin. Dans sa partie supérieure, ce mur

est recouvert, sur la hauteur de trois assises d'une épaisse couche de mortier hydraulique; le niveau inférieur auquel s'arrête ce mortier correspond tout à la fois au lit d'attente des blocs de la première assise d'aplomb, au plan inférieur de la cavité d'évacuation et à une très fine couche de sable gris nettement distincte de la boue argileuse que nous avons tant au-dessus qu'au-dessous de ce niveau. Cette couche répond donc vraisemblablement au fond du bassin, sa cote est d'ailleurs identique à celle d'une portion de fond, maçonnée celle-là, reconnue en 1964

au flanc Ouest de l'escalier qui, depuis le portique du nymphée impérial, menait à l'édifice D. La mince couche de sable dont nous avons repéré la présence ne représente sans doute qu'un vestige d'un fond à l'origine plus consistant. Au-dessous des deux assises de fondation, marquées par un empattement, nous avons recueilli divers fragments de céramique hellénistique attestant, avec plusieurs autres indices du même ordre, que la zone où fut édifié le nymphée impérial avait connu une occupation nettement plus ancienne.

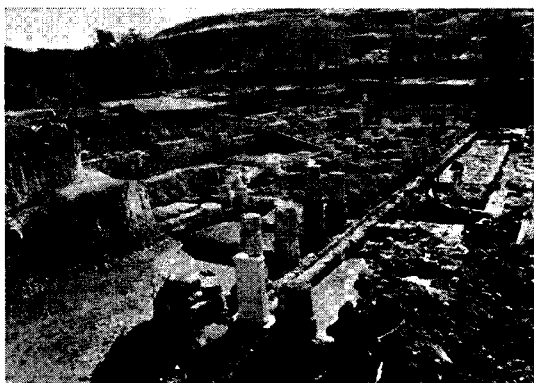

Fig. 1 — Le portique Nord vu du Sud-Ouest.

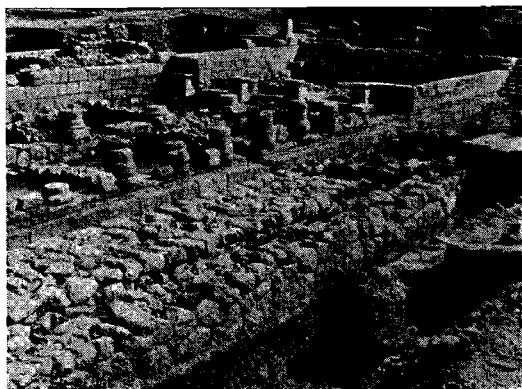

Fig. 2 — Au premier plan mur et autel lyciens. Au second plan le portique hellenistico-romain et la salle impériale.

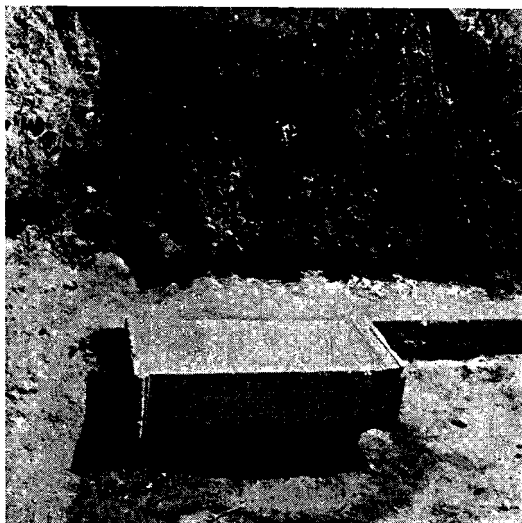

Fig. 3 — La stèle trilingue *in situ*.

Fig. 4 — Péristyle et pronaos du temple A.

Fig. 5 — La base de Trajan redressée.

Fig. 6 — Fouille de l'aile Sud du Nymphée.

Fig. 7 — Fouille à l'intérieur du bassin.
Les fondations du mur portant le
stylobate du portique.

TOPAKLI

1973 FIELD EXPEDITION EXCAVATION

Prof. LUIGI POLACCO

The 1973 Field Expedition Dig¹ to the Topaklı höyükin Turkey, started on July 20th and ended on September 10th².

Our Mission was composed as follows : Prof. Luigi Polacco Head of Mission, Dott. Maria Trojani, Excavations Assistant, Dott. Architect Aldo Petronelli Survey Specialist, Mr. Giuseppe Penello Draughtsman and Restoration Expert.

¹ *Topaklı 1967 kazısı* in Türk Ark.Derg. "XVI 1967, p. 177 ff.; *Topaklı. Prima campagna di scavo 1967. Notizia preliminare* in "SMEA" VIII 1969, p. 76 ff.; *Topaklı. Campaign of Excavation 1968* in "Türk Ark. Derg." XVII 1969 p. 165 ff.; *Topaklı Campagna di scavo 1968. Notizia preliminare* in "SMEA" X 1969, p. 54 ff.; *Topaklı. Campagna di scavo 1969. Relazione preliminare* in "SMEA" XIV 1971, p. 7 ff.; *Topaklı. The 1970 Campaign of Excavation* in "Türk Ark. Derg." XIX 1970 (1972), p. 187 ff.; *Topaklı. Campagna di scavo 1970. Relazione preliminare* in "SMEA" XIV 1971, p. 27 ff.; *Topaklı. Campagna di scavo 1971. Relazione preliminare* in "Atti Ist. Ven. LLSSAA" CXXXI 1972-1973, p. 85 ff.; *Topaklı. 1971 Field Expedition Dig Preliminary Report* in "Türk Ark. Derg." XX 1973, p. 169 ff.; *Topaklı. Campagna di scavo 1972. Relazione preliminare* in "Atti Ist. Ven. SSSLAA" CXXXI 1972-1973, p. 169 ff.; Reports published in "SMEA" and now in the "Atti Istituto Veneto SSSLAA" from here on will be quoted with abbreviation as follows : *Topaklı 1967* etc.

The enterprise, effected by Padova University Institute of Archaeology under the sponsorship of the "Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti", is financed by the National Board of Research (C.N.R.).

² These dates indicate the beginning and the conclusion of actual excavation, they do not include time spent in travelling or other duties of the Mission. This applies also to the preceeding reports.

Mrs. Nihal Koloğlu of the National Ethnographic Museum of Ankara acted as Inspector for the Turkish Government³.

Digging at Levels V-ZZ on the Startum Levels Trench (SLT), (Plates I-III; figs. 1-2)

Excavation work began this year at an altitude of -24,40, which was the last level where digging was left off in 1972. The excavation site was in the form of an L; the Southern portion (in relation to the long buttress wall of S level) had, in fact, been left as it was by us at S level, in order that the powerful hewn-stone skirting of the fortified enclosure at that level should remain in clear chronological evidence⁴.

As stated in the past, and as can be seen from Plate III, down to an altitude of -27,24 which comprises the whole of X level, we continued to encounter slanting stratas of the S embankment, an obvious sign of the extensive influence that this level represented in the general morphology of the höyük. On the other hand, the stratum that are related to other

³ The limitation of the numbers of members taking part in the Mission was caused by an unexpected and drastic reduction of funds on the part of the funding Institution. It seems superfluous to have regrets on this account but all the same, we sincerely hope that the reasons for this reduction are merely contingent and of a temporary nature.

⁴ *Topaklı 1972*, pp. 176, 179, fig. 14.

levels, are all more limited in their material consistency⁵.

The large rock that came to the surface at an altitude of -24,40; to be exact, on the spot where digging had been concluded in 1972⁶, soon proved, when work began, to be related to other similar stones that were unearthed in a piece of ground little more than half a metre thick. This structure appears to be some sort of fortified defence, in view of the imposing nature of the blocks that comprise its facing towards the valley - beyond it, there was such a heavy mass of packed rubble that it was quite impossible to trace its conclusion towards the hills. In this case, the structure seems to assume the form of a salient. The limited space available in which digging was carried out did not - in fact - allow us to uncover the inner facing and prevented us from establishing whether this represented a door, or a tower, or even the simple jutting out of the defensive enclosure. One thing is certain however, that it is an imposing piece of work; the rubble filling that we were able to discover has a thickness of 3,70 metres, and therefore in its entire width the enclosure wall could not have been less than five metres. If anything, it must be noted that unlike the defensive works of the higher levels, the base skirting in stone masonry is here limited to one or two courses; furthermore, how is it that the layer of earth over it, made up of large masses of crumbled *kerpiç*, did not appear to be of a more consistent nature?

The next level - W; about one metre thick, is represented by a rather compact stone casting. It does not present a well defined architectural form, however, this

⁵ We wish to point out (*Topaklı 1970*, p. 33 note 5) that we use the terms *level* and *stratum* with quite distinct significance. By level we mean an exact architectural moment : stratum signifies any variation of the ground.

⁶ *Topaklı 1972*, Plate II b.

must be the proof that it is either the ruin of a building placed under the enclosure wall V or else it was a sturdy pavement. Furthermore, the earth is distinctly of a different quality from the preceding portion, darker and richer, lying in several stratas with many traces of ashes and burnt bones : we even found here a common kitchen jug, practically intact. For all these reasons we consider that here we may indentify a new level - in fact, level W.

Between altitudes -26.00 and -28.75 approximately, by means of our spade-work, we were able to establish two different stratifications, to the East and to the West. The Eastern portion was distinguished by the presence of a large wall, situated in the usual NNE-SSW position (fig. 4). It appeared to be in a good state of conservation; but of course, this applies to the lower, stone masonry part. The building technique is, in fact, the usual one : hollow facing walls packed with rubble, the facings made up of large blocks, some even of unusual proportions (1 × 0,50 meters), placed in an upright standing position (therefore obviously foundations), whilst the inner space is packed full of rubble, crushed stone and mud. The bottom stratum, above all, is of stone chips that even extend under the outer facings in order to constitute a preparatory basis for the actual foundations. Thus the wall structure brought to light has a width of approximately two metres and is well preserved up to a height of about 1 metre 60. We were also able to verify the inner composition of the wall because in order to give the excavation site a guaranteed safety space and we were not able to dig further towards the East owing to the presence of a modern cart track and orchards, we deemed it indispensable to sacrifice the North portion of this wall. However, the South part has remained intact; furthermore, the East facing of the North portion has been left firmly embedded in the face of our SLT as evidence.

In the Western portion of our excavation site, between the same altitude of -26,00 and -28,60 some little walls were uncovered, their dimensions smaller in relation to the former one, and at different altitudes in respect to each other. These, with the exception of one : (Y3), do not appear in the plan shown on Plate I. Their dimensions and structures : *e* type⁷, reveal that they belong to the town dwelling architectural types. One of them is situated in a slanting NE-SW position and has survived for about a length of two metres at an altitude of approximately -27,09⁸; two more instead, are placed in a parallel East-West position at about an altitude of -27,60; on the other hand, the fourth, Y3, mentioned above, is unlike the preceding ones owing to the fact that it is limited in width to a single string course of stone without the usual hollow double walls packed with rubble filling; moreover it is of exposed masonry on the Western facing with the evident purpose of supporting a fill on the opposite side. This runs about parallel to the great Y enclosure wall, concerning which it most probably signifies the support for a sentry-walk similar to the one that was discovered at R level⁹.

The difference in stratification of the ground, in relation to the different altitudes of the above smaller walls leads us to the assumption that, within this great phase that we shall call Y, corresponding to the mighty enclosure wall (between altitudes -26,15 and -28,75 approximately) there have been some subphases in which the one corresponding to Yb, namely the smaller wall of the sentry-walk, was originally contemporary to the great enclosure wall, the one corresponding to Ya with the two small parallel walls : Y1 and Y2, should be placed as belonging to a period

in which the great enclosure wall was still extant, but not the small Y3 wall, which is situated under Y1 and Y2. Besides which, the phase corresponding to the small wall situated at an altitude of -27,09, is certainly subsequent both to Y1-Y2 and Y3 and represents a level of its own which we shall call X¹⁰.

Hence, in the Western portion, at an altitude of -28,60 a paved space of careful workmanship appeared, made up of large flat flag-stones (figs. 1-2) which are of considerable dimensions (one of the stones measures 1,00 × 0,60 metres).

Owing to reasons of altitude and stratigraphy, this architectural element (Plates II-III) cannot have been in relation to the great wall of Y. Consequently it must represent a new level, Z. Paving of this sort, which brings to mind similar Hittite levels¹¹, implies some great construction of which it represents the starting point or access. Due to the limited space of the area excavated, obviously we were not in a position to state whether we were within, or, more possibly, outside of a corresponding walled enclosure¹².

Beneath altitude -28,60, digging, as already mentioned, was reduced to an experimental trench of 3,70 × 2,00 metres including the tract that had been acquired by the demolition of the Northern portion of the great Y wall. At this point, the ground was beginning to be very slimy indeed and it was a great effort to carry out our spadework. Stratas here were in a

¹⁰ In a sequence that constantly denotes the qualifying presence of a fortified enclosure wall, this level without such a wall, probably signifies a temporary transitional phase.

¹¹ Even though a paving does not offer a dating criterium in an absolute sense, nevertheless, we see, for example, the differences in the pavings at Boğazkale (K. Bittel - R. Naumann, *Boğazköy-Hattusa*, Stuttgart 1952, Beil. 6-9 (Phrygian), 12-13 (XIII-XIV cent.), 10-11 (XVI-XIX cent.)); other similar comparisons, I believe, can be made at Kültepe, Alişar etc.

¹² Space, in fact, would be lacking towards the East for the ruins of an enclosure wall which would have had to be suitably imposing.

⁷ Topaklı 1970, p. 28.

⁸ We wish to specify that the masonry structures, unless expressly stated are measured in altitude at their base.

⁹ Topaklı 1971, Plate II b.

horizontal position, slightly inclined downwards in an Eastern direction; spots of crumbled kerpîc alternated with stratas of ashes.

It is evident that we were now digging at a level underneath Z, for the difference of altitude in respect to the forementioned paving of Z, and, in fact, for the clearcut difference of the ground quality under the altitude of the paving which can also be visibly read on our SLT walls.

But right under the level of the great pavement, in a pit of approximately circular shape, of yellowish earth (was the pit, perhaps, lined with *kerpîc*?); at about 0,80 metres deep and about 0,60 metres wide (Plate III), we found a complete skeleton in a crouching attitude, leaning on its left hand side (fig. 5). The head and chest seemed to be resting on two stones; the right arm gathered to the chest and the left arm has slipped down under the legs. It appears to be the body of a male adult; the bones show a strange reddish colour. Logically this burial must still be referred to level Z. Unfortunately the bones are in a very bad state of conservation, practically reduced to a pulp in the slimy mud; Notwithstanding our specially careful work and the observance of certain scientific precautions (a gradual exposure to the air, an extremely slow isolation and withdrawal), the salvage has proved rather disappointing. We are confident, however, that what we have been able to lift out will represent enough material to guarantee an anthropological reading.

At an altitude of -29,60, there began to appear, already completely immersed in a slushy slime, two small parallel wall structures (figs. 2, 6; ZZ1 and ZZ2 in Plate I). Amongst the litter of scattered stones belonging to the Southern structure, at an altitude of approximately -29,75, we discovered a human skull and, at a short distance nearby, the related skeleton without, however, the legs. This body was placed in a supine position

lying in a North South attitude, the arms gathered against the chest. No signs whatever were to be seen of an intentional burial rite; everything here leads us to suppose that death was due to the collapse of some construction - the small South wall was, in fact, all disjointed and leaning heavily in a SSW direction. The bones of this skeleton are slighter than the other body: possibly, either a woman or a youth. We are unable to explain why the legs are missing. Unless they should be lying detached (as in the case of the head, from the rest of the body), at a far deeper altitude where, owing to the presence of the water-bearing stratum, we cannot proceed any further.

Thus excavation of our SLT - the investigation of Topaklı höyük's stratification - which had been initiated in 1967 with the first find of some Byzantine tombs, now draws to a close with the discovery of skeletons which we can at least classify as Hittite; a succession of deaths that have all the appearance of a continuous chain of life within the span of two thousand or more years of history.

Finds

Between the altitudes of -24,40 and -27,75, we continued to find many fragments of typical Phrygian ceramic-ware; these finds, however, were circumscribed to the inclined stratas of the embankment at level S (Plate III; fig. 7). The disappearance of the typical Phrygian pottery had already been noted from level U last year¹³.

Side by side with a shiny red glazed ceramic (figs. 8-9-11) (- basins with keel-shaped bottoms and angular handles, long lipped jugs, clearly of Hittite make) there now appeared a type of ware sometimes of fine paste, at others coarser with incised decoration. Most of the latter type are impressed with horizontal and vertical stripes or bands with herring-bone impressions or oblique dashes; but more

¹³ Topaklı 1972, p. 180.

frequently we have a series of brief and superficial lines applied vertically without, however, any apparent rhyme or reason on the lower part of the vessel.

Finds of this class of ware constantly remained with us in our progress throughout level Z (figs. 13-14). Besides this, we saw an increase of a type of painted pottery that we had attributed as proto-Phrygian¹⁴, but which, in reality, appears to have a typological and chronological extension that goes beyond a mere phenomenon of transition. These are vases of medium and large dimensions, prevalently having a light water-resistant finish, decorated in parallel or plaited bands, brown or red, at times wide and sparse, at others slender and narrow (figs. 15-16), or else there were vases of various sizes with complex geometrical patterns, lines wide or narrow, woven together with a certain freedom of style (figs. 17-20). This last type of pottery was present with an even and constant development at all levels examined, from U to ZZ and appears to lead back to where we have the hand-made vessels of the Alişar III type.

At level Y above all, the general picture of the pottery situation seems to be clearly defined, besides the fact that this ware is represented in astounding quantities : a strong presence of the red Hittite pottery - also handmade - many fragments of painted ware carried out in two colours : (red or yellow with red or brown bands) and others with geometrical designs of the forementioned type (some without doubt of Cappadocia make, others in the Alişar III tradition). As to their shapes, we find plates, basins or bowls, trays goblets, cups and bowls with strongly extroverted lips, flat or rounded bottoms or legs just lightly hinted at. The pastes are of various types which run from a more popular coarse ware for kitchen use, to the solid compact red glaze pottery

and on to a monochrome yellow type of delicate workmanship and eggshell consistency (figs. 10-11).

The glazes go from dark red to a shiny leather brown, either light or dark (fig. 12).

At levels Z and ZZ, fragments of hand-made painted vases of the Alişar III class were brought to light (fig. 20); in my opinion, neither these, nor the presence of Cappadocia or Alişar III ceramics - even though made with the turning tool (fig. 19) at level Y, authorize us to make categoric attributions in terms of an absolute chronology. On the other hand, the presence which we observed of a uniform sequence in constant development of a ceramic decorated with geometrical patterns, which, starting out from the typical Alişar III type reaches the Phrygian, gave us the possibility to make a general deduction which, according to my mind, is susceptible of important developments; as to what we call the 'Phrygian' ceramics, perhaps they should not be considered as the explosive and original phenomena that we have always believed - owing, above all to Thracian-Thessalonian ascendancies in the first place, and to Greek influences afterwards; but side by side with these factors and perhaps even before them this geometrically decorated pottery appears to reveal the outcome of a formal language that has far more ancient links with an Anatolian tradition of which it consistently bears the mark¹⁵. In other words, the two terms which we can apply, that for us, in fact, clearly result from the Topaklı series of levels - ZZ-S - namely Alişar III on one hand (but this is not certain, in fact I am of the opinion that the horizon can be extended even

¹⁴ Topaklı 1972, p. 180.

¹⁵ Such a report had already been included by E. AKURGAL in his fundamental work *Phrygische Kunst*, Ankara 1955, p. 25 ff., but it is to T. ÖZGÜÇ (*Demir devrinde Kültepe ve civarı*, Ankara 1971) that we owe the articulation of the phenomenon "Phrygian" within the framework of the Iron Age civilization of Central-Eastern Anatolia.

beyond such as Hacilar or Yümüktepe), Phrygian geometrical on the other, are not to be considered at two opposite points, far apart and indifferent to each other, but rather as being at two poles - or two stages - of one unique and consistent process of development which is the unmistakable structural language of Anatolian geometrical patterns.

The limited space of the site excavated did not give us the good fortune of any spectacular finds in other classes of monuments. Nevertheless, we cannot refrain from reporting the discovery of some significant bronze objects such as a very handsome brooch with large quadrangular-shaped pinhead, a triangular measuring instrument for weights, then, furthermore some stone implements, flints and obsidians of various types; finally, at level Y, the leg of an animal (fig. 21) and the small head of an animal (fig. 22) both wrought in a lovely red glazed terracotta, while, still at the same level, two volcanic stines were found, cut in a life-size dimension, one in the shape of a crouching female body (fig. 23) and the other, the head of a bird (fig. 24).

The collection and intentional conservation of such curious natural phenomena on the part of the ancient inhabitants of the höyük is something that has been noted more than once at the higher levels, and brings to mind the skull-head of an ox (bucrane) found at R. level in the past¹⁶.

Chronology

In terms of absolute chronology, we have a certain point of reference as represented by level S.

A large fragment of a wooden beam which was found in the inner core of the great enclosure wall¹⁷, has been subjected to a radioactive carbon scientific test;

consequently we are able to date it at 520 ± 50 ¹⁸.

Owing to the fact that between levels S and T (as will be remembered¹⁹), a large space of more than four metres and a half was not explored and as, on the other hand, T was the last level to produce typical Phrygian ceramics, consequently T should be dated at the VIII century B.C.²⁰. The V level enclosure wall would then be a part of a small town of the Early Iron Age and the Y level enclosure wall to a Late Bronze Age town. Z and ZZ would then represent Middle Bronze, and, perhaps even Early Bronze. In this case, a clearcut difference in the technological rhythm is most obvious between the levels above and below S. It would be advisable, however, to keep in mind above all, that the further we travel back in time, the slower is the rhythm of transformation and consequently the succession of the times themselves are closer to each other (we must also not forget that "time" is an artificial order of division of the human mind), furthermore, as our digging was carried out on the outskirts of the höyük, some intermediate levels, situated more towards the central core might have escaped our attention. However, in reference to these lower levels, we shall wait to see the outcome of some radioactive carbon analyses.

¹⁸ A scientific analysis of the sample piece (R 956), was carried out at the Geochemical Research Institute of Rome University (Prof. Cortese). Furthermore the wood has been identified as belonging to the *Juniperus* species (by Doctor Follieri of the Rome University Botanical Institute). To both scholars go our hearty thanks for their precious collaboration. The identification of the species of wood is, in fact, susceptible of translation into historical terms, as, by a general alignment of the juniper in the Southern zone of the Anatolian Plateau, we are able to deduce the existence of trade relations between this area and Topaklı, provided that we are not led to assume the existence of a different climate in the central Anatolia of antiquity.

¹⁹ Topaklı 1972, pp. 173, 179.

²⁰ AKURGAL, *Op. cit.*, p. 129.

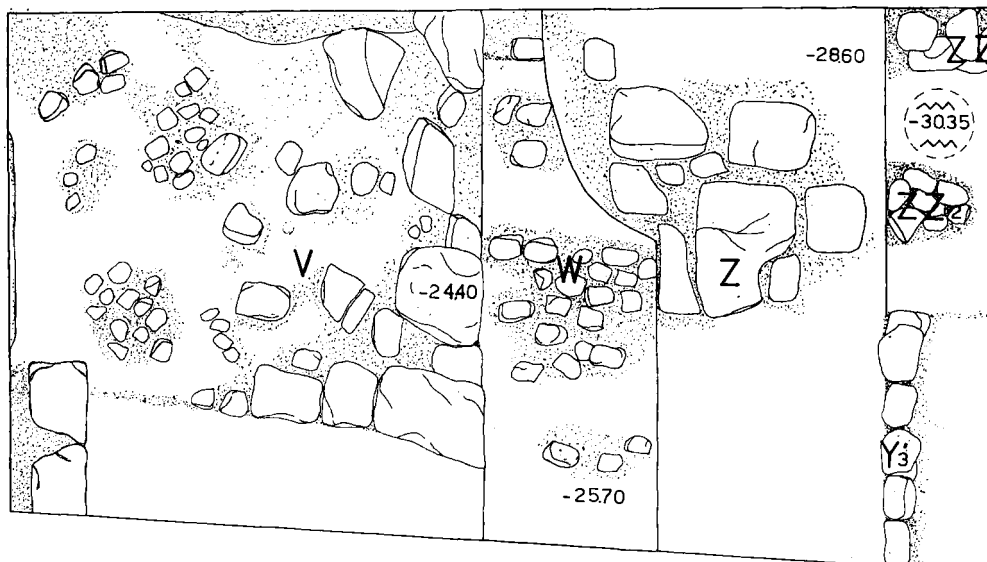
¹⁶ Topaklı 1971, p. 94, fig. 11.

¹⁷ Topaklı 1972, p. 175, fig. 8.

Meanwhile, to conclude, even though this is a temporary report, we shall give a comprehensive schematic picture of the stratigraphy of Tapaklı höyük and the relative Levels Trench scale.

Culture Byzantine Greek-Roman
 Hellenistic Iron Transition L.B. M.Æ.E.B.
 Level A B C - F G - L M - 02 03 - P Q - R
 S ... T U - V W-X-Y Z - ZZ
 Progres = sive No 25 24 23-20 19-16
 15-13b 13a-12 11 - 10 9 ... 8 7 - 6 5-4-3 2-1
 Settlements Cemetery Religious buildings and private dwellings

	Agricultural Quarter	III
	"	" II
	"	" I
7th	Fortified City	(Phrygian 4)
6th	" "	(3)
5th	" "	(2)
4th	" "	(1)
3rd - 2nd	" "	
1st	Fortified	" (Late Empire?)
	Middle and Early Empire	
Age VII-VI	A.D. V-IV	" " III-I " "
I-II	B.C. III	" " IV " " V " " VI " "
VII-VIII	" IX-X	" XI-XVI " XVI...

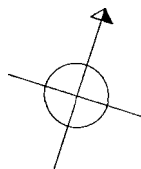

TOPAKLI 1973

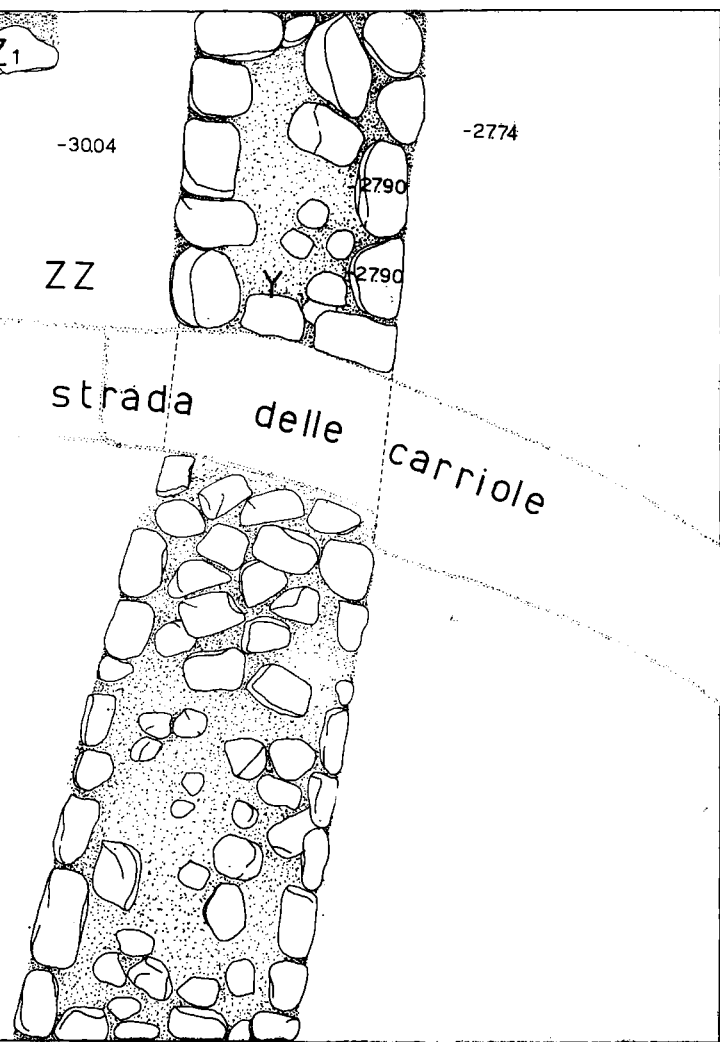
scala 1:20

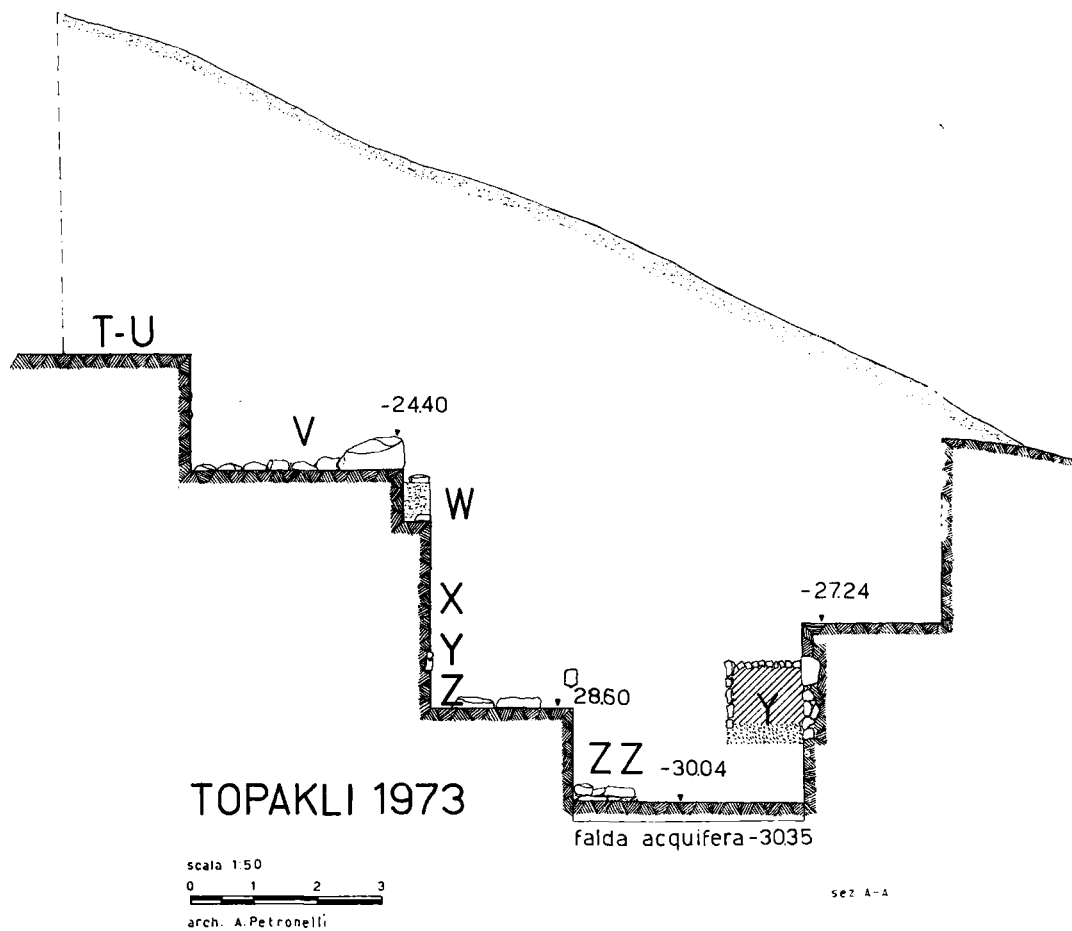

arch. A. Petronelli

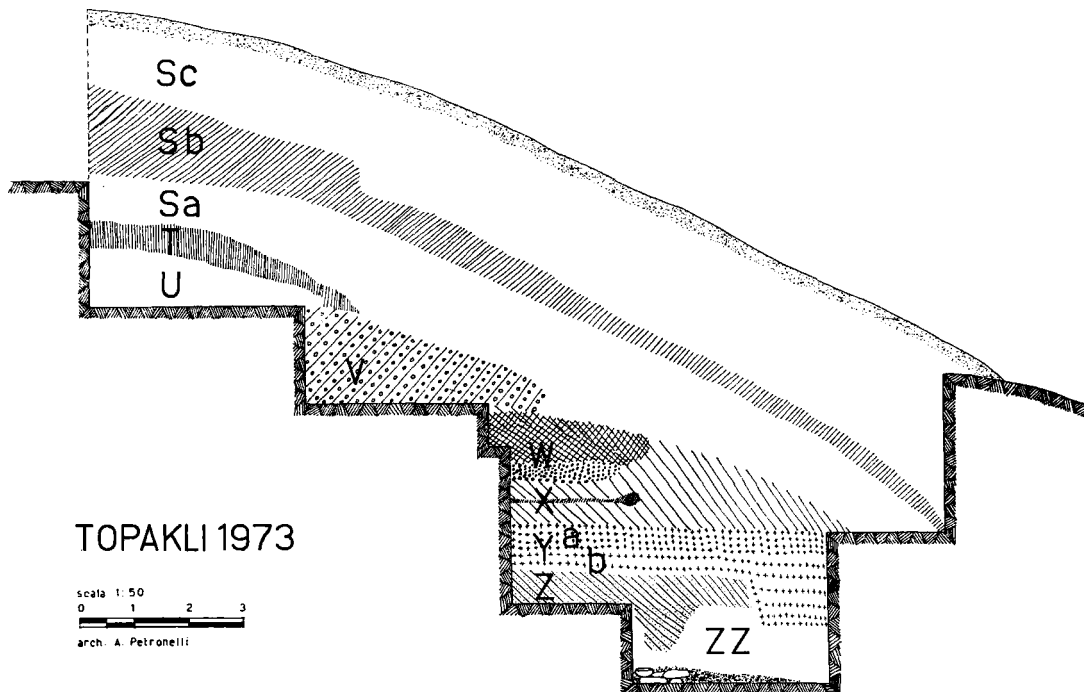

Pl. I

Pl. 2

Pl. 3

Fig. 1

Fig. 2

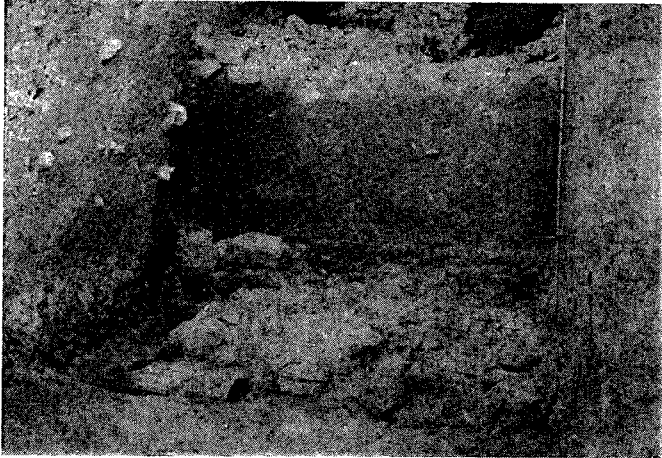

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

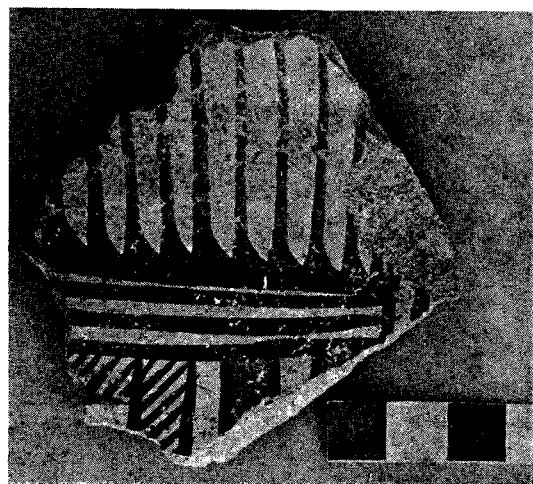

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

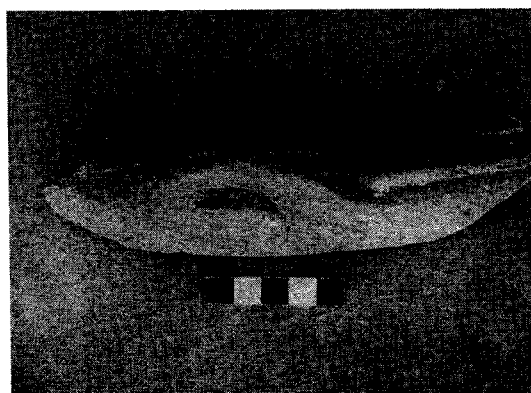

Fig. 10

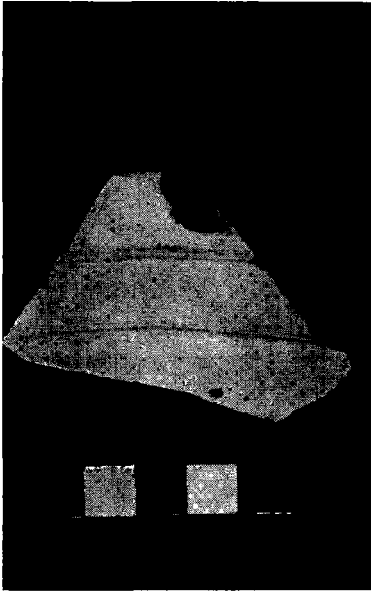

Fig. 11

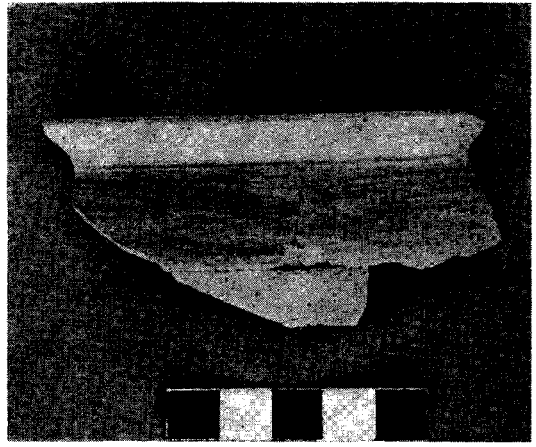

Fig. 12

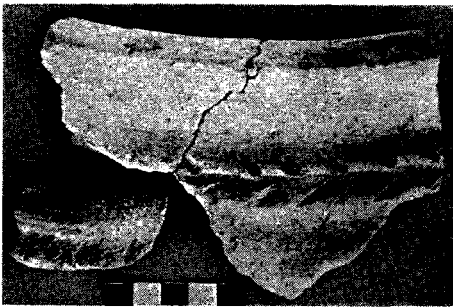

Fig. 13

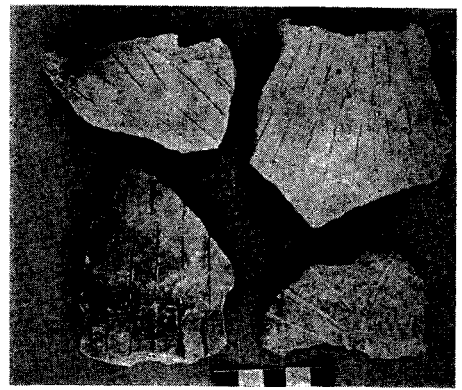

Fig. 14

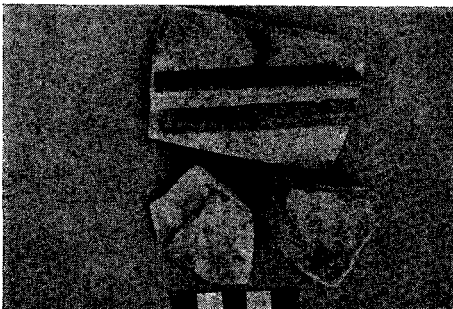

Fig. 15

Fig. 16

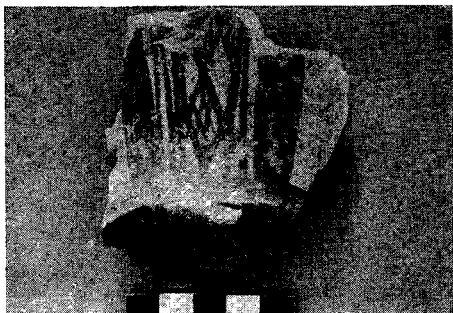

Fig. 17

Fig. 18

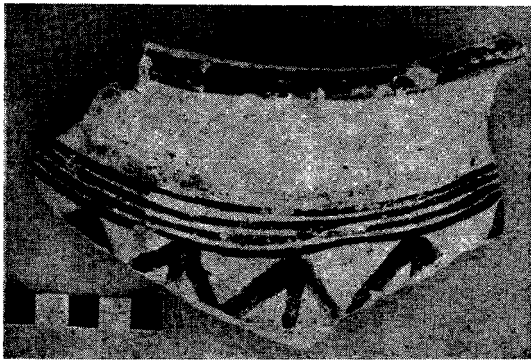

Fig. 19

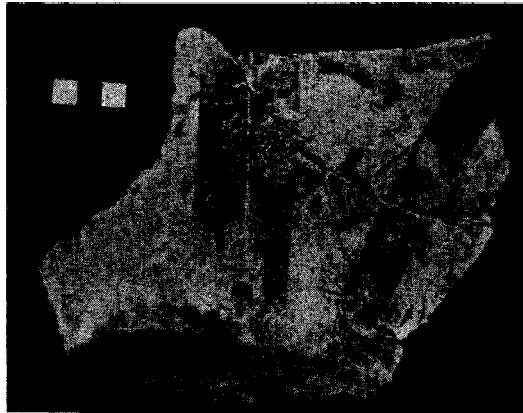

Fig. 20

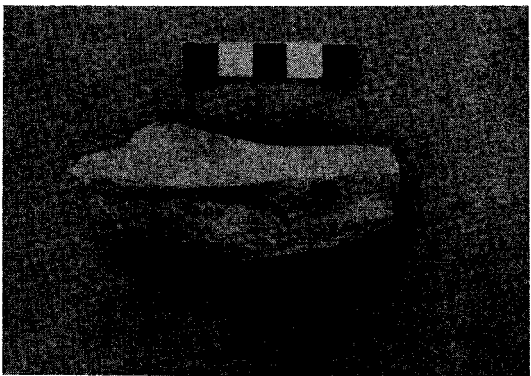

Fig. 21

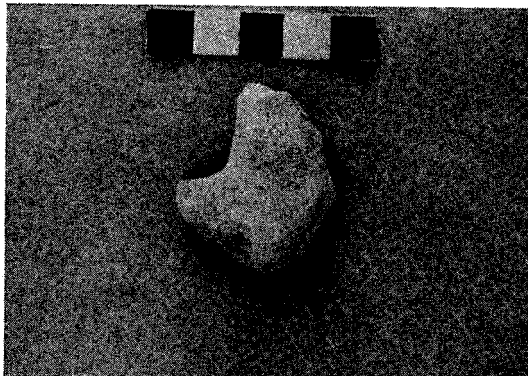

Fig. 22

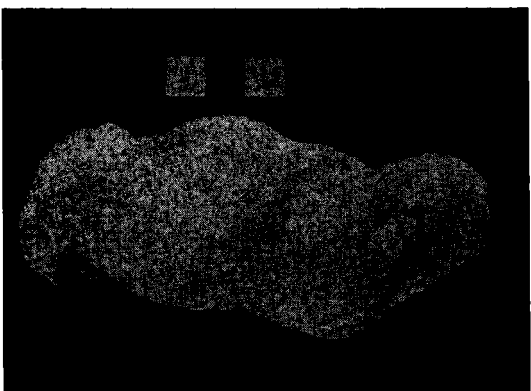

Fig. 23

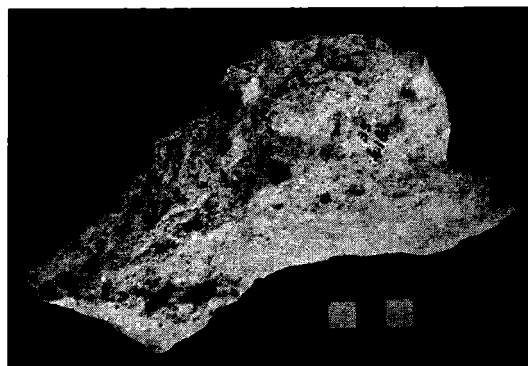

Fig. 24

PERGAMON GRABUNGSKAMPAGNE IM HERBST 1973

Dr. Wolfgang RADT

Mit grossem Einsatz konnte in diesem Jahr die Ausgrabung der antiken Wohnstadt auf dem Burgberg von Pergamon begonnen werden.

Die Kampagne dauerte vom 1.8. bis zum 15.11.1973. Die eigentliche Grabung wurde am 3.8. eröffnet und am 6.10. geschlossen¹.

Das Grabungsareal liegt zwischen Oberer Agora und Demeter-Terrasse, unmittelbar nordöstlich der antiken Burgstrasse². Bis auf die schon im Jahre 1968

gereinigte Strasse war das Gelände von Macchia und wilden Ölbäumen dicht überwuchert. Antike Maurreste traten häufig zutage.

Den unmittelbaren Grund für den Ansatz der Grabung gab die freiliegende Einmündung eines Seitenkanals von NO her in den Hauptkanal der Strasse (Plan : D 6). Mit einiger Sicherheit war hier eine Seitenstrasse und damit die Ecke eines Häuserblocks zu erwarten. Die Nähe zur grossen Strassenbiegung liess wichtige Befunde erhoffen.

Langfristiges Ziel der Grabung ist die Freilegung einer grossen Fläche, um einen genügend tiefen Einblick in die Gliederung der Stadt in ihrem Hauptwohngebiet zu ermöglichen. Von besonderem Interesse sind dabei die frühen Phasen der Stadtentwicklung und vor allem das Aussehen von Pergamon in der hellenistischen Königszeit. Denn gerade hier klafft, trotz guter Kenntnis der wichtigsten Staatsbauten, eine empfindliche Lücke in unserem Wissen über den Aufbau einer der Hauptstädte hellenistischer Kultur. Pergamon ist, wie es Alexander Conze schon vor fast 80 Jahren in einem Vortrag ausdrückte, ein am Kopf und den Füssen gut bekanntes Gebilde, dessen Körper uns bis heute fast gänzlich verborgen blieb. Neben der Freilegung des Stadtplans ist die Erforschung der Keramik und der Kleinfunde aus Siedlungen befunden ein besonderes, bisher vernachlässigtes Anliegen. Ergebnisse zur sozio-ökonomischen Gliederung der Stadt werden mit den Fragestellungen der heuti-

¹ An der Grabung nahmen teil : W. Radt (Grabungsleiter), G. de Luca, H. Hiller, K. Bering, W. Raeck, C. Zalles-Flossbach (Schnitt-Aufsicht), A. Furtwängler (Fundbearbeitung), H. Landgraf, E. - L. Kretzer, U. Radt (Zeichner und Fundearbeitung), K. Nohlen, M. - N. Filgis (Architekten), H. Hoffmann, S. Munser (Restauratoren), E. Steiner (Fotografie, Haushaltsführung, Rechnungswesen), J. Härtel (technischer Helfer).

Eine besondere Hilfe für die Durchführung der Grabung und für zukünftige Kampagnen sind Baufahrzeuge und Geräte, die in grosszügiger Weise von den Firmen A. Kunz (München) und Wolfer u. Goebel (Stuttgart) gestiftet wurden. Die Deutschen Nahost-Linien (Levante-Linie) übernahmen den kostenfreien Schiffstransport. Allen Firmenleitungen sei der herzliche Dank der Pergamon-Grabung ausgesprochen.

² Vgl. Topographische Karte von Pergamon 1 : 2500 (Hrsg. Deutsches Archäologisches Institut, 1973). Auf der neuen Karte ist die Grundvermessung des Wohnstadt-Grabungsgebietes durch Quadrate von 100 × 100 m eingetragen (Markierung +). Die Grabung begann im südwestlichsten Quadrat, das von der antiken Burgstrasse diagonal durchzogen wird, etwa in der Mitte. Jedes 100 m - Quadrat ist für die Ausgrabung durch ein Koordinatennetz in 10 m - Quadrate aufgeteilt. Die Lage des ausgegrabenen Arels in dem südwestlichsten Quadrat der neuen Karte ist aus den Koordinaten-Angaben im Plan, Abb. 1 zu entnehmen.

gen Zeit erarbeitet werden. Auch kunstgeschichtlich bedeutsame Funde sind, wie schon die erste Kampagne zeigte, bei einer Wohnstadtgrabung zu erwarten.

Folgende allgemeine Ergebnisse können nach Abschluss der ersten Grabungskampagne festgestellt werden: die frühe Bebauung wurde in dem ausgegrabenen Areal in der Regel abgetragen und das Steinmaterial wieder verwendet.

Das meist steile Gelände, ebenso wie die kontinuierliche antike Besiedlung, trugen dazu bei, dass sich über den vorhellenistischen und hellenistischen Schichten kein Zerstörungsschutt ansammeln konnte. Die Wiedergewinnung hellenistischer Bauzusammenhänge war bisher nicht möglich. Häufig wurde schon der gewachsene Fels erreicht.

In dem östlich ans ausgegrabene Areal anschliessenden unausgegrabenen Gebiet scheinen die Chancen für die Auffindung hellenistischer Häuser auf Grund der Beschaffenheit des Geländes günstiger zu sein.

In dem vorläufigen Übersichtsplan der Grabung 1973 (Abb. 1) sind die erhaltenen Reste der Bebauung aus früher bis mittlerer römischer Kaiserzeit besonders hervorgehoben, da vor allem diese Phase deutlich ablesbare Zusammenhänge ergibt. Noch stehengebliebene Stege zwischen einzelnen Grabungsabschnitten sind nicht eingezeichnet, die Mauerzusammenhänge sind, soweit sicher, im Plan ergänzt. In einigen Fällen können Türen oder andere Details noch unter den Stegen verborgen sein. Solche Einzelheiten sind nur angegeben, soweit sie bereits sicher feststehen. Die im Plan gänzlich freien Felder sind bisher unausgegraben.

Die kaiserzeitliche Bauphase wird von einer spätantiken Schicht (etwa 4.-5. Jh. n. Chr.) überlagert, die häufig den Fluchten der römischen Mauern folgt. Nur längs der Burgstrasse wurden auch in dieser Zeit die römischen Bauten teilweise wieder benutzt, teils als Fundamente verwendet.

Soweit bisher ersichtlich, fehlt eine frühe byzantinische Besiedlung, während in den Fundmünzen die Zeit vom 10. bis zum 14. Jh. n. Chr. vertreten ist. Aus den Überschneidungen und Richtungsverschiedenheiten der mittelalterlichen Mauern geht hervor, dass hier mit 2-3 Bauphasen zu rechnen ist.

Die antike Burgstrasse, die sich in grossen Serpentinaen den Burgberg bis zur obersten Akropolis hinaufzieht, bildet den südlichen Abschluss unseres Grabungsgebietes. Die Strasse hat noch weitgehend ihr hellenistisches Pflaster aus schweren Steinplatten erhalten. Unter dem verläuft in Strassenmitte ein grosser Abwasserkanal. An der Stelle, wo die Strasse aus einem kurzen O-W-Verlauf nach NW zur oberen Agora hin umbiegt, mündet der in den Fels geschlagene Seitenkanal, der den Anlass gab, hier eine hellenistische Seitenstrasse zu vermuten. Diese Vermutung bestätigte sich, wenn auch der Kanal hauptsächlich feine Keramik der frühen Kaiserzeit enthielt.

Es ist sehr wahrscheinlich, dass die römische Bebauung einem vorgegebenen hellenistischen Strassennetz folgte, das, soweit bisher erkennbar, nicht schachbrettartig angelegt, sondern dem Gelände entsprechend unregelmässig war. So zieht sich der Kanal von seiner Mündung her (D 6) in leichter Kurve nach NO den Hang hinauf. Die hierdurch angedeutete Gasse traf wohl im Bereich G 3 auf eine andere Gasse, die in gerader Linie von NW nach SO (I 5) führte. Am Zusammenschluss der beiden Gassen öffnete sich möglicherweise ein kleiner Platz.

Nordwestlich des Kanals (DE 4-5) erstreckte sich ein grösseres römisches Wohnhaus, dessen Grundriss erst teilweise freigelegt ist. Ein Raum mit Tür in E 5 enthält einen guten Ziegelplatten-Boden, der vielleicht zu einem Impluvium gehörte. Eine grössere römische Anlage, von der erst einige interessante Einzelheiten, wie ein abgetreppter Plattenboden mit Wasserbecken in EF 5 (Details nicht im Plan)

und eine grosse Nische in G 4 bekannt sind, erstreckte sich vermutlich östlich der Gasse über das gesamte Gebiet von FG 4-5 (grösstenteils noch unausgegraben).

Die römische Bebauung in GHI 2-4 lässt deutlich eine Reihe von kleinen Einzelräumen längs der beschriebenen Gasse von G 3 nach I 5 erkennen. Vermutlich handelt es sich um Läden. Ein sehr grosser römischer Raum südwestlich der Gasse (in GH 3-4) hat einen durchgehenden Estrich aus Mörtel mit Ziegelsplitt. Diese Art Fussboden tritt auch sonst bei der römischen Phase häufig auf. Ein Vorsprung in der inneren N-Ecke des Raumes stammt wohl von einer Treppe. Im Gebiet H I 2-3 ist die römische Bebauung später fast gänzlich abgeräumt und von byzantinischen Häusern ersetzt worden, Reste einer römischer Zisterne und eines Baderaums (?) mit Apsis sind unter den mittelalterlichen Mauern erhalten. In H 2-3 trat auch der bisher stärkste hellenistische Keramikbefund auf. Der zugehörige bauliche Zusammenhang ist noch nicht erkennbar. Der grosse römische Raum I 4 gehört zu einem bisher nicht ausgegrabenen südöstlich anschliessenden Gebäude.

Sehr deutlich ist die römische Bebauung entlang der Burgstrasse erhalten. Wie im weiteren Verlauf der Strasse seit der Reinigung 1968 sichtbar, wurden hier öfter die Grundmauern hellenistischer Vorgängerbauten wiederbenutzt. Bei den erhaltenen römischen Räumen handelt es sich um grosse, nebeneinandergereihte Einzelräume im Bereich E-F-G 6. Zwei der Räume haben an der Rückseite rechteckige Nischen, die in mittelalterlicher Zeit zugesetzt wurden. Die starken N-Mauern haben durchweg auch die Funktion von Hang-Stützmauern zur Terrassierung des steilen Geländes. Über den Räumen an der Strasse lagen Obergeschossräume, die offenbar grösstenteils vom Hang (N) her zugänglich waren. Eine Holzterrasse führte wohl in dem schmalen, korridorartigen Raum in G 6 nach N empor.

Eine grosse Überraschung bot die Auffindung eines kleinen Odeion (Plan : H 6), unmittelbar an die Burgstrasse angrenzend und zwischen Räume der Strassen-Randbebauung eingereiht. Die Anlage der Sitzreihen aus Marmor, auf Fundamenten von grünlichem Trachyt-Tuff (ähnlich wie beim Pergamon-Altar) stammt sehr wahrscheinlich noch aus hellenistischer Zeit. Auch ein Teil der sehr feinen Architekturornamentik dürfte noch hellenistisch sein. Die Eingangslösung der Anlage wird sich nur schwer rekonstruieren lassen, da zur Strasse hin kaum noch zugehörige Reste erhalten sind. Die Sitzstufen gingen ursprünglich nach O und W noch etwas weiter, als aus dem Plan ersichtlich. Bei einem Umbau engte man das Auditorium beiderseits durch starke Mauern ein und schuf eine neue Begrenzung der Orchestra durch vorspringende Mauerpfeiler.

In einem Zuge mit dieser Veränderung wurde unmittelbar östlich ein Saal geschaffen, dessen Wände durch flache Pilaster gegliedert waren. Jeder der Pilaster hatte ein fein gegliedertes Fussprofil und ein reich ornamentiertes Kapitell. Jeder trug in seiner unteren Zone ein Waffenrelief, von denen zwei noch in situ, eines verschleppt, gefunden wurden. Die Wandstreifen zwischen den Pilastern waren mit glatten Marmorplatten verkleidet. Der Torso einer Jünglingsstatue aus einer der Wandnischen zwischen den Pilastern lässt vermuten, dass der Saal reich mit Rundskulpturen geschmückt war. Der Fussboden des Saales bestand aus Marmorplatten im Mittelfeld, umgeben von einem breiten Mosaikband mit Zinnenmuster.

Der Stil der Reliefs und der Bauornamentik legt eine Datierung auch der späteren Anlage bzw. des Umbaus in die hellenistische Zeit nahe³. Da Inschriften

³ Völlig gleichartige Reliefs wurden in und bei der Gebäudegruppe IV der hellenistischen Paläste auf der Hochburg gefunden (Vgl. AvP VII 2, 278 mit Beibl. 38). Die Bauornamentik findet z.T. engste Entsprechungen an hochhellenistischen Bauten von

bisher fehlen, lassen sich weder Zweck noch Zeit der Anlage bisher ganz genau bestimmen. Eine Klärung wird von der Fortsetzung der Grabungen erhofft.

Gerade im Bereich H 6 war die byzantinische Überbauung besonders intensiv. Zahlreiche Marmorteile des Odeions und des Pilastersaals fanden an Ort und Stelle als Spolien Wiederverwendung. Hier, wie im ganzen Grabungsgebiet, waren die mittelalterlichen Mauern nur mit Erdmörtel gefügt, sodass ihre Entfernung, nach gründlicher Aufnahme, keine allzu-grossen Schwierigkeiten machte.

In die oberen Sitzreihen des nach N noch nicht fertig ausgegrabenen Odeion eingebaut fand sich eine kurvige kleine Ziegelnische, wohl die Herdstelle eines byzantinischen Hauses. Weitere Herdnischen dieser Art gibt es in G 6 (unter Verwendung einer römischen Mauer) und in I 3. Einen anschaulichen Bauzusammenhang ergaben die mittelalterlichen Mauerreste bisher ebensowenig, wie die der spätantiken Phase zuzuordnenden Mauern (vgl. Plan., Abb. 1).

Die Ausbeute an Keramik und Kleinfunden war für alle als Besiedlungsschicht vertretenen Phasen reich. Die Aufnahme aller Stücke erfolgte nach fundstatistischen Gesichtspunkten. Wenn auch die römische Kaiserzeit, entsprechend dem baulichen Erhaltungszustand, am vollständigsten vertreten war, so fand sich doch auch hellenistische Keramik in reichem Masse. Vereinzelt Scherbenfunde bezeugen die Besiedlung des Gebietes schon in archaischer und klassischer Zeit. Bei diesen Funden sind zugehörige Mauern bisher

nicht erkennbar gewesen. Möglicherweise handelt es sich um Stücke, die von der obersten Burg verschleppt wurden, wenn auch ihre Konzentration im Bereich des Odeion auffällig ist.

Aktivitäten ausserhalb der Wohnstadtgrabung.

Demeter-Heiligtum :

C.-H. Bohtz (Architekt) und W.-D. Albert (Archäologe) schlossen die Architektur und Fundaufnahme des Demeterheiligtums für die Endpublikation ab. Zeitweise assistierten E. Kretzer, U. Radt und J. Härtel. Mehrere Sondagen brachten die noch notwendigen Aufschlüsse über Frühphasen und Entwicklung des Heiligtums. Unmittelbar nördlich des Propylon wurde eine gebaute Brandopfer-Grube freigelegt.

Trajaneum :

U. Rombock (Architekt), zeitweise assistiert von H. Landgraf (Zeichnerin) schloss die Aufnahme des Baubestandes des Trajaneums weitgehend ab und widmete sich vorbereitenden Studien für eine Restaurierung des Heiligtums.

Stadtmauern :

M. Klinkott (Architekt) begann mit der detaillierten Aufnahme der Stadtmauern von Pergamon an dem byzantinischen Abschnitt im Bereich des Gymnasiums.

Wasserleitungen :

G. Garbrecht (Wasserbauingenieur) setzte mit einem eigenen Stab von Mitarbeitern die Erforschung der antiken Wasserleitungen von Pergamon fort. Die Arbeiten an der Madradağ-Leitung konnten abgeschlossen werden, die Erforschung der Soma-Leitung wurde zu drei Vierteln beendet⁴).

Pergamon (Vgl. Blüten-Rosetten AvP II Taf. 23 und 30, Athena-Propylon, Antenkapitell. AvP III 1 Taf. 11 und 12, Grosser Altar, Antenkapitell). Die Typologie des mit Stern und Kranz geschmückten Pilos weist gleichfalls in diese Zeit (Vgl. A. Furtwängler in Roscher I 1154 ff, besonders 1164 ff). Weitere Vergleiche sollen einer eingehenden Bearbeitung nach vollständiger Ausgrabung vorbehalten bleiben. Die Darstellung der Umbauphase des Odeion im Plan (Abb. 1) als römisch stützt sich auf technische Argumente. Die Diskussion zur Lösung dieser Fragen ist im Ganzen

⁴ Vorläufiger Bericht über die Wasserbau-Forschung bis 1972 : Leichtweiss-Institut für Wasserbau der Technischen Universität Braunschweig. Mitteilungen, Heft 37, 1973 : G. Garbrecht - G. Holtorff, Wasserwirtschaftliche Anlagen des antiken Pergamon. Die Madradağ-Leitung. 1973 wurden die Forschungen in Zusammenarbeit mit K. Hecht (Lehrstuhl für Baugeschichte, Braunschweig) durchgeführt.

Öffentlichkeitsarbeit :

Etwa 300 Teilnehmer des 10. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie besuchten am 1.10.73 Pergamon. Dank des besonderen Einsatzes von K. Nohlen und J. Härtel konnten die seit Herbst 1972 in Vorbereitung befindlichen dreisprachigen Führungstafeln (türkisch, deutsch, englisch) rechtzeitig an 15 Ruinenkomplexen von Pergamon aufgestellt wer-

den. Die Tafeln enthalten jeweils einen knappen Informationstext sowie Grundriss und Rekonstruktion des betreffenden Abschnitts in Umzeichnung. Sie bestehen aus wetterfestem Kunststoff und sind in feuerverzinkten Rahmen aufgestellt. Ein ebenfalls dreisprachiger Führer von W. Radt konnte an die Gäste verteilt werden⁵. Die Mitglieder der Grabungsmannschaft hielten Führungen in sechs Sprachen ab.

⁵ W. Radt, Pergamon-Führer (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul-Şişli 1973).

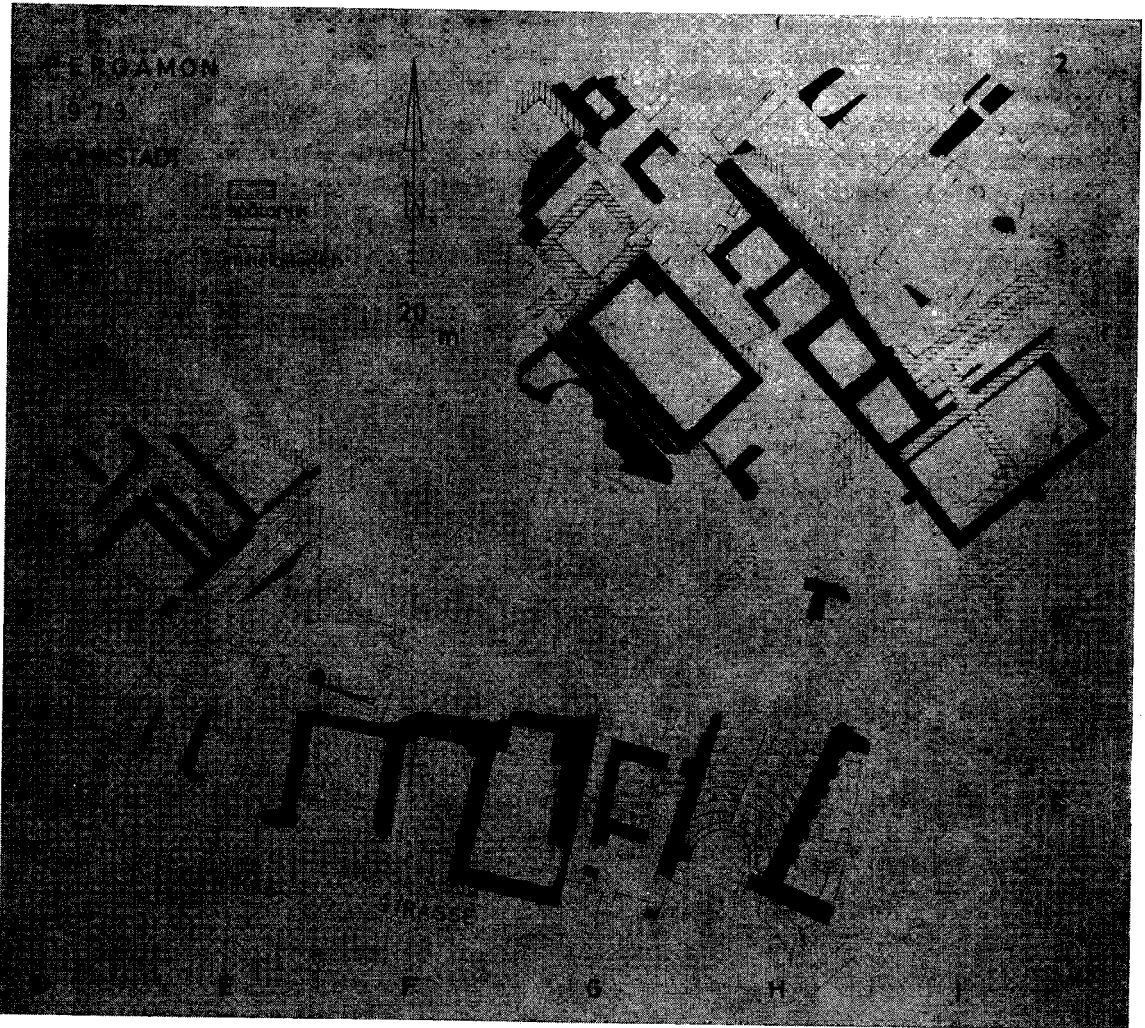

Abb. 1 — Vorläufiger Übersichtsplan

Abb. 2 — Odeion mit byzantinischer Überbauung,
von W.

Abb. 3 — Odeion und römische Strassenrand-Be-
bauung, von O.

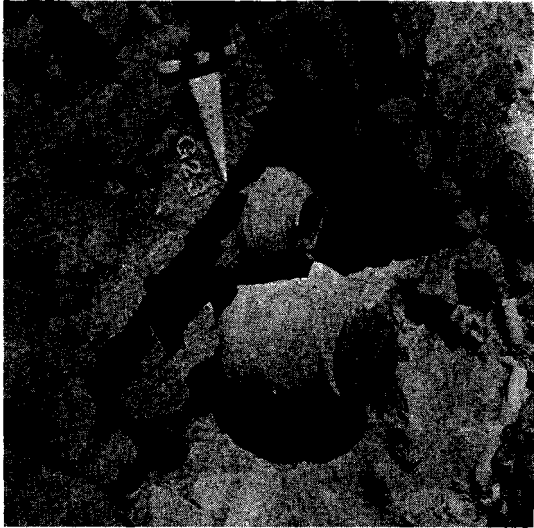

Abb. 4 — Byzantinische Pithoi in einem Keller
(Planquadrat G 2-3).

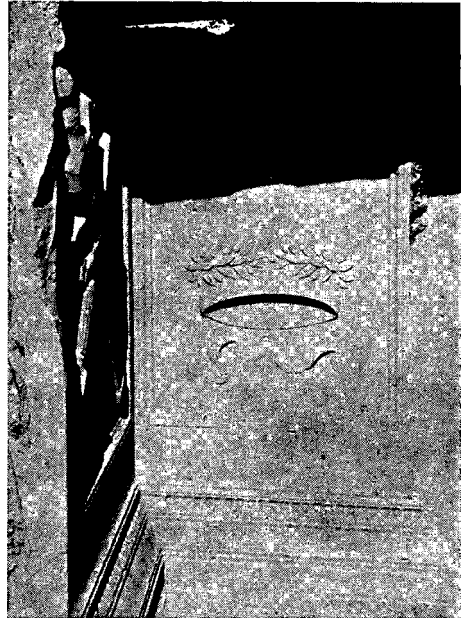

Abb. 6 — Pilastersaal, NW-Ecke,
Reliefs in situ.

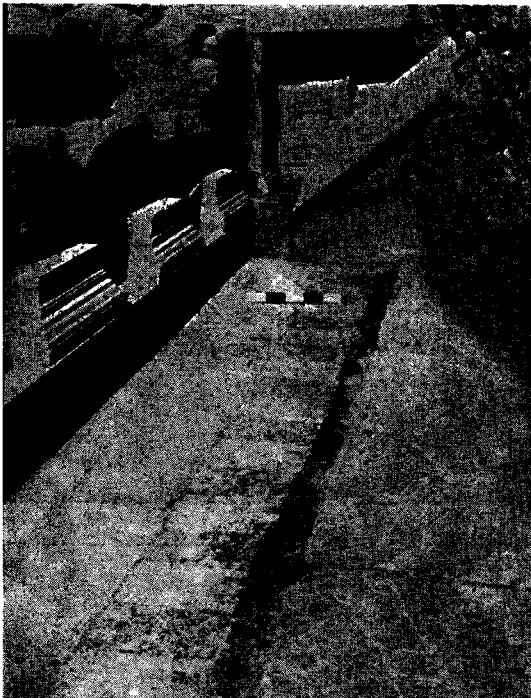

Abb. 5 — Pilastersaal, NW-Ecke mit Basen und
Reliefs in situ.

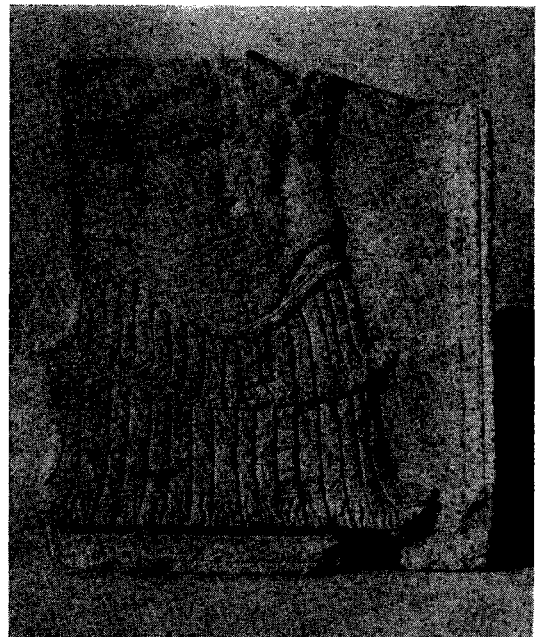

Abb. 7 — Panzerrelief aus dem Pilastersaal.

Abb. 8 — Pilosrelief aus dem Pilastersaal.

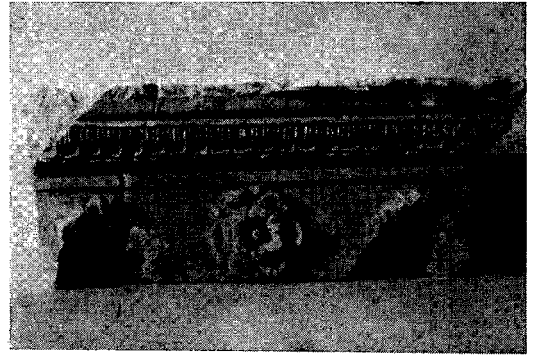

Abb. 9 — Pilasterkapitell.

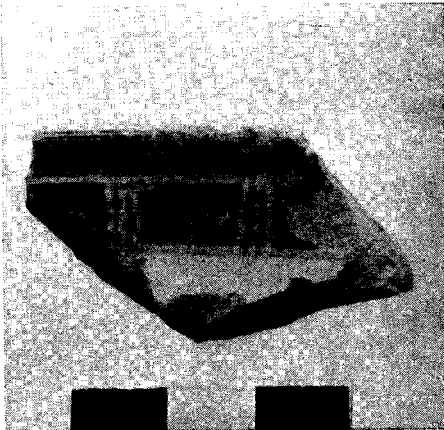

Abb. 11 — Archaische Scherbe.

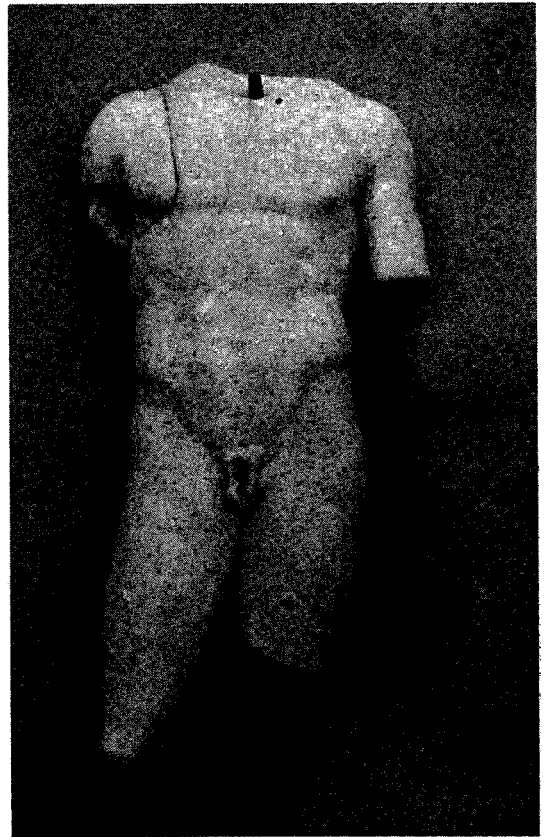

Abb. 10 — Kleine Jünglingsstatue aus dem Pilastersaal.

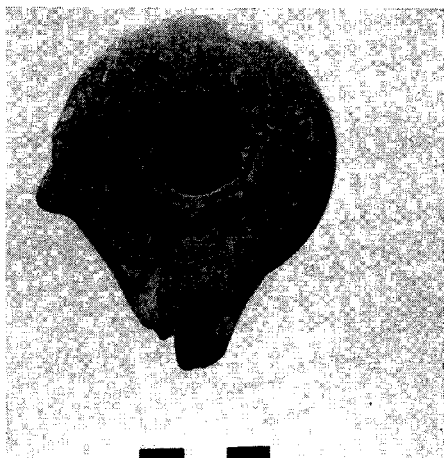

Abb. 12 — Frühhellenistische Lampe.

Abb. 13 — Hellenistischer Terrakottakopf.

Abb. 14 — Hellenistischer Reliefbecher.

Abb. 15 — Hellenistische Reliefkeramik, Opferszene.

Abb. 16 — Kaiserzeitlicher Lampenständer.

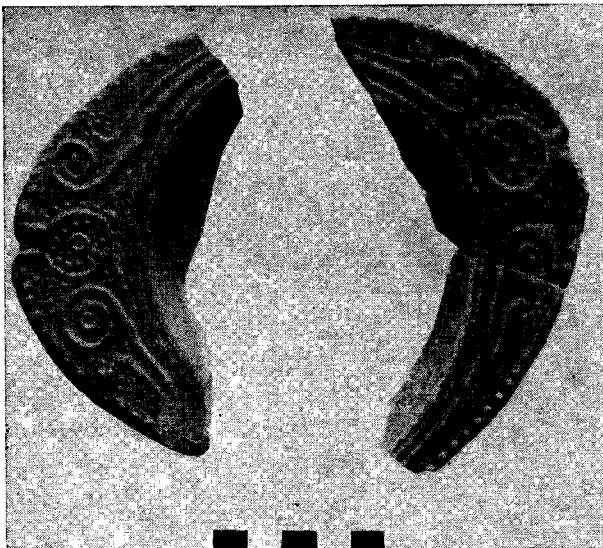

Abb. 17 — Spätromische Schalenfragmente.

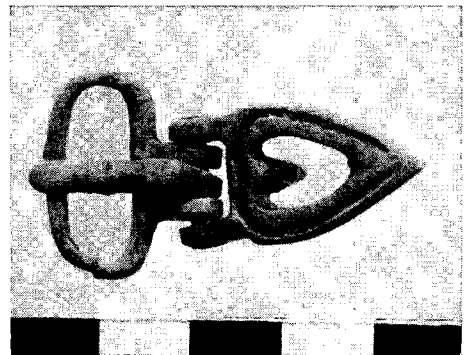

Abb. 18 — Mittelalterliche Bronzeschnalle.

28. 12. 1973/26. 1. 1974 AMASYA KULİSTEPE NEKROPOL
KAZISI ÖN RAPORU

HİKMET TAKAZ

Kulistepe Nekropolü şehrin kuzey-doğu kısmında Ankara-Samsun Asfaltının şehre girişinde ve şehir merkezine 2-2,5 Km. uzaklıktadır. Milli Mücadele yıllarında kurtarıcı Büyük Atatürk bu yoldan şehre girdiği için her yıl düzenlenen "12 HAZİRAN AMASYA FESTİVALİ"nin kutlanması sırasında burada temsili bir karşılama yapılır.

Kulistepe, Gulistepe veya Gülüstepe diye isimlendirilen arazi, 1968-1969 yıllarında Devlet Karayollarınca yol yapımı esnasında ikiye bölünmüştür. Bu çalışmalarda Nekropolün 50 cm. yakınına kadar inildiği hafriyat sırasında anlaşılmıştır. Asfaltın Kuzey yamacına raslayan kısım güneyinden daha yüksek olup, asfaltla seviye farkı 20 metre kadardır. Kuzeydeki bu yüksek tepeciğin bir kısmı kalker taşıdır. Burada bir Tümülüsün mevcudiyetine dair bir takım izler bulunmasına rağmen tepecik 1964 yılında Meteoroloji Genel Müdürlüğünce istimlak edilerek 1969'da üzerine Meteoroloji tesisleri kurulmuştur (Plân I).

Asfaltın güneyinde yol seviyesinden 6-7 metre yükseklikte yer alan geniş teras kısmı gelmektedir. Terasta Y.S.E. Müdürlüğüne ait atölye tesisleri ve garaj bulunmaktadır. Mahalle sakinleri ve Bayındırlık Müdürlüğü ilgililerinden öğrenildiğine göre mevcut terasın üzerine 15 yıl kadar önce 1-2 metre toprak aktarılarak bugünkü hale getirilmiş ve üzerine tesisler kurulmuştur. Nekropolün batı yamacı vaktiyle kalker taşı bir tepecik olup; yol çalışmaları sıra-

sında kaldırılmıştır. Doğu yamacı toprak ve tatlı meyillidir. Nekropolün kuzeyden güney-doğuya doğru alçalan bir dağın eteğinde kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadar yapılan hafriyatta Nekropolün doğu ve batı sınırı arasındaki uzaklığın 18,5 metre olduğu saptanmıştır. Kuzey taraftaki Nekropolün kesin sınırı asfaltın içine kadar girdiğinden tesbit edilememekle beraber arazinin durumu değerlendirildiğinde, asfaltın içinde tesbit edilen mezarlar herhalde Nekropol'e ait son ölü odalarıdır. Güney sınırı ise Y.S.E. Müdürlüğüne ait tesislerin bulunduğu terasın altında olduğu ve mezarlar güneye doğru devam ettiği için şimdilik tesbit edilememiştir. Burada Y.S.E. tesislerinin bulunması nedeniyle şimdilik çalışmalar durdurulmuştur. Önümüzdeki aylarda tesislerin sökülerek terasın yol seviyesine kadar indirme çalışmaları sırasında hafriyata tekrar devam edilerek Nekropolün durumu kesin olarak açığa çıkarılacaktır.

Nekropolün Buluntu Öyküsü:

Y.S.E. Müdürlüğü Nekropolün güney terasında yer alan mevcut atölye ve tesislerinin yetersizliği nedeniyle, terasın kuzey-doğu kısmındaki sahayı istimlak ederek tesislerini geniş bir alana kurma faaliyetine girmiştir.

Bu çalışmalara paralel olarak şehir çıkışına göre, Amasya-Samsun-Ankara asfaltının sol tarafına dozerle su kanalı açımına başlanmıştır. Kanalin açımı sırasında dozerin bacağına 1 no.lu mezarın

kapağı takılarak mezarın mevcudiyeti ortaya çıkmıştır.

Mezar Odaları:

Yanları kesme blok taşlı mezarlar genellikle diğer tip mezar odalarından 20-25 cm. daha aşağıdadır. Bu mezarlarda kireç harcı kullanılmayıp, blok taşların arası tuğla tozunu andıran bir maddenin sulandırılması ile dondurulmuştur. Yalnız 8 no.lu mezarın yan blok taşlarının bağlanmasında demir atkı kullanılmıştır (Resim : 4). 4 no.lu mezar odasının uzun kenarlarında karşılıklı ikişer niş halinde raf yerleştirilmiştir. Bu mezar tipleri kireç harçlı mezarlardan daha eski olmalıdır.

Mezarlar arasında uzanan moloz taşlı ve kireç harçlı duvara şimdilik bir anlam verilememiştir. Zira duvar temeli mezarlarının hemen üst seviyesinden itibaren başlanmaktadır.

5 no.lu mezarın yanında duvar köşe yapmakta ve duvarın mezara bakan cephesinde birkaç plâket tuğla dizisine raslanmakta olup, burası beyaz kireç harç tabakalıdır. Buna bakılarak sonraki devirlerde Nekropolün üstünde bir evin inşa edildiği fikri akla gelmektedir. Veya Nekropolde bir grup aileye ait lokal kabristanın sınır duvarı olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. (Resim : 5).

Araştırma yapılan sahanın sağında, işlek asfaltın solunda yüksek terasın bulunması kazı alanının daha fazla genişletilmesine imkân bulunamamıştır. İleride yapılacak detaylı araştırma sonunda bu duvar ve genel Nekropol sorunu aydınlanabilecektir.

Şimdilik açılan 28 mezarla yetinilmiştir. Hafriyata 8 işçi ile 8 OCAK 1974'te başlanmış olup 26 OCAK 1974'e kadar devam edilmiştir.

Mezarların açımında Müzemiz Asistanı Neşide GENCER'in yardımları olmuş, plân ve şekillerin çizimi teknik kabiliyete sahip Memur Merih KAHRAMAN tarafından özel bir itina ile yapılmıştır.

Ölü Hediyelesi:

Açılan 28 mezarın çoğunda cam şişeye raslanmıştır. Şişelerin formları değişik o-

lup; içlerinden 16 adedi sağlam olarak ele geçmiş 10 adedi ise kırıktır. Üçünün içi su ile dolu diğerleri boştur. 16 adet üzerleri silik bronz sikke ile 2 adet üzeri silik bronz ayna ve 3 adet toprak şişe dikkati çekmektedir.

Bu eserlerin yanı sıra çeşitli formlarda 24 ayar altından yapılmış 4 adet yüzük, bir adet çift halkalı yüzük, bir adet iğne - kolye bir çift küpe, bir adet kapçık ve bir adet kolye tanesi zikredilebilir. Ayrıca çeşitli formlarda 4 adet kıymetli taşlı madeni yüzükler, ebonit kolye, 2 adet kemik ağırşak ve boncuklar kayda değer eserler arasındadır. (Resim : 6)

Ölü hediyeleri üslûp ve işleniş bakımından Elazığ-Ağın Nekropolünde bulunan eserlerle benzerlik göstermektedir¹.

1 no.lu mezarın bulunması üzerine mahallinde bulunan Y.S.E. Müdürü Adil YÜCE, müzemizi haberdar etmiştir. Müzemiz Asistanlarından Neşide GENCER'le beraber mahalline gidilmiş ve tek bir mezarın bulunması, sağında ve solunda başka mezarlara tesadüf edilmemesi ve mezar içinin kireç harcı ile kaplanarak üzerine boya ile boğumlu stilize solucana benzeyen şekillerin (gırlanların) resmedilmesi karşısında mezarın önce bir ermeni mezarı olabileceği kanısına varılmış isede, müteakip günlerde çıkan seri mezarlar, bu ön yargımızı doğrulamamıştır.

Nekropol:

Mezar buluntularından sikkelere göre yapılan değerlendirmede Nekropol, Roma Devrine ait olup; M.S.: 2-3 yy.la tarihlendirilebilmektedir. Vaziyet plânından anlaşılabilceği gibi mezarlar Nekropolde gayri muntazam olarak dizilmişlerdir. Aralarında ortalama 25-30 cm. arasında değişebilen bir seviye farkı mevcuttur. Bazıları kesme blok taşlı bazıları kireç harçlı ve içi sıvalıdır. Tekli olabileceği gibi 2-6 ve 7'li gruplar halinde de olabilmektedir. (Resim : 1 Plân II) 13-14 no.lu mezarların içinde 2'şer ölü, 24 no.lu da 3 ölü diğerlerinde

¹ Keban 1968 Yaz Çalışmaları Levha 25 Ankara 1970 Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

birer ölü bulunmaktadır. Mezarların bu şekilde gayri muntazam olarak dizilişleri Elazığ Ağın Nekropolündeki mezarlarla bağlantı kurmamızı gerektiriyor². Ölü iskeletlerinin su, çamur ve rutubetten çok çürümüş olması nedeniyle bir araya toplamak imkânı bulunamamıştır. Sağlam olan kemiklerde hava ile temas sonunda hemen dağılarak toz haline gelmektedir. Yalnız 24 no.lu mezarda ölülerin üst üste bulunduğu müşahade edilmiş olup; diğer mezarlardaki ölülerin gömülüş tarzı normaldir. Mezarların yönleri de değişiktir. Odalar doğu-batı veya kuzey-güney doğrultusundadır.

Mezarlardan, bir adedi tuğla plâketli, 6 adedi kesme blok taşlı 21 adedi de dış satırları kireç karışımı, moloz taşlı, kenarları tuğla plâketli ve içi badanalıdır. Bütün mezarların üstleri iki veya üç sıra kesme blok taşlıdır.

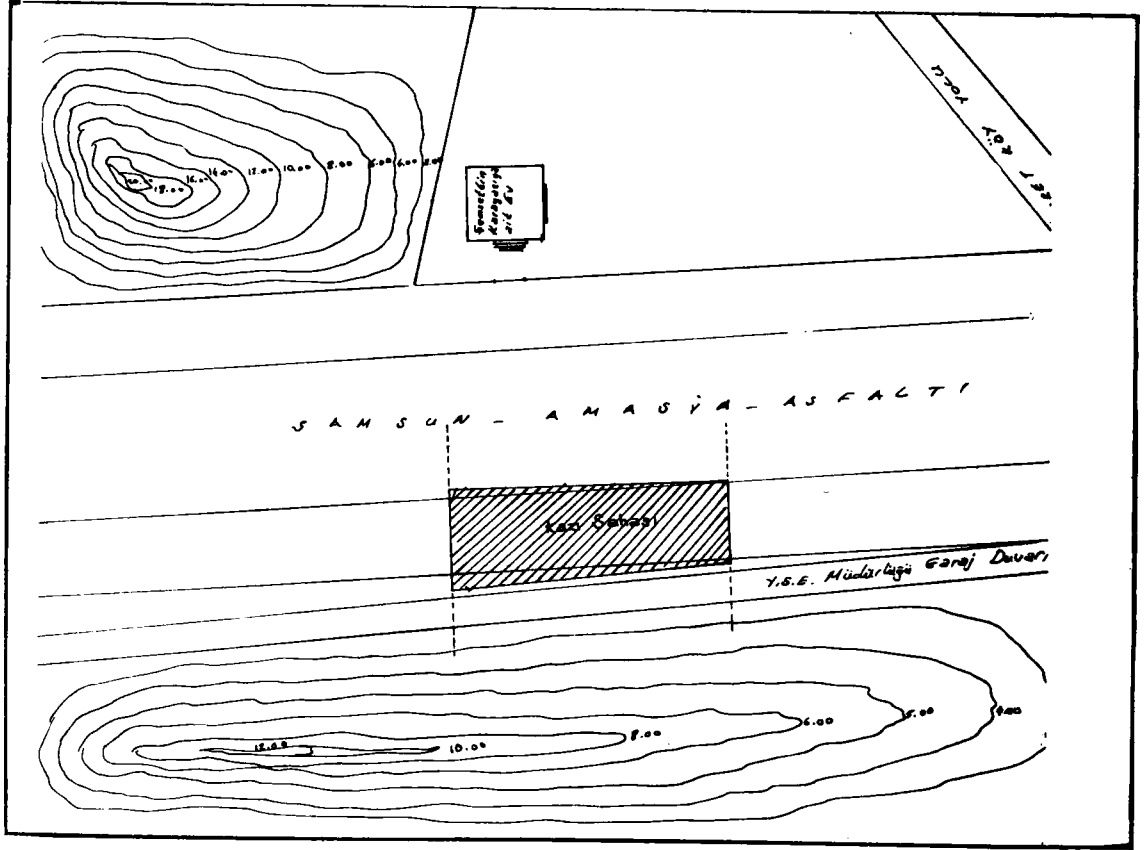
Kireç harçlı veya tuğlalı mezarlardan bazılarının içi tezyini olmasına karşılık, bazıları oldukça sade veya kırmızı aşı boyasına benzer, boyalıdır. Kireç harçlı mezarların dış yüzleri, kapak taşları sınırından sonra yanlar gayri muntazam olarak seçilmiş, kireç harçlı moloz taşlarla pekiştirilmiştir.

1 no.lu mezarın içi kireç harçlı olup, beyaz harç üzerine kırmızı renkle birbirine geçmeli, boğumlu kenarları birbirine simetri teşkil edecek şekilde gırlanlarla tezyin edilmiş, aralarına ve altlarına stilize çiçek dolgular yerleştirilmiştir. Aynı kompozisyonun tekrarını 13 ve 28 no.lu mezarlarda da görmek mümkündür. (Resim : 2, Plân : III). 2 no.lu mezar yine kireç harçlı olup, içinde, kuyrukları birbirine sürten sırt sırta dönmüş 2 tavus kuşunun başları arkaya dönük ve ağızlarında boğumlu bir gırlandı tutar vaziyette bir kompozisyon görülmektedir. Gırlanın altında 4 sıra Latince bir yazı bulunmaktadır. Aynı kompozisyon diğer kenarda da mevcuttur. Mezarın dar kenarlarında ise, yine bir dalda oturur vaziyette aşağıya bakan bir kuş resmedilmiş olup; üstünde iki boğumlu gırland, altta bir gırland ve otlar yer almaktadır. (Resim : 2-3, Plân : IV). Bu mezar tezyinatına benzeyen bir mezar örneği İznik'teki yer altı Erken Bizans Mezarlığında da bulunmuştur³. Simetri anlayışı ile düzenlenen bu tip mezar tezyinatlarının Roma İmparatorluğunun sonlarında da yapılageldiği düşünülebilir. 15 ve 16-17 no.lu mezarların içine yalnız kırmızı aşı boyasına benzeyen bir boya sürülmüştür

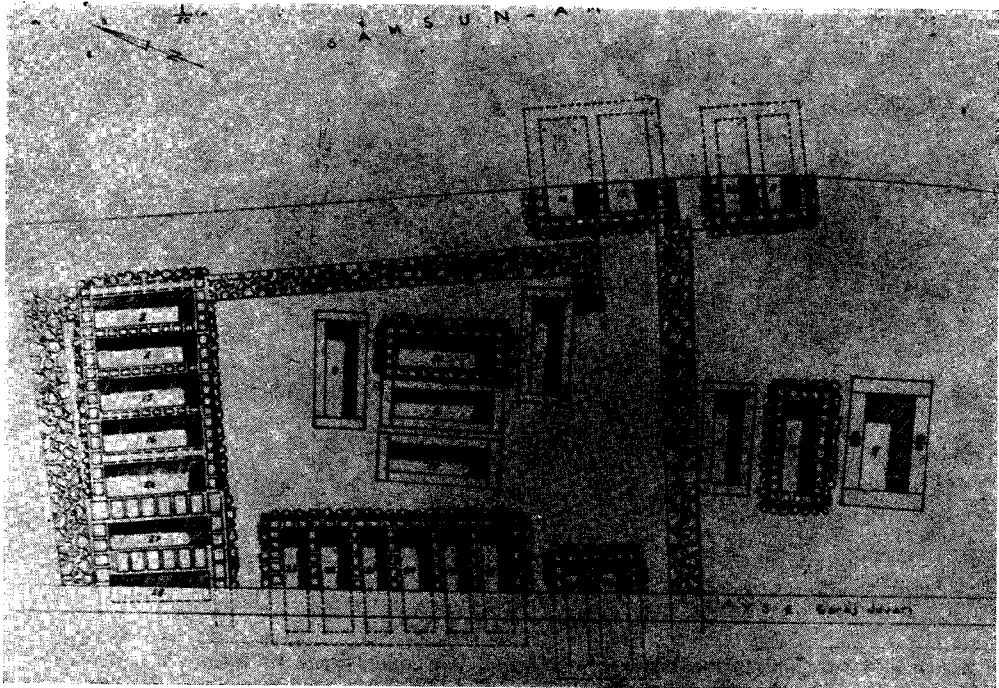
² Keban 1968 Yaz Çalışmaları Ankara 1970. s. 39 Ortadoğu Teknik Üniversite Yayınları.

³ İznik Nicaea 1973 resim 11.

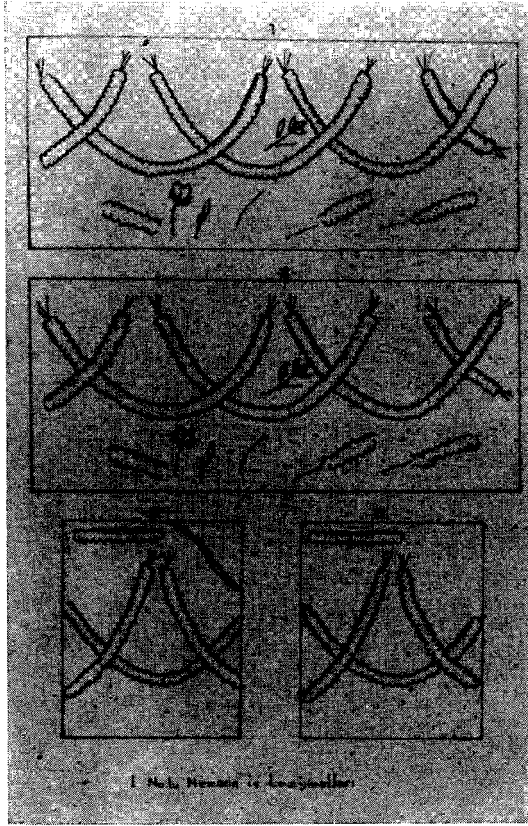
AMASYA KULİSTEPE NEKROPOLÜNÜN ARAZİ DURUMU

Plân : 1

Plân : 2

Plân : 3

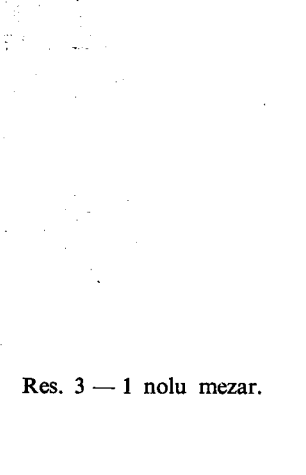
Plân : 4

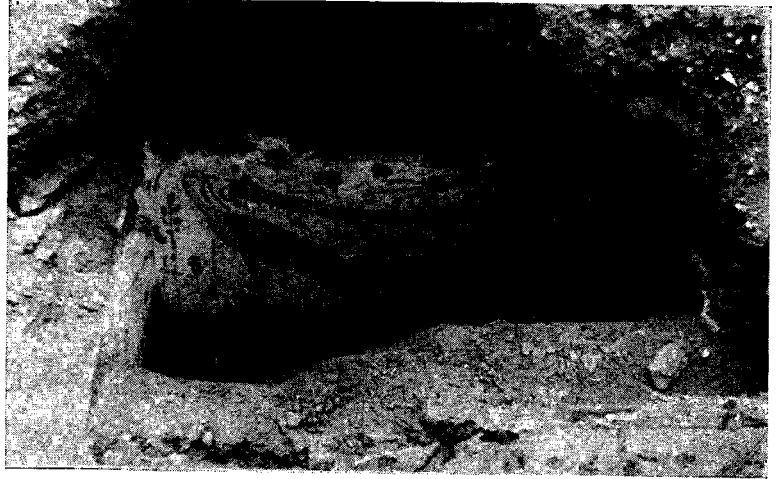
Res. 1 — 18, 19, 20, 21, 22 ve 23 nolu mezarlar.

Res. 2 — 1 ve 2 nolu mezarlar.

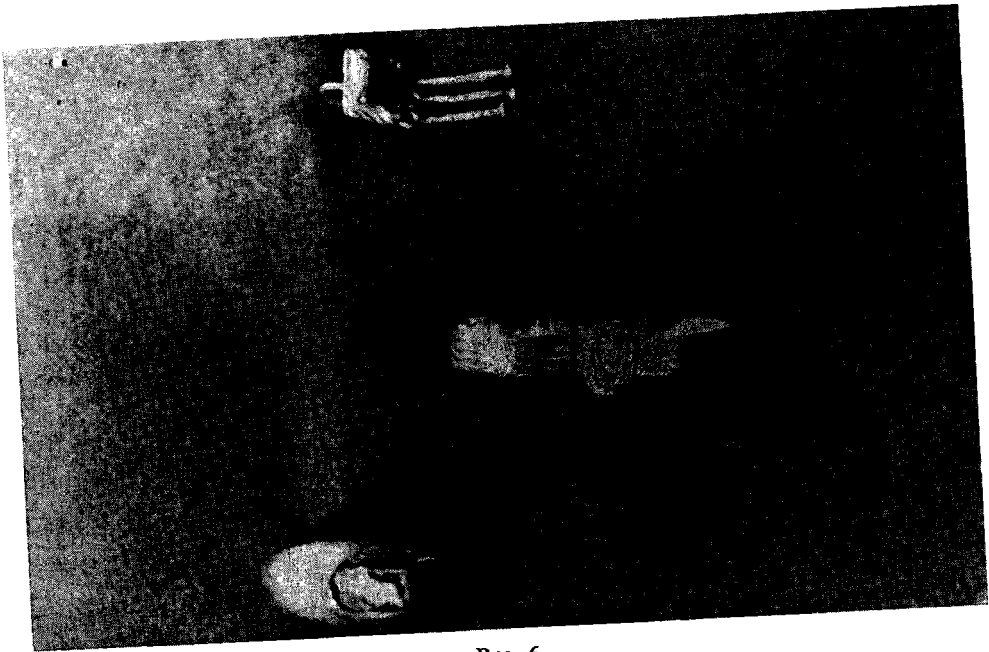
Res. 3 — 1 nolu mezar.

Res. 4 — 8 nolu mezar.

Res. 5 — Duvar ve 12 nolu mezar.

Res. 6

1973 YILI KİLİKYA ARAŞTIRMA

Dr. O. AYTUĞ TAŞYÜREK

Adana Bölge Müzesince yürütülmekte olan Kilikya Bölgesi 1973 yılı araştırmaları Başkanlığımızda, 4 kişilik bir arkeologlar heyeti ve bir teknisyenden teşekkül etmek- te idi¹.

Kilikya Bölgesi 1973 yılı çalışmaları surveylerin dışında 3 ana merkezde toplanmıştır².

1 — Anazarbus (Anavarza) Nekropolü Kazıları : Geçen yıl başlanılan Anazarbus nekropolü kazılarına temmuz ayı içinde ve üç hafta süre ile devam edilmiştir. Çalışmalar I ve III. nekropol alanlarında sürdürülmüş ve modern köyün 1 km. kadar güney-doğusundaki I. alanda açılan pek çok mezardan üç adetinin soyguna uğramadıkları ve kayaya oyulmuş bu oda mezarlardan ikisinin kısmen çökmüş olmasına karşılık, üçüncüsünün tamamen sağlam olduğu görülmüştür (Fig. 1). Zemin, toprak seviyesinin 3 m. kadar altında bulunan bu mezarda kapının bulunduğu kısımda bir merdiven yoktur. Sağ- lam bir kapak taşı ile kapatılan kapının muhafaza ettiği mezar odası 3,10 × 1,90 m boyutlarında ve 0,85-1,10 m. yüksekliğindedir. Odanın kapı yönünde ve ortasında 0,65 × 1,20 m. boyutlarında ve 0,60 m.

¹ — 1973 yılı Kilikya araştırmaları ile ilgili çizimlerin bütünü Arkeolog Rifat Ergeç tarafından yapılmıştır, kendisine teşekkürü kaçınılmaz bir görev sayarız.

² Kurulumuza maddi olanaklar temin ederek Anavarza, Misis ve Çalıdağ'da kazılar yapmamıza izin veren başta Sayın Genel müdürümüz Hikmet Gürçay olmak üzere kazılar şubesi Md. Çetin Anlağan'a ve diğer ilgili zevata teşekkürü zevkli bir vazife addederiz.

derinlikte dikdörtgen bir çukurluk vardır. Kapıdan girişte karşıda bir pişmiş toprak tabut içinde tek ve sağ ve solda zeminde ikişer olmak üzere 5 gömme ihtiva eden bu mezar odasında tavan ve yan duvarlar açık, bej renkli bir madde ile sıvanmış ve üzerinde muhtelif renklerle insan, hayvan ve bitki motiflerine yer verilmiştir (Fig. 2).

Bu fresklerden kapıdan girişte sol ve sağ duvarlardakiler simetrik denilebilecek özellikteki tavus kuşu figürleridir (res. 1). Sol duvarı kaplayan freskler ise bir keçi figüründen başka palmiye ve asma gibi floral motifler ihtiva etmektedir (res. 2). Kapıdan girişte karşı duvarda solda, yüksek bir kaide üzerinde yer alan sağdan bir kadın figürü ile, sağında ona yol gösteren elinde Kerykaion'u ile hafif soldan ayakta tanrı Hermes yer almakta, bunların çevrelerinde ise bazı floral motifler ve muhtelif kuş figürleri ile ayrıca bir horoz figürü bulunmaktadır (res. 3). Buradaki giyimli kadın figürünün mezarın tahsis edildiği kişi olması düşünülebilir. Sağ duvarda yer alan yan yana, cepheden 4 insan figüründen üç tanesi kadın, diğeri çıplak bir erkeği göstermekte ve bu grubun sağında bir pan figürü tek ayak üstünde durmaktadır (res. 4). Buradada boşluklarda floral motiflerle muhtelif kuş figürlerine yer verilmiştir. Bu oda mezarından elde edilen ölü hediyelerinden keramik ve cam objelerden başka muhtelif bronz sikkeler mezarın MS. I. yy.la tarihlenmesini mümkün kılmaktadır.

Modern Anavarza köyünün 1 km. kadar batısındaki ovalık kısma tekabül

eden III. nekropol sahasında yapılan çalışmalar sırasında ise üç adet mezar açılmıştır. Kesif mezarlar ihtiva eden bu kesimdeki gömmeler doğu-batı yönünde, taş blokların yan yana getirilmesinden teşekkül etmiş, ortalama 70×200 cm. boyutlarında, 70 cm. kadar derinlikte yüzeyden 50-100 cm. kadar aşağıda vücuda getirilmiş küçük mekânlar içindedir ve mezarların üzerleri çoğunlukla 3-4 Taş bloku ile örtülüdür. Başları doğu yönünde ve sırt üstü, bazı hallerde keramik ya da tahta tabutlar içine yatırılmış olan gömmelerle birlikte bulunan ölü hediyeleri bu sahanın Anazarbus'un MS. III. yy.da nekropolü olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

2 — Mopsos (Misis) Nekropolü Kazıları : Misis bucak merkezinin 1 km. kadar kuzeyinde ve Modern Adana-Ceyhan asfaltının trenyolu ile kesiştiği noktanın kuzey tarafından yürütülen Misis kazıları ağustos ayı içerisinde üç hafta sürdürülmüş ve bu sahada açılan 34 adet Roma çağı, kayaya oyulmuş Dromoslu oda mezarlarından bütünüünün önceki çağlarda soyulmuş oldukları görülmüştür. Çoğunlukla Anavarza oda mezarlarına benzeyen türde ancak sağlam durumda mezarlar ihtiva eden bu sahada yer alan mezarların temizlenerek nekropolün bir açık hava müzesi olarak tertip edilmesi karar altına alınmıştır.

3 — Çaldağ Kazıları : Adana'ya 10 km. uzaklıktaki Çimento Fabrikasının yer aldığı Çaldağ'ın güney eteklerinde eylül ayı içerisinde keza üç hafta süre ile yürütülen kazılar çevrenin muhtemelen Roma çağından itibaren taş ocağı olarak kullanılışı sırasında teşekkül etmiş ve bilahare molozla dolmuş mağaralarla kaplı olduğunu ortaya koymuştur, bu mağaralardan en büyüğüne teksif edilen kazılar sırasında, duvarlarda küfi yazılara ilâveten (Bak. Anatolien Studies XXIII (1973), s. 33). M.Ö. 12. yy.la tarihlenebilecek bazı insan figürleri ve haç motiflerinin yer aldığı görülmüştür. Tavandan itibaren 5 m. kadar derinlikteki en eski buluntuların M.S. XI. yy.la tarihlendikleri, ancak açılan bir

sondajdan mağara tabanının 4 m. kadar daha aşağıda olduğu anlaşıldığından alt katların Roma çağına tarihlenebilecek buluntular verebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalar sonucunda mağaranın asgarî 4.000 m^3 . kadar toprakla dolu olduğu halde 500 m^3 . kadarlık kısmının boşaltıldığı anlaşılmış, 1974 yılı içinde Çaldağ kazılarının devam etmesi kararlaştırılmıştır.

SATIH ARAŞTIRMALARI

1 — Ferhatlı çalışmaları : Kozan ilçesi, Bucak nahiyesi, Ferhatlı köyünün 1 km. kadar kuzey-doğusundaki, Uzunoğlan tepe üzerinde, Karataş (Magarsos)ja kadar bütün Çukurova'ya hakim bir noktada yer alan bir kutsal mekânda, başkanlığımızda, Adana Bölge Müzesi Arkeologlarından Yalçın Karalar, Kemal Talih Türkmen ve Rıfat Ergeç'ten kurulu bir heyet tarafından muhtelif tarihlerde araştırmalar yapılmıştır (fig. 3a).

Tepeye geliş yolunda karşılaşılan kayalık kesimin müsait bir yerinde vücuda getirilen nöbetçi kulesi görünüşü arz eden bölümde yapılan incelemeler bu yapıtın M.S. 12. yy. özellikleri taşıdığını ve temenosa gelen yolun buradan geçtiğini gözler önüne sermektedir (res. 5)

Anazarbus'u Kapadokya Komana'sına bağlayan yol güzergâhındaki neşriyata geçmemiş olan bu temenosun güneybatısındaki bir kaya kütesinin cephesinde üst kısmı oval, 133×66 cm. boyutlarında, üst yanı oval, dikdörtgen bir niş içinde, sağdan, tiara ve uzun pilili bir elbise ile giyimli, sol elinde kral asası tutan bir erkek figürü ile karşılaşılmaktadır (fig. 3c, res. 6). Alçak kabartma olarak işlenen bu kaya reliefinin 15 m. kadar batısında, cephesinde 100 cm. çapında aralarında 210 cm. mesâfe bulunan 4 adet sütun yer almaktadır (res. 7). Ayakta kalan duvarlar ve görünen temeller ortalama 100×50 cm.lik taş bloklarından vücuda getirilmişlerdir (res. 8), ancak harçsız işlenen duvarlarda taş sıralarının arasında 3 fasyalı triglif bloklarının yer alması (res. 9), bu temenosun muhtemelen depremler sonucu yıkıldığı halde orta

çağda yeniden inşa edildiği belgelenmektedir. Mimari kalıntılar ve yapılan satıh araştırmaları sırasında elde edilen keramik parçaları vs. bulgular merkezin bir kutsal mahal olarak M.Ö. 1. yy.dan sonra ve Orta Çağın sonlarına kadar iskân edildiğini ortaya koymaktadır.

Tepede blok taşların haricinde görülen basit taşlarla yapılmış ve harçla tutturulmuş duvarlar temenos'un uzun zaman kullanıldığını gösteren deliller olarak kabul edilebilirler. Ayrıca tepenin eteklerinde yer alan nekropol sahasındaki mezar kitabelerindeki bazı harf formları keza bu merkezin M.Ö. 1. yy. kadar giden bir tarih verebileceğine destek olmaktadır. Ferhatlı bir sonraki köye bağlayan yeni yol güzergâhının nekropol sahasından geçmesi sırasında yol makineleri tarafından ortaya çıkarılan ve M.S. II.yy. özellikleri gösteren bir adet 33 cm. yükseklikteki mermer kadın büstü (res. 10) nekropol sahasının M.S. II. yy.da dahi kullanıldığını belgelemektedir. Ancak burada yer alan kaya reliefinin kesinlikle Asur reliefi ile benzerlikler göstermesi nedeni ile, Ferhatlı temenosunun M.Ö. 9. yy.dan itibaren kutsal bir yer olarak saygı gördüğü ileri sürülebilir.

2 — Kozan İlçesi, Uluçınar köyünde Seyhan nehrinin kıyısında yükselen ve modern köyün 1,5 km. kuzeyinde yer alan halkın "Ayrıdağ" adını verdiği tepede yapılan satıh araştırmalarında çevrenin Roma ve Bizans çağlarında iskân edildiği anlaşılmış, açılan bir sondajda pişmiş toprak ve Bronz 20-30 cm. yüksekliğinde heykelcikler bulunmuştur. 4-5 km. kadar genişliğindeki bir alana yayılmış olan tepe kutsal bir saha olarak saygı görmüş olabilir. Ayrıca bu çevreden geçen Seyhan nehrinin üzerinde bugün tamamı ile yıkılmış olan yalnız uçları ayakta duran Roma çağından kalmış olması muhtemel bir köprünün kalıntıları mevcuttur.

3 — Saimbeyli İlçesi, Kandilli köyü hudutları içerisindeki kötü mahallesinin 4 km. kadar güneyinde, Kandilli çayı vadisine hakim bir tepede, muhtemelen Bizans çağından kalma yıkılmış bir kule

ve temelleri hala meydanda durmakta olan bazı bina kalıntıları ile binalara ait olması gereken şekillendirilmiş, mimari ile ilgili taşlara rastlanılmıştır. Bu çevredeki satıh araştırmaları sırasında bol miktarda pithos parçaları ve M.Ö. 12-13 yy. için karakteristik bazı sırlı seramik parçaları elde edilmiştir.

4 — Kadirli İlçesi, Mehmetli köyü hudutları içerisinde ve köyün 2 km. kadar güneyinde, kesik çayı kenarındaki "Karağedik" tepenin kuzey yamaçlarında Roma çağı için tipik oda mezarları ve bazı yapıların duvar ve temel kalıntularına rastlanılmıştır. Satıh araştırmalarında bol miktarda pithos parçaları bulunmuştur ki, bu havaliden elde edilen buluntular, burada M.S. II. yy.dan M.S. X. yy.la kadar süregelen bir iskânın varlığını ortaya koymuştur.

5 — Mallos'un yeri konusundaki çalışmalar : Doğu Kilikya bölgesinin en erken ve önemli bir yerleşme yeri olan "Mallos"un nerede yer alabileceğinin saptanması için Dr. D. French'le birlikte Seyhan nehri kıyısındaki kızıltahta ve civarında yapılan satıh araştırmalarına ilâveten Yumurtalık ilçesinin 10 km. kadar doğusunda ve sahilde yer alan karanlık kapı civarındaki surveyler Mallos'un Modern Kızıltahta köyünün 1 km. kadar kuzeyindeki bir tepe üzerinde yer alabileceği hususunu ortaya koymuştur. Köylülerle yapılan temaslardan halen Adana Bölge Müzesinde yer alan Mallos yazıtını havi bir heykel kaidesinin burada bulunmuş olduğu anlaşıldığından Mallos "Texier" in belirttiği üzere Ceyhan İlçe merkezinin 30 km. kadar güney-doğusunda ve sahildeki Karanlık Kapıda değil ama, Kızıltahta civarında yer almakta idi.

Ancak Karanlık Kapı'daki satıh araştırmaları sırasında elde edilen bazı Hitit çağı keramik parçaları ve yerli halktan bazılarının ifade ettikleri bir kaç sene öncesine kadar mevcut olduğu halde definciler tarafından yok edilen bir Hitit çağı kaya reliefi bu çevrede önemli bir Hitit iskânının varlığını ortaya koymaktadır.

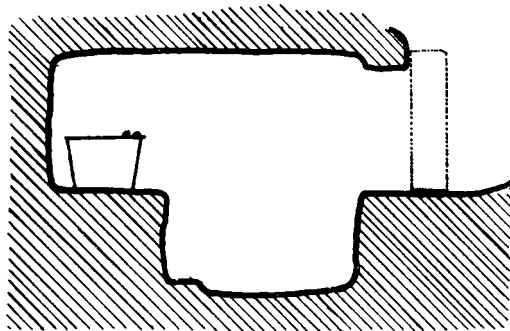
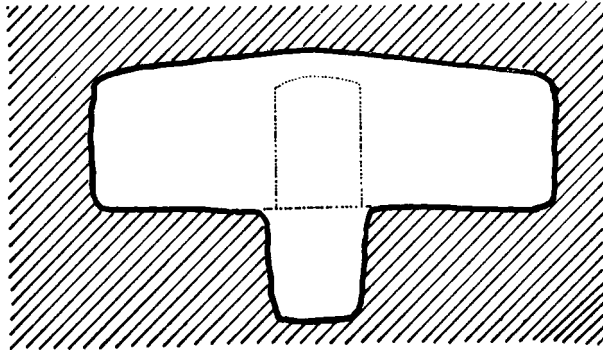
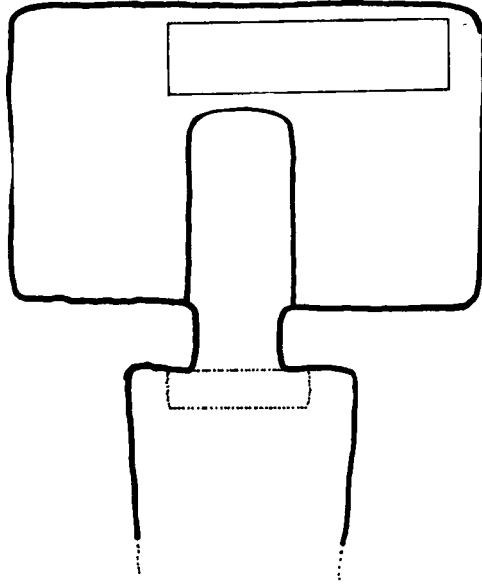

Fig. 1 — Anavarza freskolu mezar, plân.

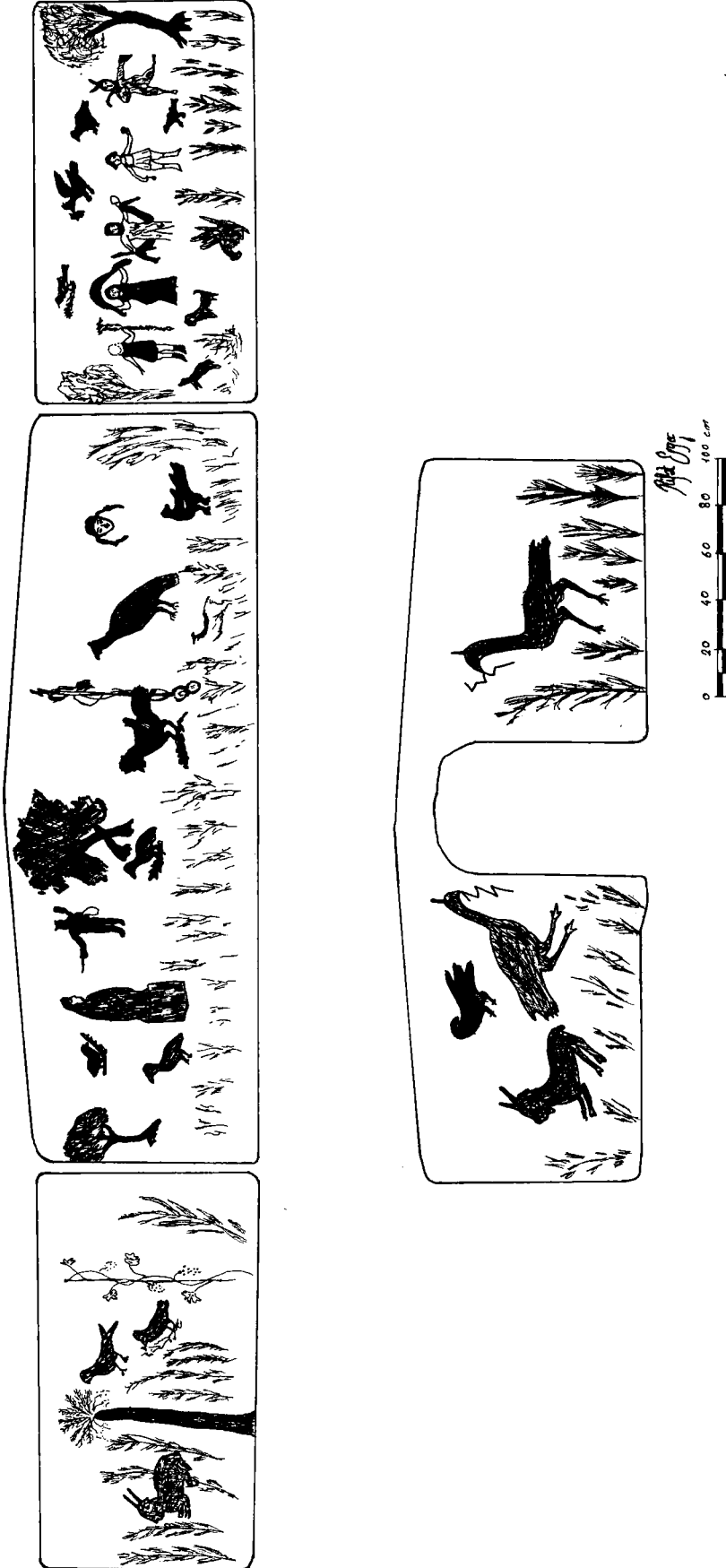
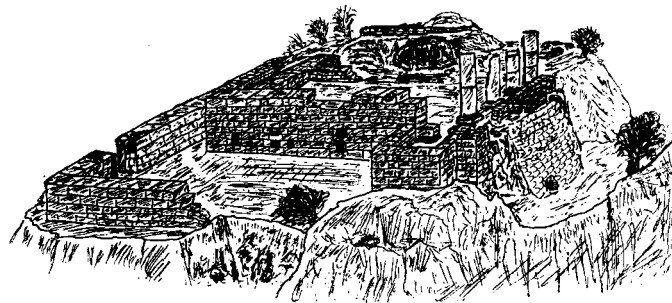
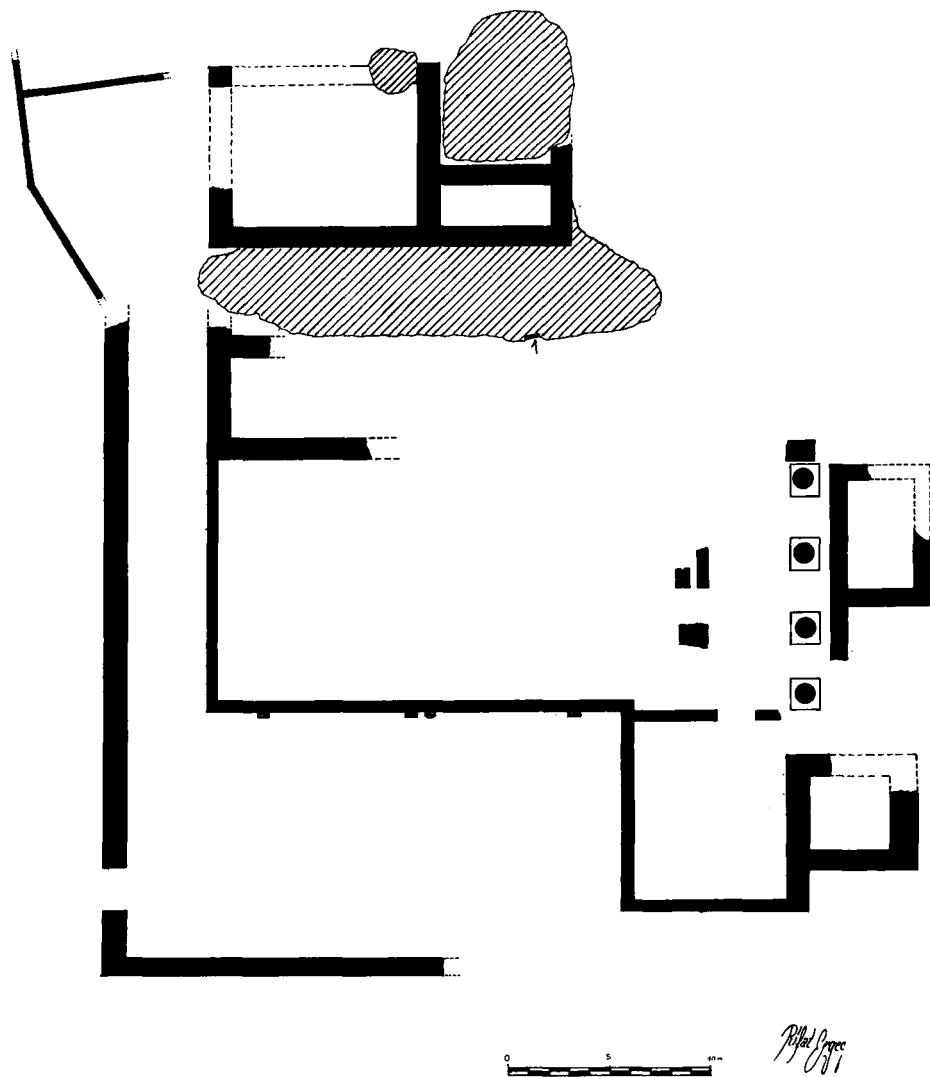
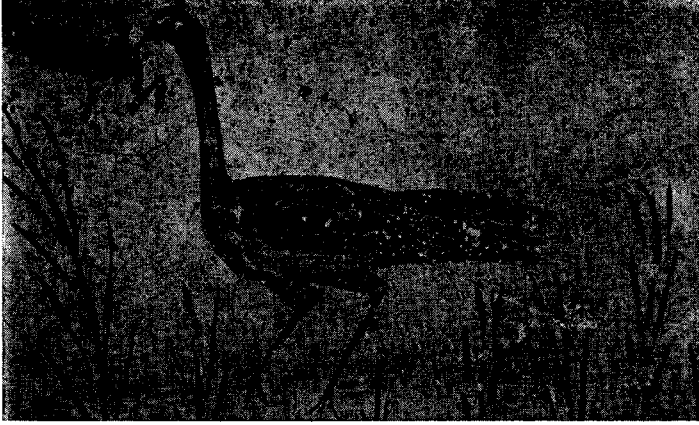

Fig. 2 — Anavarza freskolu mezar, freskler.

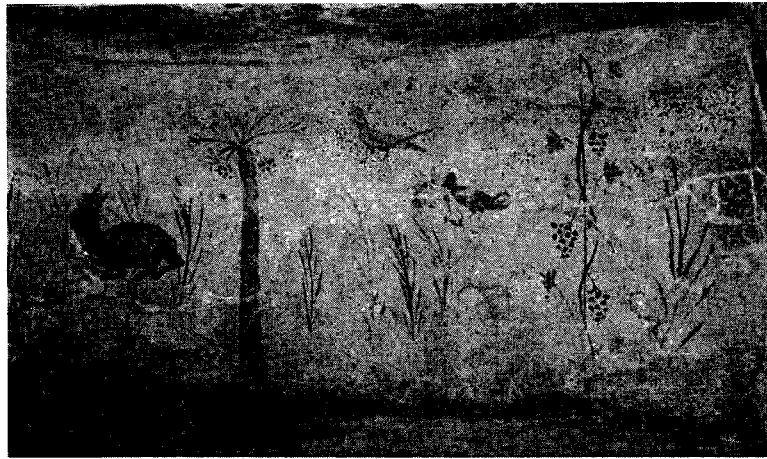

1/10

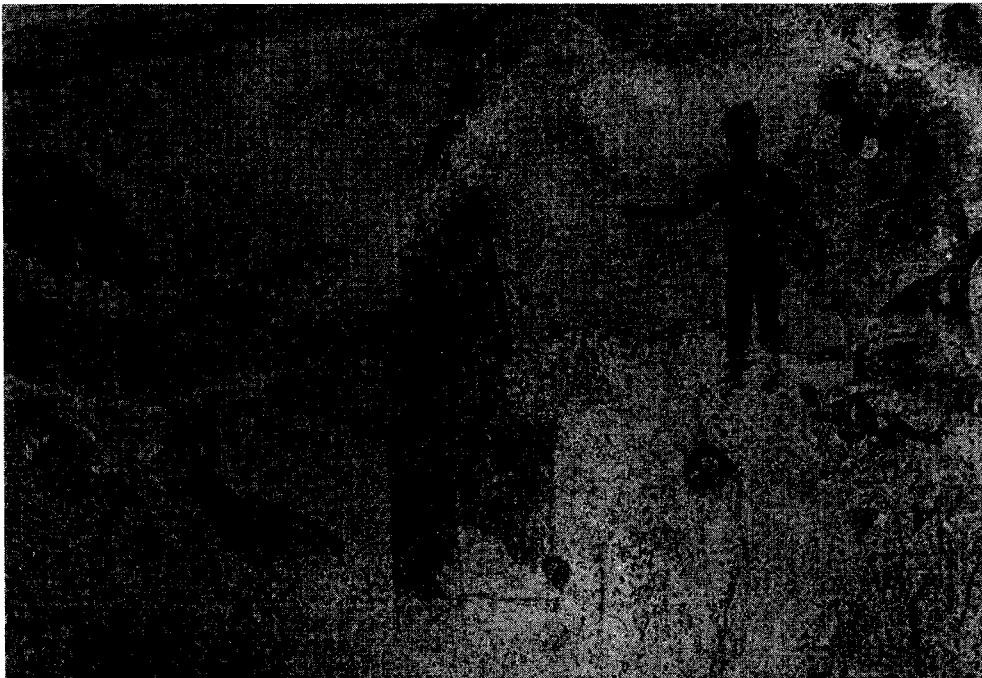
Fig. 3 — a) ferhatlı temenosu, plân, b) ferhatlı temenosu, görünüş, c) ferhatlı femenosu, kaya reliefi.

Res. 1 — Freskolu mezar odasından, kapının solundaki tavus kuşu figürü.

Res. 2 — Freskolu mezar, sol duvarı.

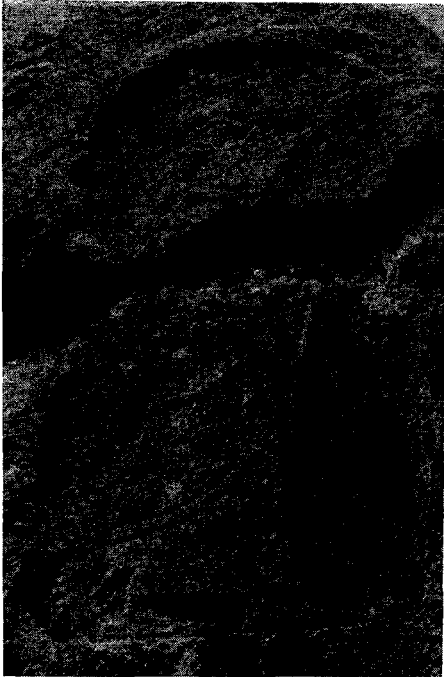
Res. 3 — Freskolu mezar, muhtemelen mezarın tahsis edildiği kadına yol gösteren tanrı Hermes.

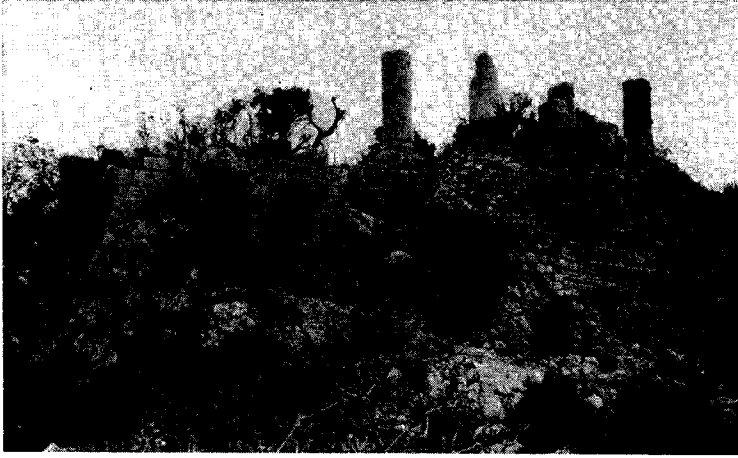
Res. 4 — Freskolu mezar
sağ duvar.

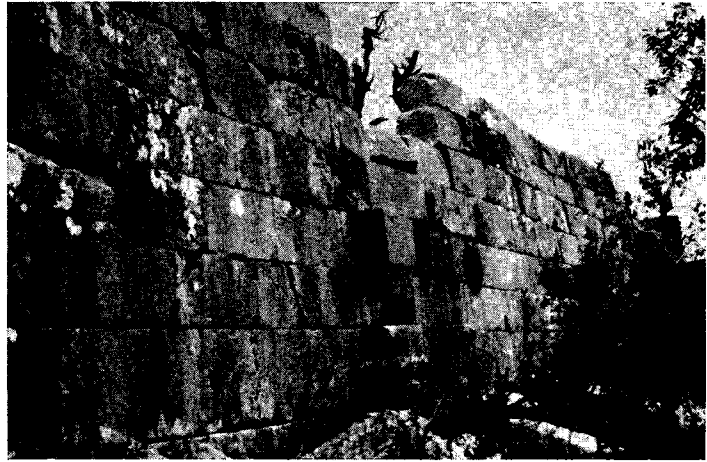
Res. 5 — Ferhatlı temanesuna
çıkış yolundaki M.S. 12 yy.
tarihlenen gözetleme kulesi.

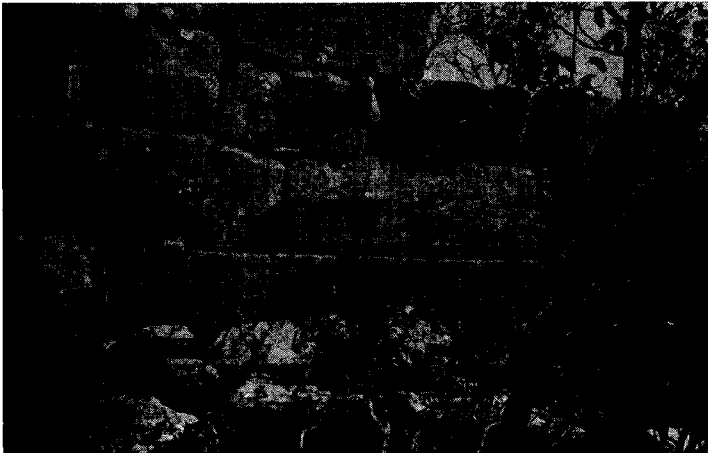
Res. 6 — Ferhatlı temenosundan kaya reliefi.

Res. 7 — Ferhatlı temenosunun genel görünüşü.

Res. 8 — Ferhatlı temenosu kuzey duvarının dıştan görünüşü.

Res. 9 — Ferhatlı temenosu kuzey duvarın içten görünüşü (3 fasyalı triglif bloku arada).

Res. 10 — Ferhatlı temenosu nekropol sahasında bulunan büst.

BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN IN EPHEOS IN DEN JAHREN 1971/1972.

Prof. Dr. HERMANN VETTERS

In beiden Berichtsjahren wurde jeweils eine Frühjahr und eine Herbstkampagne durchgeführt, erstere unter der Leitung von W. Alzinger, letztere unter der des Berichterstatters.

Wie auch in den vergangenen Jahren konzentrierte sich die Arbeit der Frühjahrskampagnen in erster Linie auf den Staatsmarkt; 1971 konnten auch nach mehrjähriger Unterbrechung die Untersuchungen am Tumulus von Belevi wieder aufgenommen werden.

Die an der noch in augusteischer Zeit errichteten Basilika (Beil. 1) durchgeführten Nachuntersuchungen erbrachten als wichtigstes Ergebnis den Nachweis eines Vorläuferbaues in Form einer einschiffigen Stoa, die nicht vor dem 2. Jh. v. Chr. entstanden sein kann. Tiefgrabungen im Westchalkidikum (dem sog. Sockelbau) zeigten, daß man sich hier nach der alten Prozessionsstraße orientiert hat, die in vorlysimachscher Zeit etwa diagonal von NW nach SO über den Bereich des späteren Staatsmarktes führte. In Tiefsondagen unter dem Sockelbau und unter dem Pflaster des Domitianplatzes wurden Reste dieser heiligen Straße und archaische Gräber gefunden, die mit der unter dem Südostteil des Staatsmarktes bereits vor Jahren freigelegten archaischen Nekropole korrespondieren. Weitere Sondagen an dem im Westteil des Platzes freigelegten Peripteros bestätigten die Errichtung des Baues in der zweiten Hälfte des 1. Jhs.; weitere Indizien dafür, daß es sich um

einen Isistempel handelt, fanden sich indessen nicht.

Parallel zu diesen Arbeiten wurde die Untersuchung des östlich des Staatsmarktes gelegenen sog. Variusbades (Beil. 2, Abb. 1) vorangetrieben. Den eigentlichen Baderäumen ist eine 41,5 m lange Basilika vorgelagert, deren Boden mit einem ornamentalen Mosaikteppich ausgestattet ist, den der Prokonsul von Asien Asklepios (5. Jh. n. Chr.) gestiftet hat (Abb. 2). Die Baderäume selbst sind z.T. aus dem Felsen des Panayir dağı gehauen. Der westlichste, mit Gewölben abgedeckte Raum war das Caldarium; vorgelagert gegen Osten sind zwei weitere ebenfalls hypokaustierte Säle, bei denen es sich vielleicht um Nebenräume des Caldariums handelt; der ursprünglich zur Basilika führende oblonge Raum wurde später in einen Badesaal umgearbeitet, wie überhaupt mehrere Umbauphasen der ganzen Anlage erkennbar sind. In den nach Norden liegenden Wirtschaftsräumen fanden sich zwei interessante Porträtköpfe; der eine stellt einen der beiden Augustusenkel (C. oder L. Caesar), der andere eine Priesterin mit Büstendiadem dar (3. Jh.).

Nördlich der Marienkirche wurden im Frühjahr 1971 die Konturen eines Großbaues festgestellt, der im Frühjahr 1972 durch einen Suchschnitt näher sondiert wurde (Beil. 3). Den dabei gewonnenen Ergebnissen zufolge kann folgendes gesagt werden: es handelt sich um einen großen, gewölbten Substruktionsbau im

Ausmaß von 89×56 m, der einst einen Tempel getragen hat; dieser wurde, wie die mächtigen Steinsplittschichten zeigen, nach einem Brande abgebrochen. Ob es sich dabei tatsächlich, wie Alzinger vermutet hat, um ein Heiligtum des Asklepios handelt, kann erst durch weitere Untersuchungen geklärt werden.

Im Frühjahr 1971 wurden auch die von S. Kasper 1966 begonnenen Arbeiten am Tumulus von Belevi wiederaufgenommen. Die Untersuchungen der Jahre 1971 und 1972 lieferten folgende vorläufige Ergebnisse: Die gesamte, 205,4 m lange Krepis (Beil. 4) wurde freigelegt; die dabei gemachten Funde zeigen, daß sich der an Hand von Totenopfern nachweisbare Heroenkult lange gehalten hat. Festzustellen sind zwei Bauperioden (Abb. 3). Der Durchmesser des Tumulus beträgt 65,4 m; in Inneren befinden sich zwei Kammern, deren eine als Grabkammer anzusprechen ist. Sie wurde verschlossen, als der gewaltige, 5-7 Tonnen schwere Türsturz noch nicht versetzt war; dies würde bedeuten, daß der Tote noch vor der Vollendung des Baues beigesetzt worden ist. Stilistische Beobachtungen verweisen die Anlage in frühjonische Zeit. Südlich des Tumulus wurde ein Gebäudekomplex untersucht, von dem nur noch die ohne Bindemittel versetzten Steinfundamente, auf denen wohl eine Konstruktion aus Trockenziegeln sich erhob, erhalten sind. Es handelt sich offenbar um die Reste von Priester- oder Wächterhäusern; vielleicht haben aber auch die beim Bau des Tumulus beschäftigt gewesenen Arbeiter hier gewohnt. Interessant war auch die Untersuchung des unweit gelegenen Steinbruches (Abb. 4), wo man die bis zu 10 Tonnen schweren Steine für den Bau der Grabanlage gebrochen hat. Hier fanden sich noch drei der zum Spalten der Blöcke verwendeten Metallkeile in situ (Abb. 5).

In beiden Berichtsjahren wurden auch die 1970 begonnenen Arbeiten zwecks Wiederaufstellung der Fassade der Celsus-

bibliothek unter der Leitung von V. M. Strocka und F. Hueber fortgesetzt. Das bereits ausgelegte Architekturmaterial wurde teilweise noch ergänzt, der Bau selbst untersucht und neuerlich aufgemessen. Sodann hob der 1971 gestiftete Mobilkran die noch stehenden Teile der Fassade, nachdem diese zeichnerisch und photogrammetrisch aufgenommen worden war, Stein für Stein sorgfältig ab. Die sodann vorgenommene Untersuchung des aus übergroßen Steinquadern bestehenden Fundamentes ergab, daß dieses ohne weitere Sicherungsarbeiten eine Anastylosis zuläßt. Gleichzeitig wurde die Gelegenheit benützt, die Baugeschichte durch einige Grabungen und Sondagen zu vervollständigen. Im Zuge dieser Untersuchungen kamen rund 3 m unter dem Boden des Bibliothekssaales die Mauerzüge eines älteren Hauses zutage ebenso wie die Bürste einer Straße, die wohl einen Teil des archaischen Prozessionsweges, von dem bereits oben die Rede war, darstellt.

Die von A. Bammer nach Abschluß der Freilegungsarbeiten (Beil. 5) am klassischen bzw. archaischen Altar des Artemisions im Herbst 1971 und 1972 durchgeführten Sondagen (Abb. 6) in den älteren Straten erbrachten ein befestigtes Stratum, das vielleicht im Zusammenhang mit dem Bau des Kroisostempels steht; es wäre dann die Altarplatzbefestigung welche zur einfachen Eschara gehört. Dafür sprechen auch die unter dem Niveau gehobenen Funde, die sich zusammen mit Knochen vom Opferbrand fanden (Abb. 7). Quer über dieses Stratum zieht in ost-westlicher Richtung ein Weg aus Kalkmergelplatten, weiter südlich wurde eine Rinne (Abb. 8) mit trapezförmigem Querschnitt festgestellt, deren Zweck noch nicht geklärt ist. Ein nördlich des Stratums aufgedeckter Naiskos ($4,5 \times 3,9$ m), der den älteren, zum Kultplatz führenden Weg abschneidet, muß wohl jünger sein. In der spätantiken Zerstörungsschicht fand sich das Fragment eines weiblichen, unterlebensgroßen Kopfes, der möglicherweise von den Sockelreliefs der spätklassischen

Altareinfassung stammt. Um dem Besucher ein ungefähre Vorstellung von den Ausmaßen der klassischen Tempels zu geben, wurde mit der Aufstellung einer Säule des Tempels begonnen.

Auf dem Domitianplatz hat Bammer die Wiederaufstellung des Bogens über der Apsis des Domitianbrunnens fertiggestellt und mit der Aufnahme der Fassade der Domitianterrasse begonnen.

Die Arbeiten in der Scholastika-therme standen unter der Leitung G. Langmanns, der in beiden Herbstkampagnen die z.T. photogrammetrisch zusammen mit St. Karwiese durchgeführte Aufnahme des noch erhaltenen Aufgehenden abschließen konnte. Die Ausräumung der hinter der SW-Ecke der Therme gelegenen Räume förderte neben zahlreichen qualitativollen Architekturstücken auch die Fragmente dreier Statuen zutage (Abb. 9). In den tiefliegenden Wirtschaftsräumen des Baues wurden Tiefsondagen zwecks Klärung der Baugeschichte durchgeführt. Dabei zeigte sich, daß im 1. Jh. n. Chr. an der Stelle der späteren Therme noch Wohnhäuser standen, die nach dem hippodamischen Verbauungsplan ausgerichtet waren. D. Knibbe konnte aus dem Hinterfüllungsschutt der SW-Ecke zahlreiche Inschriftenfragmente bergen, die zusammen einen umfangreichen Nachtrag zu den Öjh 49, 1968-71 Sp. 1 ff. bereits publizierten, 1968 und 1969 hier gefundenen zahlreichen Inschriften liefern werden.

Südlich der Johanneskirche hat G. Huber 1972 die vom Museum Selçuk unter der Leitung von M. Baran freigelegten Bauten aufgemessen und in den Grundrißplan der Kirche eingehängt. Ein im Zuge einer kleinen Sondage zutage gekommenes Pilasterkapitell des justinianischen Baues erwies sich als Block des Eierstabes des spätclassischen Artemisions, ein Beweis dafür, daß der Tempel in dieser Zeit bereits nur noch Steinbruch war.

In beiden Herbstkampagnen hat der Berichterstatter die Arbeiten in den Wohnquartieren südlich oberhalb der Kureten-

straße (Hanghäuser) persönlich geleitet. Dabei konnte der Westabschluß der Insula (Hanghaus II) erreicht werden, der durch eine annähernd parallele Stiegegasse, wie zu erwarten, gebildet wird (Abb. 10). Die Wohneinheit 4* wurde völlig freigelegt und mit einem 21 × 20 m großen Schutzdach eingedeckt, welches auf freistehenden Stahlstehern ruht. Die Räume der Wohneinheit waren bemalt, Raum 14 b zeigt fast noch die gesamte Ausstattung. Der weiße Grund ist in Felder gegliedert, zwischen denen Streifen mit Blütenständern verlaufen. In den Hauptfeldern sind Kinder abgebildet: an der Ostwand ein Knabe in rostbraunem Gewand, in der Linken einen Krug, in der Rechten eine Prunkschale haltend; die drei Felder der Südwand zeigen (von links nach rechts) ein Kleinkind in einer Gehschule, einen Diener vor zwei Kredenztschen und einen Knaben in Fecht dress, den linken, bandagierten Arm zum Hieb erhoben; die Westwand zeigt nur ein Feld, in dem ein Mädchen in langem gelbem Gewand einen blauen Glasteller hält, auf dem ein Fisch liegt. Die westlich von 4 liegenden Wohneinheiten 3 und 5, die beide um einen kleinen Hof gruppiert sind, nehmen eine ebenso respektable Fläche ein. Wie sich an Raum 18 in Wohnung 5 bzw. an Raum 16 b in Wohnung 3 zeigt, gab es auch Oberstöcke, deren Zugang durch einläufige Holzstiegen vermittelt wurde. Stellenweise sind späte, byzantinische Ein- und Umbauten zu erkennen, besonders im Bereiche der Westbegrenzung der Insula. Zu Wohneinheit 5 führte ein Korridor an Raum 17 vorbei zu Peristyl 24, von dem noch zwei Säulen aufrecht standen (Abb. 11). Darüber befand sich eine Pfeilerstellung von 0,6 m Breite und 0,33 m Dicke. Den Zugang zum Obergeschoß vermittelte, wie bereits erwähnt, eine einläufige Holzstiege in Raum 18. An der Südseite des Hofes liegt ein marmorverkleidetes Brunnenbecken. Südlich des Pe-

* Vgl. für die folgenden Ausführungen die Plane Beil 6 und 7

ristyls schließt ein Triclinium (= Raum 13) an, dessen Wände und Fußboden mit Marmorplatten verkleidet waren. Auf der Ostmauer der in Rede stehenden Wohneinheit waren in der letzten Bauperiode rote Struckfelder mit weißen Streifen zu sehen, unter denen eine ältere Malschicht festgestellt werden konnte. Zwei Felder in der Nordostecke des Raumes zeigen in Ölbaumblätterkränzen den spartanischen Philosophen Cheilon und den Athener Sokrates, wie die gemalten Beischriften besagen. Im vertieften Becken des Peristyls fand sich an der Nordwestecke ein runder, 18 m tiefer Schachtbrunnen, der zweifellos erst später entstanden ist. An der Westseite des Peristyls liegen die Räume 12 a und 18, beide mit einfachem, weißen Mosaikboden ausgestattet. Die Wände dieser Zimmer sind mit violetten Marmorleisten auf weißem Grunde ausgestattet; reicher verziert ist Raum 18, der blau und rot eingefasste Felder zeigt, in denen fliegende Erosen zu sehen sind. In den Gängen des Peristyls, vor allem aber in Raum 12 a kamen große Trümmer des Mauerwerkes des Oberstockes zutage, die mit ihren gut erhaltenen Malereien (Landschaften, Wasservögel, Theatermasken und Musenbilder) eine ausgezeichnete Vorstellung von dem reichen Freskenschmuck der cubicula des Oberstockes vermitteln. Aus dem Nordgang führen zwei Türen in die Zimmer 25 und 26; der über Zimmer 25 gelegene Raum 10 mußte bei der Freilegung der Anlage abgetragen werden. Zimmer 25 besitzt einen späten Mosaikboden mit weißen und farbigen, in Rahmen gelegten Feldern; die Wände sind durch gleichfalls farbige Struckfelder in weißen Rahmen über einem Sockel, der Marmorinkrustation imitiert, gegliedert. Der wie 25 ebenfalls mit einer Fußbodenheizung ausgestattet gewesene Raum 26 besitzt in seiner Südmauer ein kleines, mit Marmorleisten eingefasstes Nymphäum. In der Hypokausis fanden sich Reste der Inneneinrichtung: ein vollständig erhaltener Bronzeklappstuhl, dessen Füße mit prächtig ges-

talteten Pankratiasten verziert sind, sowie ein Klappsessel (faldistorium). Tiefgrabungen im Hofe zeigten, daß vor der Errichtung der Insula hier kleine Einzelhäuser mit Steinsockeln standen.

Die westlich der Insula verlaufende Stiegegasse weist eine Breite von rund 4 m auf; die stark abgetretenen Treppenstufen liegen über einem großen, gewölbten Kanal, der unter der Gasse abwärts führt und in den Sammelkanal der Kuretenstraße einbindet. Da die Räume des Hanghauses 2 liegen tiefer als das Niveau der Stiegegasse; man stieg also in die Wohneinheiten von der Straße aus "hinab?" An der Westseite der Stiegegasse fanden sich z.T. noch in situ stehende Säulen, die hier in der letzten Bauphase aufgestellt worden waren. Nach Aufnahme und Abtragung der spätesten Überbauung (Beil. 6) wurde 1972 mit der Freilegung der westlichen Partien der Wohneinheiten 2 und 3 begonnen. Westlich der Räume SR 15 und SR 27 liegt eine Raumflucht, die von Süden nach Norden orientiert ist. Zwischen ihr und den östlich liegenden Räumen 25, 26 und 27 verläuft ein Gang. Entgegen der bisherigen Annahme wurde die Wohneinheit 2 nicht über SR 27 betreten; die hier befindliche schmale Tür führte in einen 1,95 × 1,55 m messenden Abort, der gleichfalls mit Wandmalereien versehen ist: in von Blütenstauden eingefassten Feldern stehen komische Figuren, Karikaturen von Philosophen, über denen derbe Sprüche in litteris capitalibus zu lesen sind (Abb. 12). Im übrigen sind fast alle Wände mit griechischen und lateinischen Ritzinschriften bekritzelt, um deren Lesung sich W. Jobst bemüht hat. Von den in Wohneinheit 2 gemachten Plastikfunden ist ein weiblicher Porträtkopf des 2./3. Jhs. zu erwähnen, der wohl Julia Domna oder ihre Schwester Maesa darstellt.

Um ein lange bestehendes Desiderat der Ephesosforschung zu schließen hat W. Vetter in beiden Berichtsjahren eine geologische Karte des Stadtgebietes erstellt

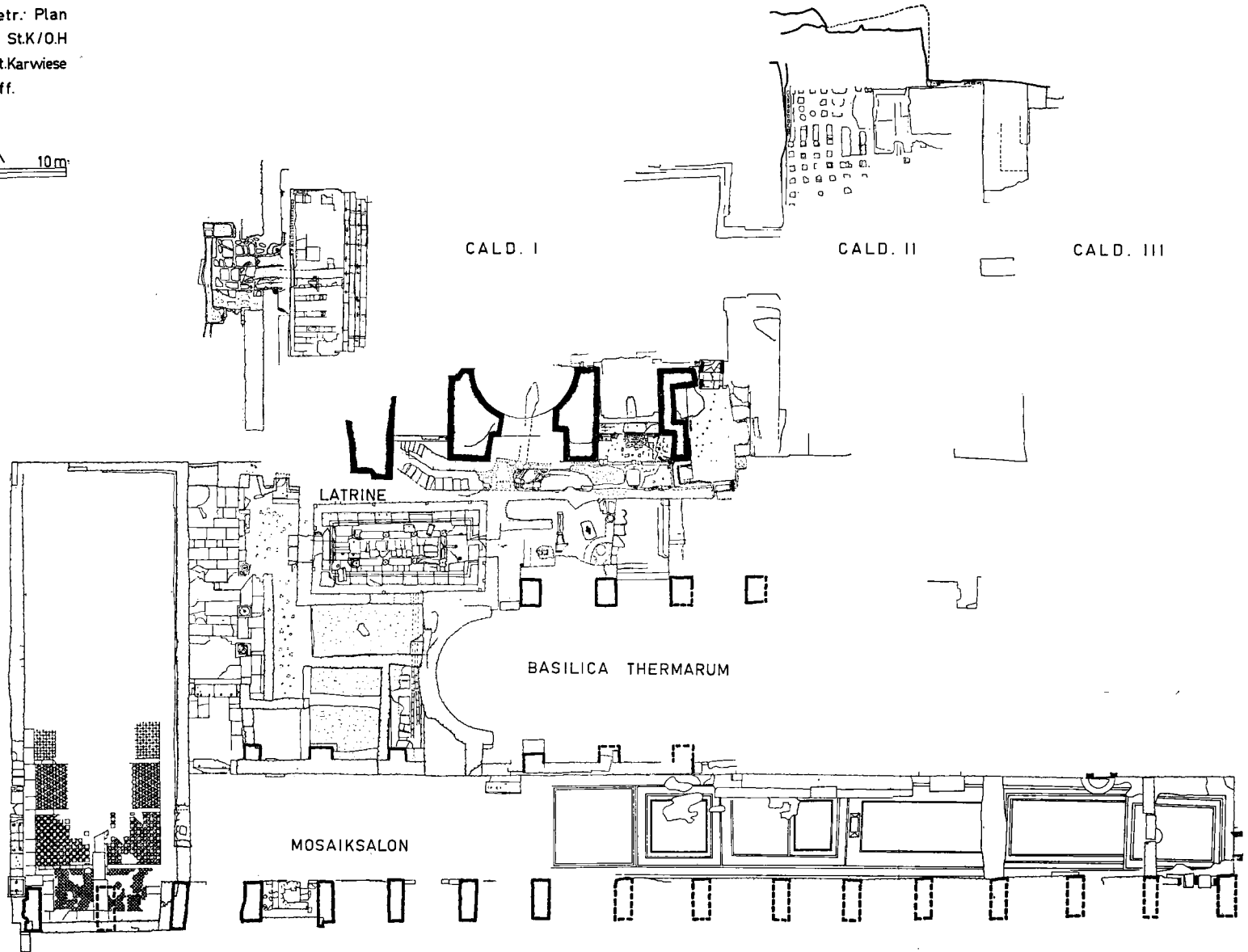
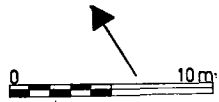
und die in Ephesos verwendeten Marmorarten bestimmt; die auch auf die Umgebung ausgedehnte geologische Untersuchung erstreckte sich auch auf die für die Stadtgeschichte nicht unwichtige Frage nach der Verlandung der ephesischen Hafengebucht.

Ein nicht unbedeutender Fund glückte W. Jobst, der in einem der Räume des sog. Freudenhauses ein buntes, figürliches Bodenmosaik entdeckte, das eine Gelageszene darstellt (Abb. 13); des Weiteren kam in

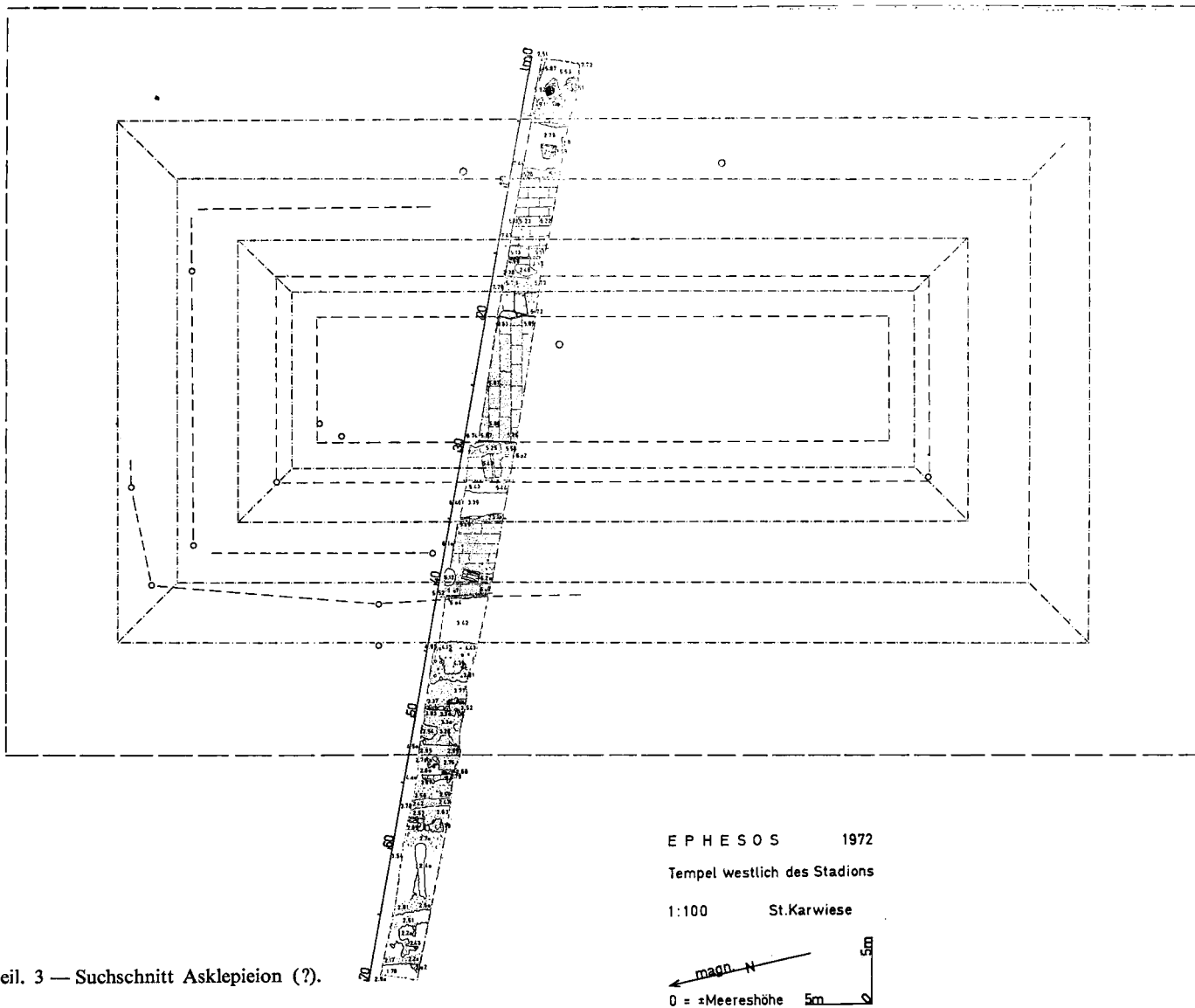
Gewölbe C des Peristylhofes SR 2 ein polychromes Peltenmosaik zutage, ein fast identischer, weiterer Mosaikboden in B 18; beide gehören sehr wahrscheinlich bereits ins 3. Jh. der Kaiserzeit (Abb. 14).

Von den Kleinfunden sei erwähnt ein Totenmahlrelief aus dem Hanghaus II (Abb. 15), ein Klappstuhl aus Raum 26 (Abb. 16); erfreuliche Fortschritte machte auch die schwierige Zusammensetzung des großen Elfenbeinfrieses (Abb. 17)

EPHESOS
Variusbad
Photogrammtr.: Plan
m. Handerg. St.K/O.H
aufg.u.gez. St.Karwiese
1968 ff.

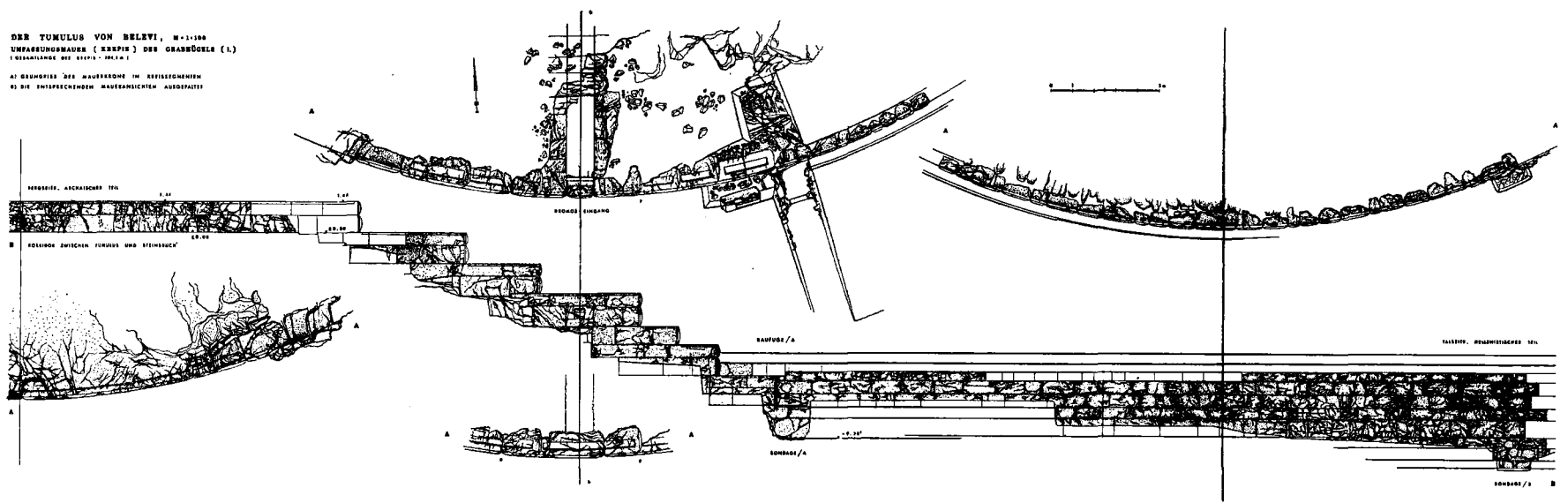
Beil. 2 — Variusbad

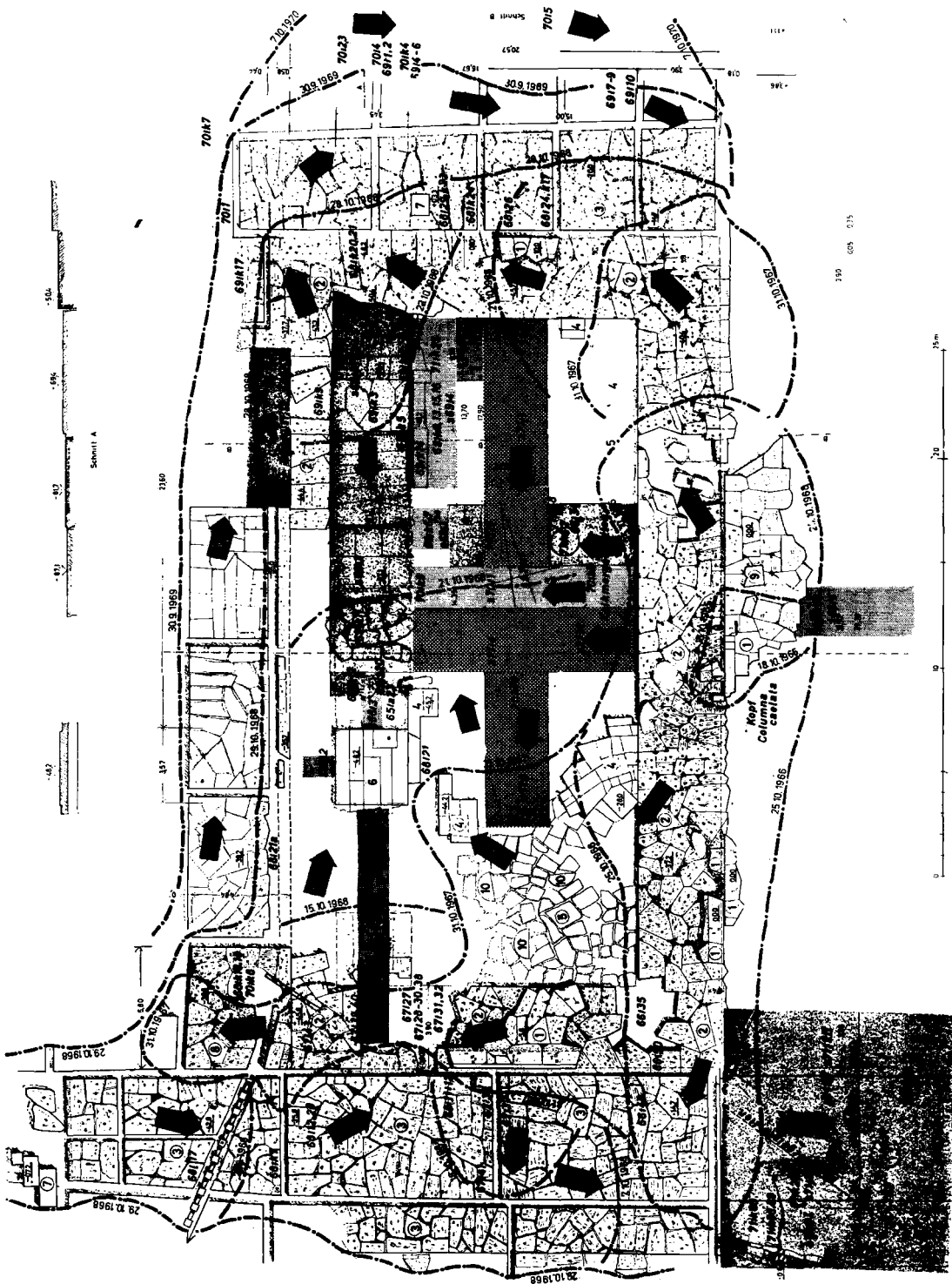
Beil. 3 — Suchschnitt Asklepieion (?).

DER TUMULUS VON BELEVI, W. 1-100
 UMFASSUNGSWAND (KREUZ) DES GRABGANGES (L)
 VERHÄLTNISSÄSSLICH ZUR BELEVI-STRASSE

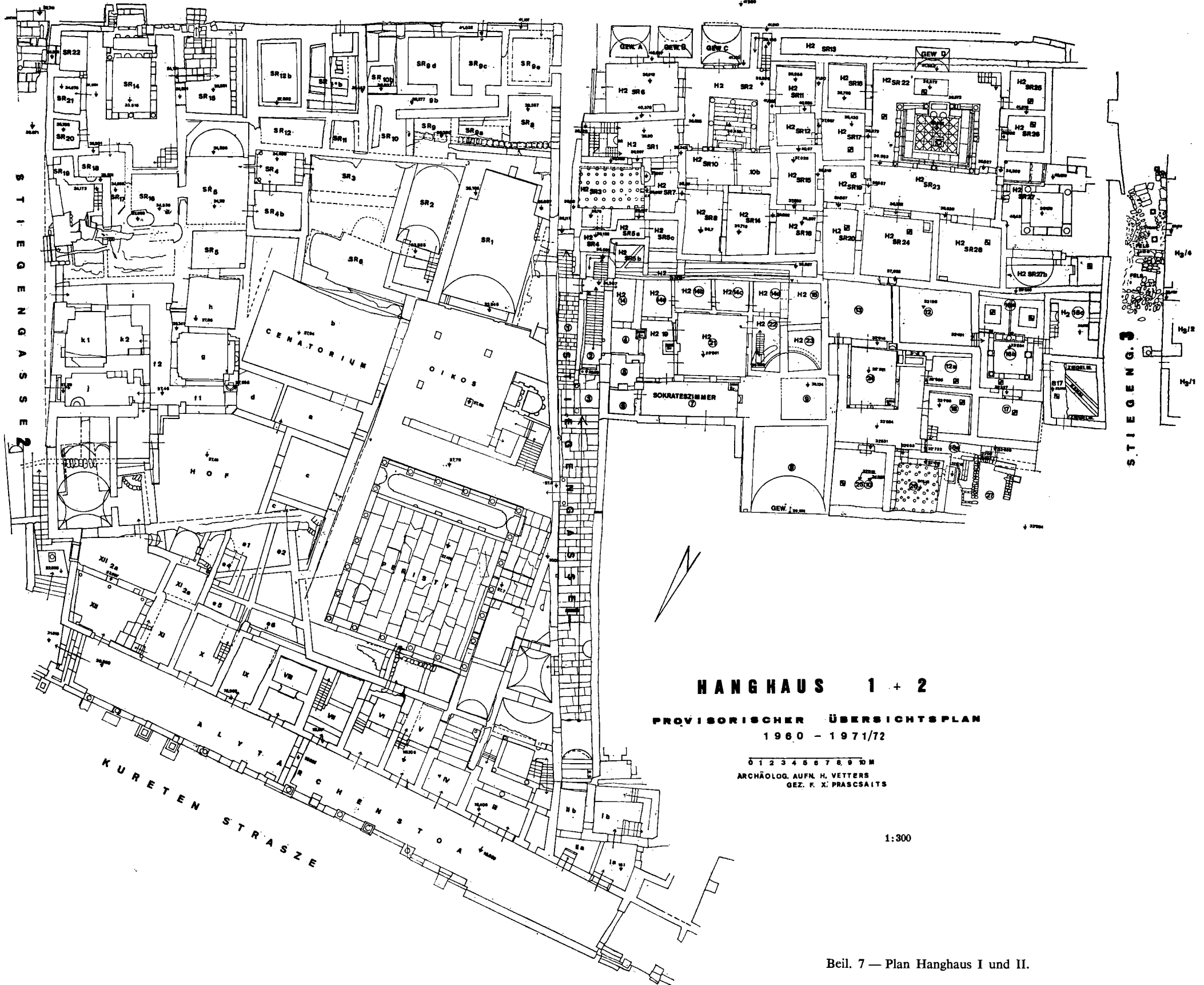
AL GRUNDRISS DER MAUERSTÄTTE IM BEWEISUNGSMOMENT
 BEI DER ZWISCHENLIEGENDE MAUERSTÄTTE AUSGESCHNITTEN

Beil. 4 — Steingerechte Aufnahme des Tumulus von Belevi.

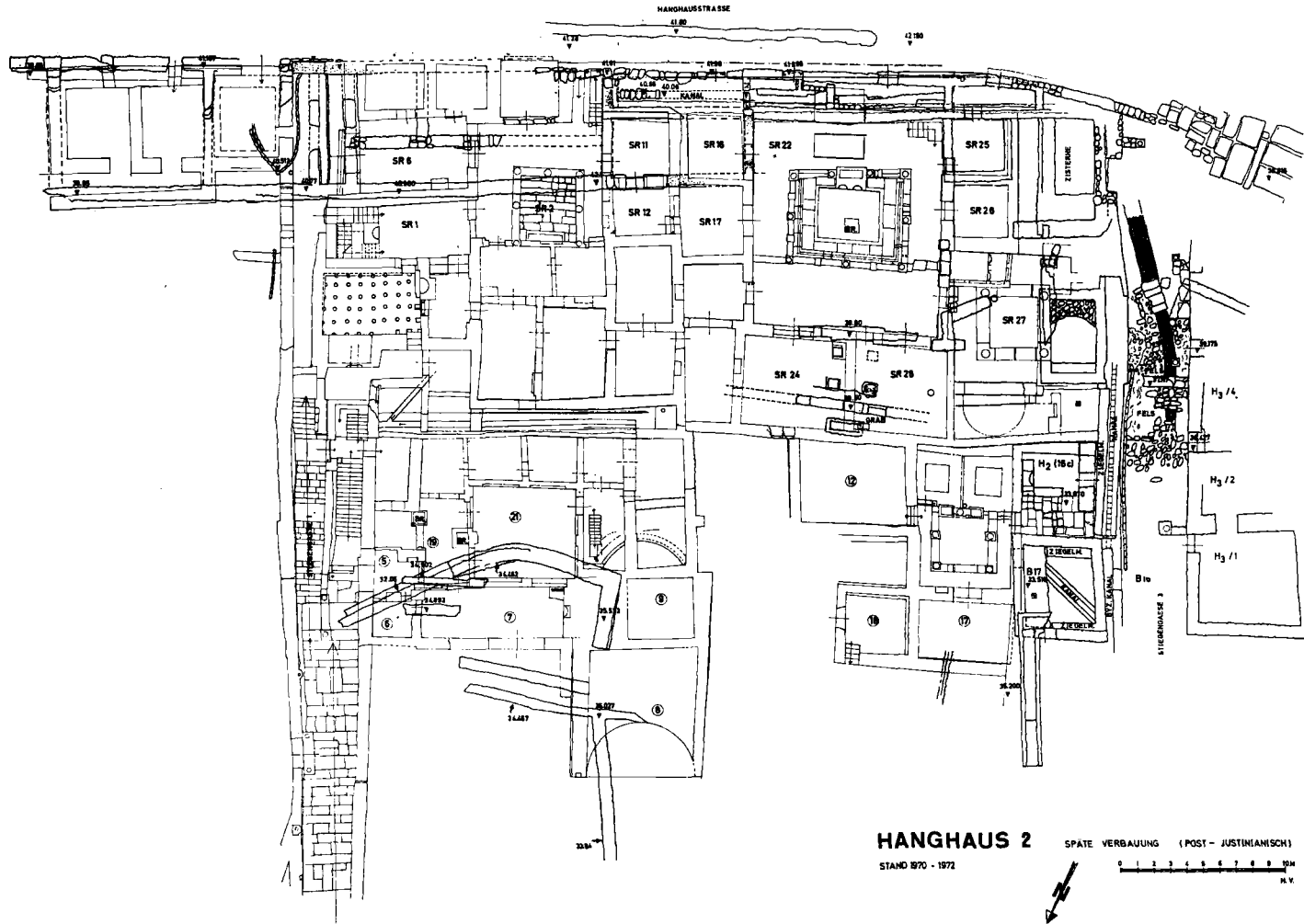
Beil. 5 — Grundriß Artemisionaltar.

HANGHAUS 1 + 2
PROVISORISCHER ÜBERSICHTSPLAN
 1960 - 1971/72

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 M
 ARCHÄOLOG. AUFN. H. VETTERS
 GEZ. F. X. PRASCSAITS

1:300

Beil. 6 — Plan Hanghaus II, späte Verbauung.

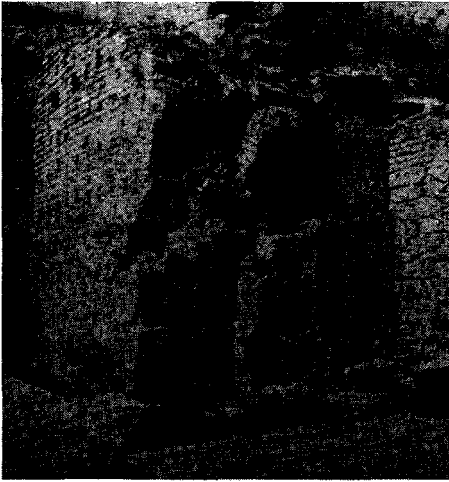

Abb. 1 — Variusbad.

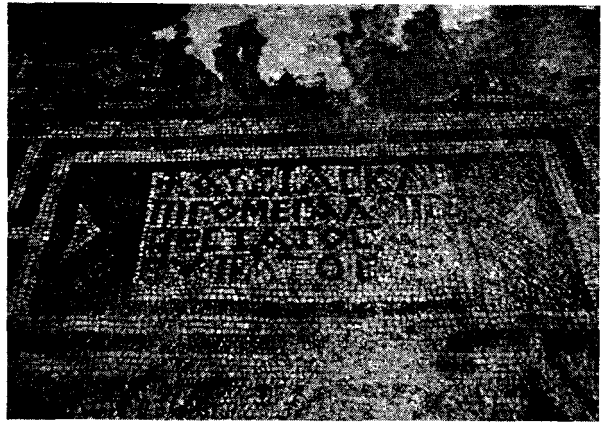

Abb. 2 — Stifterinschrift des Mosaikteppichs im Variusbad.

Abb. 3 — Tumulus von Belevi, Baunaht der Krepis.

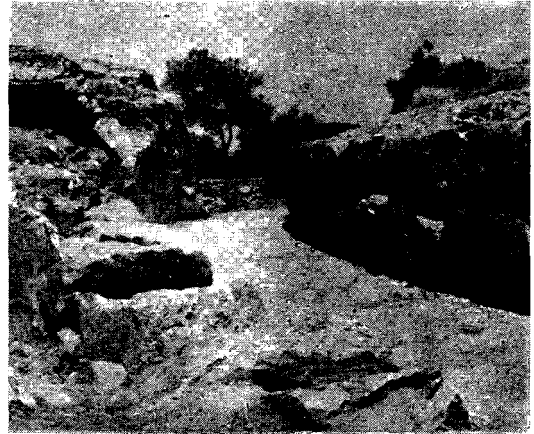

Abb. 4 — Westende des Tumulus von Belevi, links der Steinbruch.

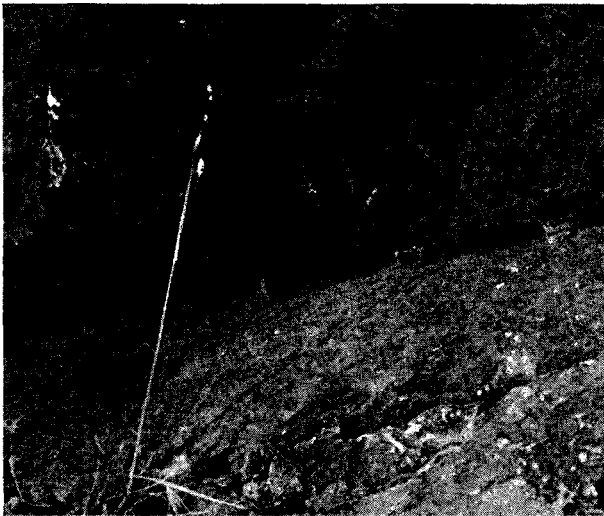

Abb. 5 — Metallkeile im Steinbruch beim Tumulus.

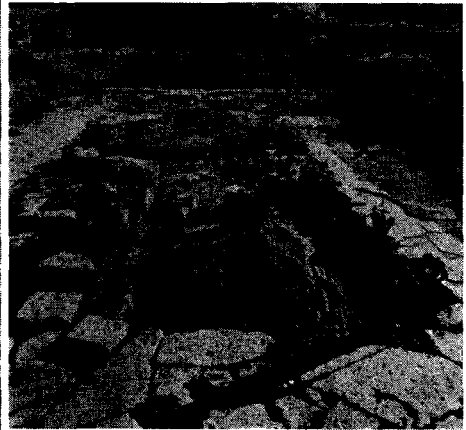

Abb. 6 — Altargrabung.

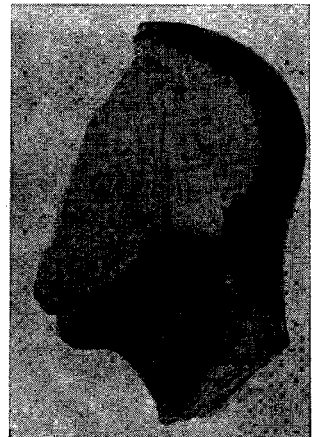
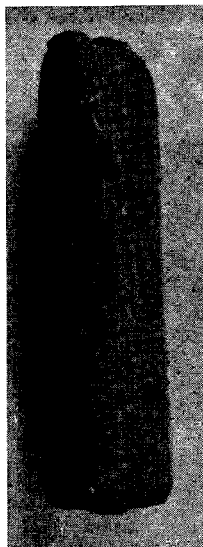
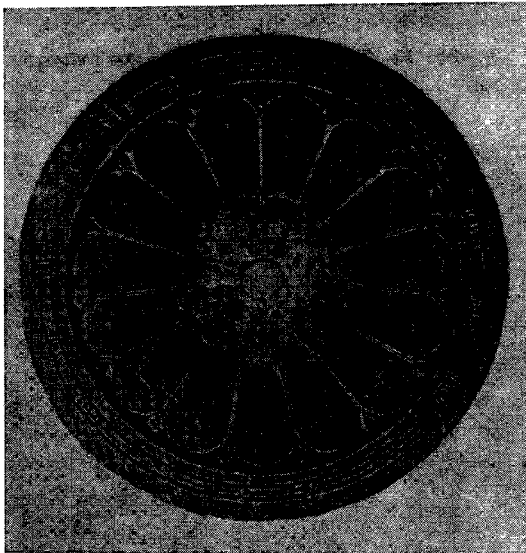
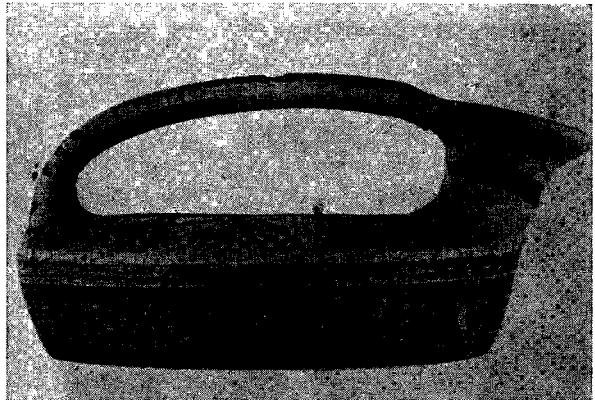
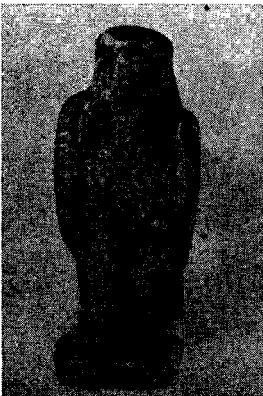
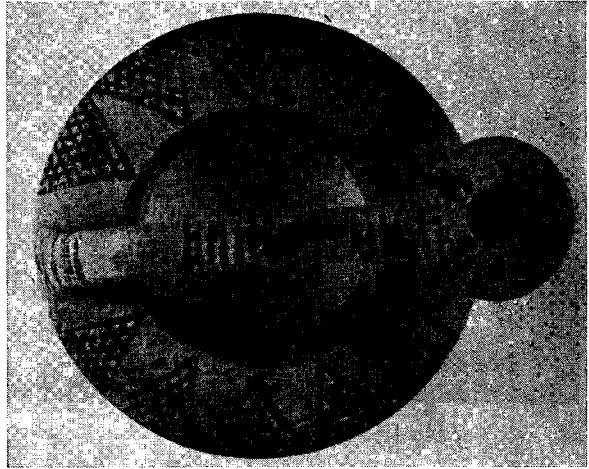

Abb. 7 — Kleinfunde aus dem Altarbereich.

Abb. 8 — Rinne im Altarbereich.

Abb. 9 — Satyrkopf aus der Scholastikiatherme.

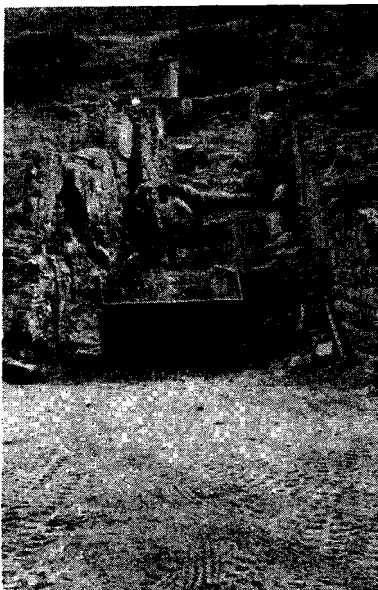

Abb. 10 — Stiegegasse 3.

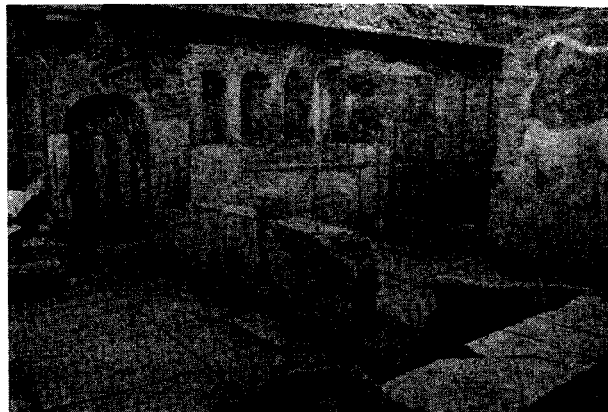

Abb. 11 — Peristylhof Raum 24, Wohneinheit 5.

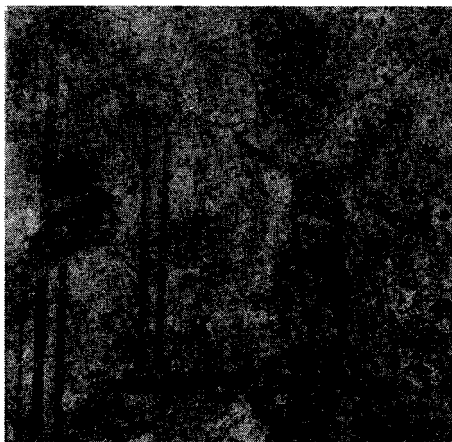

Abb. 12 — Wandmalerei in der Toilette.

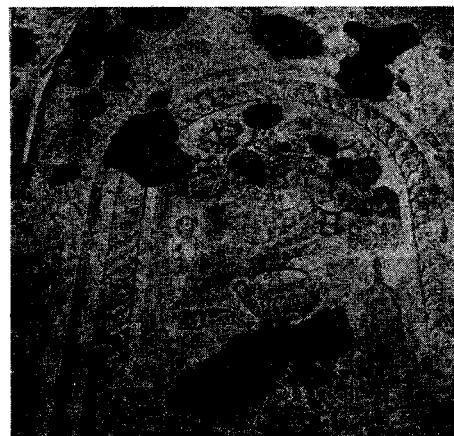

Abb. 13 — Gelageszene auf Mosaik.

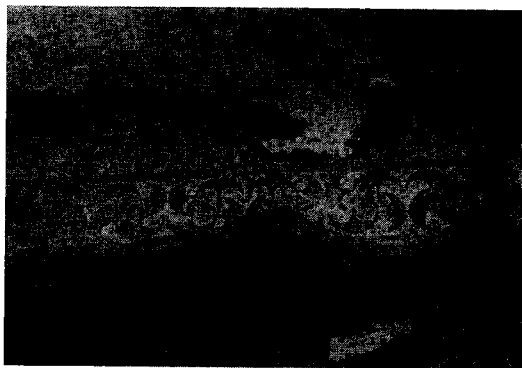

Abb. 14 — Mosaikböden in Raum C und Raum 18 des Hanghauses II.

Abb. 15 — Totenmahlrelief.

Abb. 16 — Klapptisch aus Raum 26.

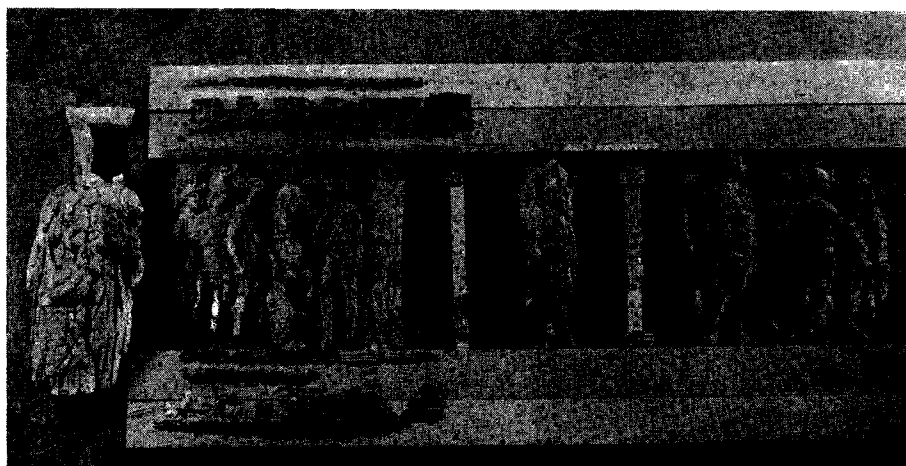

Abb. 17 — Elfenbeinfries.